LUND UNIVERSITY

Sök- och källkritik i grundskolan

En forskningsrapport

Carlsson, Hanna; Sundin, Olof

2018

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Carlsson, H., & Sundin, O. (2018). *Sök- och källkritik i grundskolan: En forskningsrapport*. Lund University.

Total number of authors:
2

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

2018-06-20

Sök- och källkritik i grundskolan

En forskningsrapport

Hanna Carlsson & Olof Sundin
Lunds universitet

Sammanfattning

I den här rapporten presenteras resultaten från ett forskningsprojekt där undervisning om och lärande av informationssökning och källkritik i skolan studerats. Undersökningen har haft ungdomar i årskurs 9, samt deras lärare i samhällskunskap och svenska i fokus. Projektets övergripande forskningsfråga lyder: vilka olika roller spelar undervisning i informationssökning och källkritik i svenska och samhällskunskap för elever i årskurs 9 för a) skolundervisningen och för b) vardagen utanför skolan? Projektet, som finansierats av Internetstiftelsen, har som syfte skapa en fördjupad förståelse för olika sätt att undervisa i informationssökning och källkritik som idag praktiseras i grundskolan, samt för hur dessa olika undervisningssätt kan bidra till att förbereda elever för informationssamhällets utmaningar.

Ungdomar lever numera stora delar av sina liv på internet, inte sällan med några få sociala medier i form av applikationer på mobiltelefonen som ingångar till omvärlden. I läroplanen Lgr 11 ges mycket utrymme åt informationssökning och källkritik och i den uppdaterade läroplanen för grundskolan respektive gymnasieskolan förtydligas digitala aspekter i kursplanerna. Ansvaret för hur undervisning om medie- och informationskunnighet (MIK) ska genomföras och vad den ska innehålla hamnar hos den enskilda läraren, ibland i samarbete med skolbibliotekarien. Inom ramen för projektet har under 2017 kvalitativa fallstudier av fem skolor genomförts. Sammantaget har 16 intervjuer gjorts med 8 lärare i svenska och/eller samhällskunskap, samt till detta 3 intervjuer med skolbibliotekarier. Därutöver har 239 elever i årskurs 9 besvarat en enkät.

Resultaten synliggör tre olika typer av undervisning om informationssökning och källkritik i skolan: 1) informationssökning och källkritik som isolerat kunskapsinnehåll, 2) informationssökning och källkritik som integrerat kunskapsinnehåll, samt 3) informationssökning och källkritik som aspekt på kunskapsinnehåll. Vidare visar rapporten på att källkritikens traditionella kriterier – äkthet, tid, beroende, tendens – dominerar undervisningen i källkritik. Informationssökning är som undervisningsinnehåll ganska osynlig, särskilt när den diskuteras i samband med bedömning. Både när det gäller informationssökning och källkritik saknas till stor del en infrastrukturell förståelse. De viktigaste slutsatserna från studien kan sammanfattas med fem punkter:

- Undervisning i källkritik har betydelse för elevernas skolgång och för hur de interagerar med information på fritiden. Med källkritik avses i skolan främst de fyra kriterierna äkthet, tid, beroende och tendens.
- En kontextualiserad källkritik – där även förståelse för nätets infrastruktur, användargenererad data och algoritmers betydelse och funktion ingår – är sällsynt.
- Informationssökning som undervisningsinnehåll får stå tillbaka för källkritiken och som bedömningsunderlag är förmågan att söka information i det närmaste frånvarande.
- Det behövs en diskussion om vad som avses med informationssökning och källkritik, inklusive en diskussion kring källkritikens gränser.

- Den roll som skolbibliotekarier har i relation till undervisning om och bedömning av informationssökning och källkritik behöver förtydligas.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING **6**

FRÅGESTÄLLNING OCH SYFTE 7
FORSKNINGSLÄGET 8
STYRDOKUMENT 11

METOD OCH GENOMFÖRANDE **14**

INTERVJUER MED LÄRARE 15
KVALITATIVA ENKÄTER 16
INTERVJUER MED SKOLBIBLIOTEKARIER 16
KONTEXTUALISERING 17
ANALYS 17

SKOLORNA I STUDIEN **18**

SKOLA 1 19
Skolans informationsinfrastruktur *19*
Förhållningssätt och arbetssätt *20*
Sammanfattning *24*
SKOLA 2 24
Skolans informationsinfrastruktur *25*
Förhållningssätt och arbetssätt *25*
Sammanfattning *30*
SKOLA 3 30
Skolans informationsinfrastruktur *30*
Förhållningssätt och arbetssätt *30*
Sammanfattning *36*
SKOLA 4 36
Skolans informationsinfrastruktur *36*
Förhållningssätt och arbetssätt *37*
Sammanfattning *42*
SKOLA 5 42
Skolans informationsinfrastruktur *42*
Förhållningssätt och arbetssätt *43*
Sammanfattning *48*

VAD SÄGER ELEVERNA? **49**

VERKTYG OCH TJÄNSTER FÖR INFORMATIONSSÖKNING I SKOLAN 49
ELEVERNAS SJÄLVUPPLEVDA FÖRMÅGA 55
ELEVERNAS BILD AV UNDERVISNINGEN 58
VILKEN ROLL SPELAR SKOLANS UNDERVISNING PÅ FRITIDEN? 60
ELEVERNAS LÄRANDE UTANFÖR SKOLAN 65

DISKUSSION OCH SLUTSATSER **67**

OLIKA SÄTT ATT UNDERVISA OM SÖK- OCH KÄLLKRITIK I GRUNDSKOLAN 67
Informationssökning och källkritik som isolerat kunskapsinnehåll *67*
Informationssökning och källkritik som integrerat kunskapsinnehåll *68*
Informationssökning och källkritik som aspekt på kunskapsinnehåll *68*
GENOMGÅENDE TENDENSER 69
Den synliga källkritiken *69*
Den osynliga informationssökningen *70*
SLUTSATSER OCH VIDARE FRÅGOR 71

KÄLLFÖRTECKNING **74**

BILAGA 1 ..... **78**

BILAGA 2 80

Inledning

I februari 2017 gick myndighetscheferna för Skolverket, Statens medieråd och Myndigheten för samhällsskydd och beredskap ut i en gemensam debattartikel i *Dagens Nyheter* med budskapet att unga behöver lära sig mer om källkritik i skolan (Halápi, Lindberg & Thorslund 2017). Detta är bara ett exempel på den betydelse som källkritik tilldelas i vår samtid. Efterdyningarna från så kallade fejknyheters inverkan på exempelvis presidentvalet 2016 i USA, liksom från etablerandet av ”alternativa fakta” som begrepp, har lett till att källkritik kommit att stå högt upp på dagordningen i det offentliga samtalet om demokratins förutsättningar. De senaste två åren har Internetstiftelsen publicerat två guider med fokus på källkritik (Alexanderson 2016; Haider & Sundin 2017). Våren 2017 instiftade gratistidningen Metro ”Källkritikens dag” och tidningens satsning Viralgranskaren har fått mycket och rättmätig uppmärksamhet. Något yrvaket ställer sig många frågan hur samhället ska hantera det faktum att människor i allt större utsträckning står inför ett smörgåsbord av inte sällan konkurrerande nyheter, information och kunskapsanspråk där ansvaret på vad som väljs läggs på individen.

I den här rapporten presenteras resultat från ett forskningsprojekt som utforskar undervisning om och lärande av informationssökning och källkritik med fokus på ungdomar i årskurs 9, samt deras lärare i samhällskunskap och svenska. När ungdomar skaffar sin första mobiltelefon dröjer det inte länge innan de utifrån vad de gör på nätet skapar unika användarprofiler som i sin tur kan bidra till att fragmentera och individualisera intrycken från deras omvärld. De förser sökmotorer och sociala medier med data som samspelar med ledande kommersiella algoritmer. Barn och unga möter dagligen påståenden och uppgifter i sociala medier, genom sökmotorer och på internet i stort, som de måste förhålla sig till. De hanterar sålunda informationssökning och källkritik även i vardagen, bortom skolans krav. Vissa kommuner uppmuntrar denna digitala bytesekonomi, där människors data byts mot potenta digitala lösningar, exempelvis genom avtal med Google Apps For Education (GAFE). Samtidigt har skolan ett stort ansvar, vilket också uttrycks i läroplanerna, att inte bara skapa goda brukare, utan också ge elever ett kritiskt förhållningssätt till den framväxande digitala medieekologin.

Det var länge sedan information i Sverige kunde ses som en bristvara och en av samtidens stora utmaningar ligger istället i att hantera det överflöd av ofta motstridig information som flödar i sociala medier och på internet. Ungdomar lever numera stora delar av sina liv på nätet, inte sällan genom några få sociala medier i form av appar på telefonen som gränssnitt mot omvärlden. I läroplanen Lgr 11 ges mycket utrymme åt informationssökning och källkritik, såväl i inledningskapitlet som i de ämnesspecifika delarna. År 2018 börjar de uppdaterade läroplanerna för grundskolan respektive gymnasieskolan att gälla, i vilka digitala aspekter ges en starkare betoning. Vi vet redan från tidigare forskning (t ex Limberg & Folkesson 2006; Sundin 2015;

Sundin & Carlsson 2016) att det är svårt att göra informationssökning och källkritik till ett innehåll i undervisningen. Lärare arbetar i sin undervisning, ibland tillsammans med bibliotekarier, med dessa frågor som ofta benämns medie- och informationskunnighet (MIK). Ansvaret för hur denna undervisning ska genomföras och vad den ska innehålla hamnar ofta hos den enskilda läraren. Vad vi däremot inte vet är vad denna undervisning resulterar i eller om den fångar de många nya erfarenheter som ungdomar har, samt de krav på färdigheter som följer med det förändrade nätverkssamhället.

Frågeställning och syfte

Projektets övergripande forskningsfråga lyder: vilka olika roller spelar undervisning i informationssökning och källkritik i svenska och samhällskunskap för elever i årskurs 9 för a) skolundervisningen och för b) vardagen utanför skolan? Syftet med projektet är att skapa en fördjupad förståelse för olika sätt att undervisa i informationssökning och källkritik som idag praktiseras, samt för om och hur dessa olika undervisningssätt kan bidra till att förbereda elever för informationssamhällets utmaningar.

Efter årskurs 9 slutar den svenska obligatoriska skolan – och även om de allra flesta numera går vidare till gymnasiet – förväntas den obligatoriska undervisningsgrunden läggas i grundskolan. Informationssökning och framförallt källkritik lyfts fram i många av grundskolans ämnen, men svenska och samhällskunskap har valts som fokus i denna studie. Svenska eftersom informationssökning lyfts särskilt i läroplanen för ämnet och samhällskunskap eftersom detta ämne har möjlighet att innefatta de många svårigheter som finns med så kallade alternativa fakta, alternativa medier och samhällsaktuell källkritik. Projektet är i huvudsak kvalitativt till sin karaktär, men med vissa kvantitativa inslag. Genom att visa på hur olika förhållningssätt till undervisning i informationssökning och källkritik kan vara vill vi öka medvetenhet kring dessa frågor i skolan. Studiens empiriska underlag utgörs av intervjuer med lärare och skolbibliotekarier vid fem skolor, lokala dokument vid dessa skolor, samt en enkät besvarad av elever i årskurs 9 vid samma skolor.

Vi vill inledningsvis lyfta några förbehåll. Studien kan genom sin kvalitativa karaktär inte användas till att göra statistiskt underbyggda generaliseringar. På grund av det kvalitativa urvalet av skolor, samt skillnaden mellan antalet elever i respektive skola, kan inte heller de kvantitativa resultaten användas till annat än att ge indikationer på frekvens. Av samma anledning går statistiken inte på något meningsfullt sätt att användas för att visa på skillnader mellan skolorna. Samtidigt jämför vi resultaten av såväl intervjuerna som enkäten med andra jämförbara studier och tillsammans ger det en ökad validitet åt resultaten. Vi kan heller inte uttala oss om eventuella samband gällande relationen mellan undervisningsformer och lärande, eller ens vad eleverna innehållsmässigt lärt sig av undervisningen. Dels har vi inte studerat utfall av lärande och dels hade det varit i det närmaste omöjligt att göra en sådan analys då det finns så pass skilda förståelser av vad informationssökning och källkritik är.

Forskningsläget

Vad vet vi då om informationssökning och källkritik i skolan? Denna korta forskningsöversikt koncentrerar sig på svenska förhållanden, med vissa internationella utblickar. Forskning om informationssökning och källkritik i skolan är en förhållande vis stark tradition i den svenska biblioteks- och informationsvetenskapen. I flera större forskningsprojekt har informationssökning och källkritik studerats mot bakgrund av skolans utveckling sedan 1990-talet avseende förändringen från ett lärarcentrerad till en elevcentrerad pedagogik. Inte minst har de förändrade materiella förutsättningarna med den kraftfullt ökade tillgången av digital teknik varit en utgångspunkt i forskningen de senaste åren. Det går att säga att den alltmer elevcentrerade pedagogiken har utvecklats i någon slags samspel med en ökad uppmärksamhet av elevers ökande ansvar informationssökning och källkritik, liksom pedagogers undervisning och bedömning av denna (Alexandersson & Limberg 2012). När läroböcker kompletteras eller till och med ibland ersätts med ett självständigt sökande av information behöver informationssökning och källkritik belysas forskningsgrundat.

I en sammanfattning av forskningsprojekt som pågick mellan 1998 och 2010, varav ett leddes av en av denna rapports författare (EXAKT-projektet, Olof Sundin), lyfter Alexandersson och Limberg (2012) fram de huvudsakliga resultaten i form av fyra dimensioner:

- Det finns ett samband mellan hur elever söker information och hur de lär. Ett återkommande problem som identifierats i tidigare forskning är ett för stort fokus på att göra ”rätt” snarare än att ”förstå”. Informationssökning identifieras i skolan ofta som faktasökning och där helhetsförståelsen riskerar att gå förlorad. Ofta ligger tyngdpunkten på procedurer, på att flytta text och på formatet snarare än innehållet och hur det hela skulle presenteras.
- Elever måste formulera forskningsbara frågor för att deras självständiga informationssökning ska fungera väl. När uppgifter formuleras måste de föregås av en rimlig förberedelse av elever genom undervisning av informationssökning och källkritik på ett sätt som är adekvat givet hur medieekologin fungerar. Elever måste handledas under det projekt de arbetar med och detta stöd ska också omfatta själva processen.
- När pedagogiken skiftar från ett lärarcentrerat fokus till ett elevcentrerat lämnas mycket ansvar över till eleverna. Detta riskerar att leda till att själva informationssökningen och presentationsformen av de egna arbetena ses som viktigare än ämnesinnehållet. Om elever inte kan formulera forskningsbara frågor, riskerar deras lärande att styras av enkla faktafrågor som inte ger en djupare förståelse av ett ämne.
- Den sista dimensionen berör vad forskarna har sett som ett för stort fokus i skolan på själva informationssökningen och tekniker för denna och ett för litet intresse för källkritik och hur elevers informationssökning ska kunna användas i lärandet. Det är naturligtvis viktigt att inte procedurer runt det som ska läras blir viktigare än själva innehållet, men nedan problematiseras ändå denna dimension.

Ovanstående dimensioner i tidigare forskning sträcker sig alltså till och med 2010. Sedan dess har sociala mediers och sökmotorers roll problematiserats i såväl den allmänna debatten som i forskningen. I projektet ”Kunskap i en digital värld”

(finansierat av Vetenskapsrådet) vid Lunds universitet har författarna till denna rapport tillsammans med kollegor i en serie av studier utforskat olika aspekter av sökmotorers roll i vardagen och i olika specifika verksamheter, däribland skolan. Ett mindre antal kommersiella företag och deras sociala medier och sökmotorer har det senaste årtiondet kommit att dominera nätet. Inte minst Google har en stor dominans i Sverige och har inom många områden närmast en monopolställning. Det som hamnar högt upp i träfflistan vid en googlesökning tenderar att bli sett som den etablerade kunskapen. Google representerar inte bara det som finns att veta om en fråga, utan söktjänsten skapar en hierarki som etablerar vad som anses vara viktigt och vad som anses vara mindre viktigt (Rogers 2013). När *Dagens nyheter* den 9 mars 2018 visar hur Nordiska motståndsrörelsens nätpublikation synliggörs på samma sätt som traditionella medier i Googles träfflista visar det på oron för just att företaget bidrar till att ge politiskt djupt problematiska publikationer en etablerad ställning i den digitala kulturen. Facebook fungerar för de flesta människor som ett filter mot omvärlden för nyheter, kunskap och information i allmänhet. Vad sökmotorer och sociala medier gör så bra är att de hanterar ett enormt överflöd av information genom att filtrera och prioritera så att denna upplevs som relevant för människor utifrån deras preferenser, tidigare interaktion med tjänster samt den geografiska plats de befinner sig på (Haider & Sundin 2017).

Sociala mediers och sökmotorers algoritmer är kommersiella till sin karaktär, vilket här innebär att de i regel prioriterar popularitet – ju mer populärt något är i termer av exempelvis ”likes”, visningar, länkar och klick, desto mer framträdande plats får det i användarnas flöden. Åtskilliga studier visar att människor i regel väljer endast de första länkarna efter en sökning med hjälp av en sökmotor (exempelvis Pan et al. 2007), det vill säga, vi är utelämnade åt funktionaliteten i de algoritmer som används. I en fokusgruppstudie med lärare som vi genomfört tidigare framkommer det hur just informationssökning är svårt att göra till innehåll i undervisningen (Sundin & Carlsson 2017). Vi konkluderade studien med att källkritik inte bör ses som isolerat från den process som gör att vi tar del av just de källor vi gör. I många fall, inte minst i vardagen, ägnar vi inte källkritik någon större möda utan vi utlokaliserar i praktiken de källkritiska bedömningarna till de algoritmer som formar vad vi tar del av (Ibid). När det, genom Google, är så enkelt att få tillgång till det som ses som fakta inom olika områden, finns det en tendens att lärare ställer mer krav på den analytiska förmågan (Carlsson & Sundin 2017). Detta korresponderar väl med en analys av läroplanen för grundskolan som synliggör hur informationssökning ses som en neutral teknik, inte som ett kunskapsområde i sig, och hur källkritik refereras på ett sätt som inte tar hänsyn till de kraftfulla förändringarna i medieekologin (Sundin 2015). I Lgr 11 – även i dess fjärde upplaga från 2017 – finns det en glidning mellan två betydelser av informationssökning – intertextuell informationssökning och intratextuell informationssökning (Ibid; jmf Limberg, Folkeryd & af Geijerstam 2013). Den intertextuella förståelsen handlar om informationssökning med hjälp av databaser av olika slag, medan den intratextuella informationssökningen handlar om hur elever söker efter kunskap eller förståelse i en specifik källa. Att synliggöra två olika betydelserna är viktig då den intertextuella informationssökningen svårligen låter sig fångas i traditionella testsituationer, såsom används i de svenska nationella proven, PISA, ICCS och PIRLS. Den intratextuella informationssökningen ligger snarare nära läsförståelse, även om det kan handla om att läsa och bläddra i digital text.

Andersson (2017) visar i sin etnografiska studie av tonåringars informationssökning att Google ofta är osynligt för ungdomarna och främst associeras som en tjänst som används för skoluppgifter. Sökmotorer utgör idag en infrastruktur som har blivit så självklar att vi ofta tar den för given. Hur just Google utgör en självklar del i vardagens handlingar och därmed osynliggörs har vi studerat i en större fokusgruppstudie med mer än hundra deltagare. (Sundin et al. 2017). I denna studie visar vi också hur Google Sök inte enbart är ett redskap för rationell problemlösning, utan för många också tenderar att bli till underhållning och ett tidsfördriv. Dessa slutsatser visar på betydelsen av att uppdatera undervisningen om källkritik och anpassa den till de förändrade sätt på vilket kunskap i allt större utsträckning produceras och kommuniceras i samhället idag (Francke & Sundin, 2016). Detta visar även på hur frågor om källkritik bör förstås tillsammans med vad som kan kallas sökkritik eller flödeskritik. Med detta menas att inte endast enstaka källors ”sanningshalt” ska kritiskt granskas, utan att ett kritiskt förhållningssätt till sociala medier och sökmotorer som källor formuleras. (Sundin & Haider, 2016). Detta kan ta sig uttryck som en kontextualiserad källkritik som inte enbart intresserar sig för huruvida innehållet i till exempel en tweet stämmer eller inte, utan också vill skapa en förståelse för varför just jag överhuvudtaget möter denna tweet.

Nationalencyklopedins definition återger fyra kriterier för källkritik som brukar återkomma även i andra sammanhang: äkthet, tid, beroende och tendens. Med äkthet avses om upphovsmannen är den som det står att hen är. Tid avser i detta sammanhang en tidsmässig närhet mellan den händelse som åsyftas och den som återberättar. Beroende avser att en trovärdig källa inte ska vara beroende av en annan källa. Det vill säga, det bör finnas flera av varandra oberoende källor som säger samma sak för att öka trovärdigheten. Slutligen, med tendens avses upphovsmannens vilja att påverka läsaren genom exempelvis ett ideologiskt färgat berättande. Samtliga dessa kriterier har relevans även för källor på internet, men ibland på något annorlunda sätt jämfört med traditionella medier. Källkritik som begrepp har sitt ursprung i tyska och de skandinaviska språken. Tyskans Quellenkritik och svenskans källkritik har båda etymologiskt sina rötter i 1800-talets historieforskning. Termen källkritik kan inte på något enkelt vis översättas till engelskan. En sökning i Google Scholar visar hur det engelska begreppet ”source criticism” främst används i bibelforskningen. Andra termer som används är ”evaluation of information”, ”assessing information”, ”civic online reasoning”, ”credibility judgement” eller ”critical evaluation of information”.

Oavsett vilken term som används för det vi på svenska benämner källkritik så finns det naturligtvis en hel del skrivet om frågan också internationellt av vilket enbart några nedslag görs här. I en studie av Wineburg och McGrew (2017) jämförs professionella ”faktakollare” [*fact checkers*] med historiker och grundstudenter. Resultatet visar hur de professionella faktakollarna mer använder sig av en kontextuell källkritisk metod på så sätt att de alltid jämför ett innehåll med andra webbplatser genom att öppna nya flikar på webbläsaren (jmf Lankes 2008). Historikerna och grundstudenterna, å andra sidan, försökte i större utsträckning granska texten genom att läsa hela denna. Författarna kallar det för att läsa ”vertically” [vertikalt] respektive ”laterally” [sidled]. Kommunikationsforskaren Taraborelli (2007) skiljer på ett liknande sätt mellan källkritisk granskning genom att studera ett specifikt innehåll och källkritisk granskning genom att använda sig av hjälpmedel i form av exempelvis genre, förlag, algoritmer eller andra tecken på att en

text är trovärdig. Dessa exempel på källkritik som uppmärksammar det digitala sammanhang som information befinner sig i, snarare än innehållet i sig, påminner om det som vår tidigare forskning har identifierat som *sökkritik* (Sundin & Haider 2016).

Ungdomars svårigheter att värdera information i sociala medier, bland annat att kunna skilja mellan reklam och nyhetsinnehåll, har dokumenterats till exempel av Wineburg et al. (2016). I rapporten Nyhetsgranskaren som publicerades våren 2018 problematiseras bilden av sociala mediers betydelse något (Nygren & Brounéus 2018). Rapporten visar att hälften av de svenska gymnasieelever som ingick i materialet tog del av nyheter genom att gå direkt till en nyhetssida på nätet, medan fyra av tio uppger att de når nyheter genom sociala medier, och främst Facebook. Även människors förmåga att skilja mellan sökmotorernas organiska och reklamfinansierade sökresultat har utforskats. Med organiska sökresultat avses de resultat sökmotorn och dess algoritm skapar. En studie av tyska användare visar att majoriteten hade mycket svårt att göra denna distinktion när de ställdes framför en sida med sökresultat från Google (Lewandowski et al. 2018).

Styrdokument

Läroplanen för grundskolan uppdaterades 2017 med avseende på digitala aspekter men i realiteten verkar våra informanter under de villkor som beskrivs innan uppdateringen. I detta avsnitt har vi ändå valt att skildra de nya skrivningarna eftersom dessa visar på de förändringar i skolans styrdokument som sjösätts under 2018. Det är också viktigt att komma ihåg att skrivningar kring informationssökning och källkritik förekom i ungefär lika stor omfattning redan innan uppdateringen, men att den nya versionen från 2017 i större utsträckning synliggör de digitala aspekterna. Skrivningarna kring kunskapskraven i de olika ämnena är oförändrade. Hösten 2017 publicerade utbildningsdepartementet *Nationell digitaliseringsstrategi för skolväsendet*. Strategin inleds med, ”Digital kompetens är i grunden en demokratifråga” (Utbildningsdepartementet, 2017, s. 3). Två viktiga fokusområden för strategin är ”Digital kompetens för alla i skolväsendet” samt ”Likvärdig tillgång och användning”. Båda dessa områden kan sägas beröras i föreliggande rapport, som i sig själv utgör ett exempel även på det tredje fokusområdet – ”Forskning och uppföljning kring digitaliseringens möjligheter”. Den grundläggande demokratiska infallsvinkeln på skolans digitalisering, som fångas i den inledande meningen som citeras ovan, är också tydlig när strategin beskriver vad digital kompetens kan innefatta.,

> Barn och elever ska också ges möjlighet att utveckla ett kritiskt och ansvarsfullt förhållningssätt till digital teknik, för att kunna se möjligheter och förstå risker och för att kunna värdera information. Det handlar bland annat om att utveckla elevernas medie- och informationskunnighet dvs. kunskap och förmåga att finna, analysera, kritiskt värdera och skapa information i olika medier och kontexter. (Utbildningsdepartementet, 2017, s. 6)

Det är alltså inte endast förmåga att *använda* digital teknik och programmering, utan även *ett kritiskt förhållningssätt* som lyfts fram. *Den Nationella*

digitaliseringsstrategin publicerades samma år som de uppdaterade läroplanerna för grundskolan och gymnasieskolan publicerades. Under rubriken Skolans uppdrag har den nya upplagan av läroplanen för grundskolan ett par nya skrivningar:

> Skolan ska bidra till att eleverna utvecklar förståelse för hur digitaliseringen påverkar individen och samhällets utveckling. Alla elever ska ges möjlighet att utveckla sin förmåga att använda digital teknik. De ska även ges möjlighet att utveckla ett kritiskt och ansvarsfullt förhållningssätt till digital teknik, för att kunna se möjligheter och förstå risker samt kunna värdera information. (Skolverket, 2017a, s. 3)

Även här ser vi hur det kritiska perspektivet ges stort utrymme. I föreliggande rapports empiriska del intervjuas lärare utifrån sin undervisning i svenska och samhällskunskap i årskurs 9, även om också andra ämnen ofta berörs i intervjuerna. Om vi börjar med att se på samhällskunskap så uttrycks det centrala innehållet i undervisningen för årskurs 7–9 med avseende på innehållet i denna rapport på följande vis:

> Information och kommunikation
>
> - Mediernas roll som informationsspridare, opinionsbildare, underhållare och granskare av samhällets maktstrukturer.
> - Olika slags medier, deras uppbyggnad och innehåll, till exempel sociala medier, webbplatser eller dagstidningar.
> - Nyhetsvärdering och hur den kan påverka människors bilder av omvärlden. Hur individer och grupper framställs, till exempel utifrån kön och etnicitet, samt hur information i digitala medier kan styras av bakomliggande programmering.
>
> Möjligheter och risker förknippade med internet och digital kommunikation samt hur man agerar ansvarsfullt vid användning av digitala och andra medier utifrån sociala, etiska och rättsliga aspekter. (Skolverket 2017a, s. 222)

Demokratifrågan, som inleder digitaliseringsstrategin ovan, är tydlig i ovanstående citat. Källkritik nämns inte explicit, även om det kan sägas genomsyra hela citatet, vilket får sin förklaring i *Kommentarmaterial till kursplanen i samhällskunskap* (Skolverket 2017b, s. 23): ”Tanken är att det källkritiska förhållningssättet vid det laget ska vara en naturlig och integrerad del i arbetet med annat innehåll”. Läroplanen innehåller också en del där kunskapskraven för olika betyg presenteras. För betyget godkänd (E) i samhällskunskap står det följande:

> Eleven kan söka information om samhället och använder då olika källor på ett i huvudsak fungerande sätt och för enkla och till viss del underbyggda resonemang om informationens och källornas trovärdighet och relevans. (Skolverket 2017a, s. 224)

Vi får förutsätta att ”underbyggda resonemang om informationens och källornas trovärdighet och relevans” är tänkt att knytas till kunskap om digitala mediers uppbyggnad, inklusive en förståelse hur programmering, och därmed algoritmer, påverkar vad vi ser i sökmotorer (som inte nämns explicit) och sociala medier.

I ämnet svenska står det som en del av ämnets centrala innehåll för årskurs 7-9:

> Informationssökning och källkritik
>
> - Informationssökning på bibliotek och på internet, i böcker och massmedier samt genom intervjuer.
> - Hur man citerar och gör källhänvisningar, även vid användning av digitala medier.
> - Hur man sovrar i en stor informationsmängd och prövar källors tillförlitlighet med ett källkritiskt förhållningssätt. (Skolverket, 2017a, s. 258)

Både i den första punkten (”informationssökning) och i den tredje punkten (”sovra”) synliggörs förmågor knutna till hur vi hittar och värderar information. Av läroplanens alla ämnen är det just i svenska som informationssökning nämns tydligast. I det kommentarmaterial som finns till svenska uttrycks det som att NO- och SO-ämnena har huvudansvar för källkritik och att det därför ”är svenskämnena som har ansvar för att eleverna lär sig söka och sammanställa information” (Skolverket 2017b, s. 21). Vi kan här bara spekulera kring orsakerna till detta, men en sådan kan vara att det finns en sammanblandning mellan det som ovan benämndes som intertextuell och intratextuell informationssökning. Att kunna identifiera och sammanställa det viktigaste i en specifik text – intratextuell informationssökning – utgör en viktig läsförmåga, men att kunna söka information med hjälp av en sökmotor med en förståelse för sökningens infrastruktur – intertextuell informationssökning – torde inte vara en förmåga som på ett lika självklart sätt enbart kopplas till ämnet svenska. Denna kommentar har inte förändrats jämfört med första upplagan av Lgr 11. I kunskapskraven formuleras kravet för godkänt (E) på följande vis:

> Eleven kan söka, välja ut och sammanställa information från ett avgränsat urval av källor och för då enkla och till viss del underbyggda resonemang om informationens och källornas trovärdighet och relevans. (Skolverket 2017a, s. 259)

Skolinspektionen gör regelbundet granskningar och under 2017 och 2018 granskas bland annat skolors arbete med källkritik respektive skolbibliotekets pedagogiska funktion. En tidigare granskning av *Undervisning i SO-ämnena år 7–9* (Skolinspektionen 2013) visar bland annat brister i skolornas arbete med källkritik.

Sammantaget visar ovanstående refererade styrdokument att informationssökning och källkritik ses som viktiga kunskapsområden för skolan och att svenska och samhällskunskap är två ämnen där informationssökning och källkritik är centralt. Ingenstans i de ovanstående styrdokumenten står det tydligt vad som avses med informationssökning och källkritik.

Metod och genomförande

Studien har genomförts genom kvalitativa fallstudier av fem skolor. Fallstudien är en vanligt förkommande metod inom humaniora och samhällsvetenskap som ofta används för att studera implementeringen av olika projekt eller program. Metoden är i synnerhet lämplig då fokus ligger på att förstå hur och varför ett projekt fungerar eller inte fungerar (Yin 2009), även om denna studie inte har som avsikt att utvärdera olika skolor eller undervisningsformer. Den är också användbar för att studera måluppfyllelsen i satsningar som inte utförs i projektform, som i detta fall undervisning om källkritik och informationssökning i grundskolan. För att skapa en bredare förståelse har vi genomfört fallstudier av undervisning om och lärande av informationssökning och källkritik på flera skolor, då jämförelser tydliggör såväl övergripande mönster som egenarten i det enskilda fallet.

Vi har studerat hur undervisningen i informationssökning och källkritik, med utgångspunkt i Lgr 11, tar sig uttryck i ämnena svenska och samhällskunskap på fem grundskolor, med fokus på lärare och elever i årskurs 9. Vid urvalet sökte vi skolor med olika förutsättningar avseende storlek, driftsform och geografisk placering. De skolor som ingår i studien uppvisar delvis sådana skillnader, men det bör också understrykas att det finns många likheter mellan skolorna. I resultatredovisningen tar vi utgångspunkt i skolorna, men samtidigt vill vi betona att de deltagande skolorna inte nödvändigtvis har ett gemensamt och tydligt förhållningssätt till undervisning i informationssökning och källkritik. Lärarna ges förhållandevis stor frihet att leva upp till kunskapskraven i läroplanen. Resultaten spelar därför i stor utsträckning de enskilda lärarnas och deras elevers erfarenheter och förhållningssätt till temat för studien, även om skolan anger ramarna för vad som är möjligt.

Projektet har genomförts inom en snäv tidsram där stor hänsyn har tagits till rytmen i skolåret och lärares och elevers arbetsbelastning. I urvalsprocessen har därför tillfrågade rektorers och lärares intresse av att medverka i hög grad fått styra, vilket innebär att ursprungskriterierna ibland har fått lägre prioritet jämfört med kriteriet *genomförbarhet*. Ett större antal skolors rektorer kontaktades inledningsvis med ett informationsbrev om studien (Bilaga 1). Flera rektorer tackade nej eller svarade inte alls. Efter samtycke från fem rektorer har kommunikationen förts med de deltagande lärarna i studien. Tabellen nedan visar en översiktbild av de medverkande skolorna. En mer omfattande beskrivning av respektive skolenhet ges i kapitel 3.

Tabell 1. Medverkande skolor och empiriskt material.

Skola	Driftsform	Elevantal (totalt/-skola)	Elever i åk 9	Antal medver–kande elever	Antal medver–kande lärare	Antal medverkande skolbiblio–tekarier
Skola 1	Friskola (4–9)	ca 400	ca 60	17	1 (2 intervjuer)	0
Skola 2	Kommunal skola (F-9)	ca 520	ca 60	57	2 (4 intervjuer)	1
Skola 3	Friskola (F-9)	ca 540	ca 50	47	2 (4 intervjuer)	1
Skola 4	Kommunal skola (6–9)	ca 600	ca 130	91	2 (4 intervjuer)	1
Skola 5	Kommunal skola (F-9)	ca 850	ca 90	27	1 (2 intervjuer)	0
Totalt		ca 2910	ca 430	239	8 (16 intervjuer)	3 (3 intervjuer)

I materialinsamlingen har vi använt oss av olika samspelande metoder, vilka kortfattat beskrivs nedan. I projektet har vi följt Vetenskapsrådets (2017) riktlinjer om forskningsetiska överväganden. Projektets innehåll faller inte under lagen om etikprövning.

Intervjuer med lärare

Fokus för studien är, som tidigare nämnts, undervisning om informationssökning och källkritik i ämnena svenska och samhällskunskap. I studien har intervjuer med lärare som undervisar i endast svenska, i svenska och samhällskunskap, eller endast i samhällskunskap genomförts. Målet har varit att få en bild av hur undervisningen om informationssökning och källkritik bedrivs i respektive ämne på samtliga skolor. Detta mål har uppnåtts på alla skolor utom på skola 1, där vi inte haft möjlighet att inkludera en undervisande lärare i svenska.

Sammantaget har åtta lärare intervjuats, varje vid två olika tillfällen. En första övergripande intervju, med fokus på undervisningsformer, gjordes under vårterminen 2017 och en uppföljande och fördjupande intervju, med fokus på kunskapskrav och bedömning, genomfördes under höstterminen 2017. De första intervjuerna varade i genomsnitt i 29 minuter och de uppföljande intervjuerna i genomsnitt i 54 minuter. Samtliga intervjuer har spelats in och transkriberats och de som intervjuats har erbjudits att läsa transkriptionerna. Vid transkriberingen av intervjuerna och citering i rapporten har viss anpassning gjorts till skriftspråk.

Kvalitativa enkäter

Elever i årskurs 9 på de medverkande skolorna har fått besvara en enkät där de ombetts besvara frågor rörande sin användning av digitala verktyg och tjänster i såväl skolan som på fritiden. Eleverna som deltagit gick vid tillfället för studien i de intervjuade lärarnas klasser och har besvarat enkäten under skoltid i klassrummet. På skola 2, 3 och 4 innebar det att samtliga elever i årskurs 9 erbjöds att delta i studien. På skola 1 och 5 har däremot endast vissa klasser deltagit. Vi har här anpassat oss till de förutsättningar vi givits av de deltagande lärarna. Elever som erbjudits att medverka har informerats om att deltagande i studien är frivilligt. Likaså har dessa elevers målsmän informerats om studien och givits möjlighet att inte samtycka till att delta (Bilaga 2). Sammantaget valde 37 elever att inte delta, vilket ger en svarsfrekvens på 87 procent. Vid samtliga enkättillfällen har en av studiens forskare närvarat under hela eller delar av enkätens besvarande och svarat på frågor om sådana uppkommit.

Enkäten bestod av sammantaget 19 frågor, varav åtta stycken av kvalitativ karaktär och 11 av kvantitativ karaktär. Även den senare kategorin frågor har i merparten av fallen varit kopplade till en kvalitativ fritextdel där eleverna ombetts att motivera sina svar. Detta har dock långt ifrån alla elever valt att göra. Generellt skiljer sig fritextsvaren betydligt avseende resonemangens utvecklingsgrad, dels mellan olika elever och dels mellan olika skolor. I synnerhet är svaren från respondenterna på skola 2 och 5 mycket välutvecklade och reflekterande. Även på skola 1 och 3 har flera respondenter gett längre fritextsvar, dock förkommer inte samma grad av utvecklande resonemang som hos respondenterna på skola 2 och 5. Respondenterna från skola 4 har i liten utsträckning valt att skriva fritextsvar och i förekommande fall är svaren mycket kortfattade. Skillnaderna mellan skolorna kan naturligtvis bero på flera orsaker, exempelvis omständigheterna som rådde vid besvarandet av enkäten eller attityder till deltagandet i studien. Samtidigt kan skillnader i respondenternas resonemang också ge en indikation på elevernas vana vid att reflektera kring informationssökning och källkritik, vilket är aspekter som vi tagit hänsyn till i vår analys. Skillnaderna i omfattning och fördjupning hos fritextsvaren medför att svar från elever från skola 2 och 5 i högre grad är synliga i analysen. När fritextsvaren citeras i rapporten har vid behov viss korrigering av stavfel och meningsbyggnad gjorts för att underlätta förståelsen av innehållet.

Intervjuer med skolbibliotekarier

Då skolbibliotekarier ofta är delaktiga i undervisningen om informationssökning och källkritik har intervjuer även gjorts med företrädare för denna yrkeskategori på de aktuella skolorna. Sammantaget har tre skolbibliotekarier från skolorna 2, 3 och 4 intervjuats. Skola 1 har ingen anställd skolbibliotekarie och på skola 5 svarade tyvärr inte skolans rektor, trots flera påminnelser, på vår fråga om att intervjua även skolbibliotekarien. Intervjuerna genomfördes våren och hösten 2017 och varade i genomsnitt 60 minuter. Samtliga intervjuer har spelats in och transkriberats och de som intervjuats har fått erbjudande om att läsa transkriptionerna. Vid transkriberingen av intervjuerna och citering i rapporten har viss anpassning gjorts till skriftspråk.

Kontextualisering

Under studiens gång har vi tagit del av olika typer av dokument och texter som exempelvis styrdokument, MIK-planer, elevuppgifter och bedömningsmatriser. Dessa utgör en del av det material som ligger till grund för vår analys och vi hänvisar om lämpligt till dessa vid behov. Likaså har övriga former av materialinsamling inneburit att sammantaget 19 skolbesök genomförts, då vi vistats på skolan under en kortare eller längre period. Vid dessa besök har observationer gjorts som har dokumenterats i form av fältanteckningar, vilka också utgör en del av det material som ligger till grund för analysen.

Analys

Vi har båda tagit del av allt empiriskt material. Analysen har genomförts genom att vi först gjorde en första tematisering av resultaten från intervjuerna. Därefter har intervjuerna gåtts igenom ännu en gång för att försäkra oss om att vi genom redovisningen av intervjuerna givit en så rättvis bild av de olika skolorna som möjligt. De redovisade citaten speglar såväl unika erfarenheter och förhållningssätt hos de deltagande lärarna och bibliotekarierna som gemensamma drag. Vid de upprepade genomläsningarna har vissa aspekter kommit att framstå som viktigare än andra och dessa ges därför särskild uppmärksamhet i det avslutande kapitlet ”Diskussion och slutsatser”. Resultaten av enkäterna har dels sammanställts skola för skola och dels tillsammans. De kvantitativa delarna redovisas genom tabeller, där resultaten från de fem skolorna slagits samman, medan de öppna frågorna redovisas genom ett urval av elevernas svar. De redovisade citaten tänkta att redovisa bredden i erfarenheter och förhållningssätt. En viss diskussion av resultaten förekommer redan i de två resultatkapitlen (”Skolorna i studien” respektive ”Vad säger eleverna”), men den övervägande diskussionen är sparad till kapitlet ”Diskussion och slutsatser”.

Skolorna i studien

Nedan beskrivs, med utgångspunkt i intervjuer och verksamhetsrelaterade dokument, de fem skolor som ingår i studien. Beskrivningarna tar fasta på tre aspekter av den undervisning om informationssökning och källkritik som bedrivs på skolorna: *skolans informationsinfrastruktur, förhållningssätt och arbetssätt,* samt *kunskapskrav och bedömning.*

Med *skolans informationsinfrastruktur* avses vilka informationsresurser som finns tillgängliga för skolans elever och lärare, tillgången till skolbibliotek och skolbibliotekets funktion på skolan, liksom vilka roller och vilken utbredning digital teknik och digitala tjänster har i skolans verksamhet. Informationsinfrastrukturen utgör en viktig aspekt för förståelsen av skolornas arbete, vilket påpekas i såväl tidigare forskning som i skolverkets uppföljningar. Exempelvis visar Skolverkets IT-uppföljning, *IT-användning och IT-kompetens i skolan* (2016), att elever i årskurs 7–9 som fått eller fått låna en egen dator av skolan upplever att de har en bättre förmåga att söka information än elever som inte har fått tillgång till samma möjlighet Uppföljningen visar också att en majoritet av lärarna i grundskolan upplever att det pedagogiska IT-stödet är otillräckligt (Skolverket 2016). Därutöver visar samtida forskning på den viktiga stödfunktion som skolbiblioteket och bibliotekariens kompetens utgör för elever och lärares möjlighet att utveckla förmågor avseende informationssökning och källkritik (se exempelvis Gärdén, 2016). I läroplanens revidering trycks också på rektorns ansvar att se till att skolbibliotekets verksamhet används som en del i undervisningen för att stärka elevernas digitala kompetens (Skolverket 2017a).

Den andra aspekten i skolbeskrivningarna – *förhållningssätt och arbetssätt* gällande undervisning om informationssökning och källkritik – berör samarbetsformer vid skolan, hur undervisningen kopplat till informationssökning och källkritik bedrivs, samt mer specifikt relationen mellan informationssökning och källkritik. *Förhållningssätt och arbetssätt* betonas då Skolinspektionens tidigare granskningar visar på brister i undervisningen om informationssökning och källkritik i grundskolans SO-ämnen (Skolinspektionen 2013, 2015). Granskningarna visar bland annat att ofta gavs inte eleverna möjlighet att utveckla sina förmågor gällande att hantera och kritiskt granska information. Tidigare forskning visar på hur Lgr 11 inte uppmärksammar informationssökning som något mer än en studieteknisk metod (Sundin 2015) samt hur grundskolelärare upplever svårigheter i att undervisa om informationssökning och sökkritiska perspektiv (Sundin & Carlsson 2016; jmf Limberg & Folkesson 2006). Vikten av samordning mellan ämnesområden och samverkan mellan lärare, i syfte att få elever att uppfatta mer omfattande kunskapsområden som en helhet, betonas i läroplanen (Skolverket 2017a).

Den tredje aspekt som skolbeskrivningarna lyfter fram är lärarnas utsagor om *kunskapskrav och bedömning* i relation till informationssökning och källkritik. Fokus här ligger på lärarnas tolkning av kunskapskravens innebörd samt hur de omsätter denna tolkning i bedömningssituationen.

Skola 1

Skola 1 är en friskola som ingår i en större koncern. Den aktuella skolan är en 4–9 skola belägen i en medelstor stad. På skolan går cirka 400 elever varav cirka 60 i årkurs 9. Utav dessa deltog 17 elever i studien. På högstadiet följer lärarna en årskull från årskurs 7 till 9, vilket betyder att samtliga elever i årskurs 9 undervisas av samma ämneslärare. Utöver elevenkäterna har två intervjuer gjorts med den SO-lärare som undervisade i årskurs 9 vid tidpunkten för studiens genomförande.

Skolans informationsinfrastruktur

Skolan tillämpar den så kallade en-till-en-modellen, vilket innebär att samtliga elever på högstadiet tilldelas en egen bärbar dator av skolan. På skolan finns trådlöst internet och elevernas läromedel tillgängliggörs endast digitalt, via skolkoncernens portalösning för digitala läromedel. Elevenkäten visar att merparten av eleverna använder sig av Wikipedia och sökmotorer när de söker information för skoluppgifter. Detta innebär att eleverna till stor del arbetar med digitala källor i skolarbetet. Trots ett digitalt fokus framkommer vid ett av intervjutillfällena att skolan avlutat sitt abonnemang på NE.se. Detta har varit föremål för diskussion och kritik inom ämneslaget, då ”den [NE.se] har varit bra att hänvisa till” när eleverna själva ska söka information (Intervju m. SO-lärare, 1). Vid tidpunkten för studien är lärare och elever istället hänvisade till andra alternativ, varav läraren nämner SO-rummet.

Läraren uppmärksammar också att tryckta källor, i synnerhet böcker, tenderar att få en mer undanskymd roll som informationskällor i undervisningen.

> Och sen glömmer dom [eleverna] ju också bort, nämen dom ser inte heller det här med böcker, att det kan vara en källa tror jag /…/. För sen ibland när jag har använt någon bok, då tycker dom ju att det är bra. Det är en begreppsförklaring, där är en bild, där är en tabell liksom. (Intervju m. SO-lärare, 1)

Däremot får tryckta böcker, främst i form av skönlitteratur, mer utrymme i skolbiblioteket. Detta kan ses som ett exempel på Cecilia Gärdéns (2016) slutsats att skolbibliotek utan fackutbildad skolbibliotekarie tenderar att främst ses som en resurs för skönlitteratur. Skola 1 har ingen anställd skolbibliotekarie men det finns en boksamling som fungerar som skolbibliotek. Enligt läraren har hen dock inte haft något samarbete med biblioteket eller någon bibliotekarie kring frågor gällande informationssökning och källkritik. Den bakomliggande orsaken anges vara att skolbiblioteket tilldelas en annan roll på skolan.

> /…/ det kan ju vara så att dom tänker biblioteket här som skönlitterärt liksom. Att man går dit när man ska ha en bok i

> svenska och engelska. Att det är en koppling liksom. (Intervju m. SO-lärare, 1)

Den intervjuade läraren uppger att hen inte använder material från Statens medieråd, Skolverket eller dylikt som behandlar informationssökning och källkritik i sin undervisning och att det främst beror på tidsbrist. Ett ytterligare skäl kan vara att innehållet i detta material inte motsvarar innehållet i den undervisning hen bedriver om informationssökning och källkritik.

Förhållningssätt och arbetssätt

Samarbete

På skola 1 finns, enligt läraren, inte någon gemensam strategi eller övergripande plan för hur undervisningen i informationssökning och källkritik bör se ut. Läraren menar att samarbete och gemensamma arbetssätt främst utvecklas i arbetslaget ”att vi tipsar varandra om sidor och länkar och så. Och uppgifter. Men ingen så här strategi, så här ska vi göra” (Intervju SO-lärare, 1). På skolan finns visserligen en ambition av att samarbeta ämnesöverskridande och tematiskt i SO- och NO-ämnena. Dock upplever läraren att arbetssättet uppfattas som ”lite krystat” och tidskrävande av många lärare och därför inte har realiserats i någon större utsträckning (Intervju m. SO-lärare, 2). Däremot ser hen flera fördelar med att arbeta ämnesöverskridande specifikt med informationssökning och källkritik inom SO-ämnena. Det kan både handla om praktiska aspekter som tidsbesparingar, men också om pedagogiska vinster.

> Lärare: Jag behöver inte testa kritiskt tänkande i religion om jag har gjort det i historia /…/ [eller] samhällskunskap. Även om det kan skilja sig lite. Det är för att spara tid också. /…/
>
> Intervjuare: Finns det andra fördelar att jobba på det [ämnesövergripande] sättet?
>
> L: Det är nog för att [genom att jobba ämnesövergripande] ser [eleverna] inte /…/ [att] nu läser vi källkritik som någonting isolerat och tråkigt liksom. Man vinner det mest genom samhällskunskaperna tycker jag. För det kan bli ganska isolerat i historia, att titta på någon gammal bok från något krig. Det blir ganska långt ifrån, även om det finns dom som tycker att det är spännande /…/. Men i samhällskunskapen då blir det mer… då vinner man dom mer. Dom är så himla snabba när dom går in och kollar /…/ Så jag försöker få med det dom har lärt sig i historia för i historia är det lättare för dem att greppa. (Intervju m. SO-lärare, 2)

De pedagogiska vinsterna som läraren identifierar kan tolkas som att elevernas intresse och förståelse för betydelsen av källkritiska perspektiv stärks om informationssökning och källkritik integreras i övriga uppgifter och sambehandlas i SO-ämnena. Då läroplanen har snarlika formuleringar för kunskapskrav och centralt innehåll gällande informationssökning och källkritik för samtliga SO-ämnen finns i annat fall, menar läraren, stor risk för upprepningar. Området kan upplevas som ”tjatigt” och som en isolerad uppgift som ska checkas av, snarare än som ett genomgripande förhållningssätt.

> Det är väl en nackdel om man tjatar om det: ”nu ska vi göra källor igen, nu ska vi göra källor igen”. Men om man inte säger så mycket om det utan att det bara finns med, så vinner man dem lite tror jag /…/ Dom kan bli lite så: ”ja nu måste jag skriva det då här igen. Jag gjorde ju det förra gången, liksom”. ”Jag tycker att jag har ju visat det en gång liksom”. ”Vi har ju jobbat med källor, nu gör vi något annat”. (Intervju m. SO-lärare, 2)

Samtidigt påpekar läraren att det kan finnas nackdelar med att informationssökning och källkritik sambehandlas i SO-ämnena. I hens fall tenderar källkritiken att få mest utrymme i historia eftersom hen uppfattar att kunskapskraven där är mer tydliga i jämförelse med samhällskunskapens kunskapskrav.

> Ja, det har varit främst i historia som jag jobbar med källkritik. Att man tittar på de här, de källkritiska begreppen. Går igenom dom ganska mycket och att man försöker hitta liksom autentiska, riktiga primärkällor. /…/ Jag tror det är lättast att knyta dom här begreppen. Det är här med tendensfrihet. Och ja, jag tror det har varit lättast och knyta begreppen till dom källorna faktiskt. (Intervju m. SO-lärare, 1)

Det centrala innehållet i samhällskunskap behandlar dock olika typer av källor och den samtida medieekologins förutsättningar, exempelvis i form av ”olika slags medier, deras uppbyggnad och innehåll, till exempel sociala medier, webbplatser eller dagstidningar” (Skolverket 2017a, s. 222). Detta är något som inte riktigt fångas av undervisningen i källkritik vilken främst berörs i relation till historiska källor.

Lektionsinnehåll

Exempel på hur informationssökning behandlas i undervisningen hämtar hen främst från historia. En lektion kan se ut på följande vis:

> Jag kan ta ett exempel. Dom läste om första världskriget då la jag in källkritik där. Dom läste en bok som hette … vad hette den nu … 1919 tror jag. Den här Peter Englund, eller historiken, har samlat dagboksinlägg och då tog jag ut några därifrån och då försökte jag få olika perspektiv. Alltså en soldat i Frankrike, någon som arbetar i Ryssland, och sedan någon sjuksköterska som jobbade i England eller vad det var och så fick dom läsa dom tre och så vad berättar dom om första världskriget? Och sedan så, är det någon tendens? Vad beror tendensen på? Är det en primärkälla. (Intervju m. SO-lärare, 1)

Läraren menar att det är lättare att få med sig eleverna om man inte talar om källkritik, men att momentet ändå finns med. Det tycks finnas en viss trötthet hos eleverna när det gäller källkritik. I samhällskunskap har eleverna fått söka information för vissa uppgifter som bland annat behandlar lönestatistik och samhällsinformation. I en uppgift läraren använt som handlade om att vara medveten samhällsmedborgare och konsument hänvisas explicit till de centrala målen i läroplanen, bland andra: ”Söka information om samhället från medier, Internet och andra källor och värdera deras relevans och trovärdighet”. Just i denna uppgift säger

hen att fokus var på ”att dom skulle lära sig att hitta” (Intervju m. SO-lärare, 2). Däremot nämns under intervjuerna inte någon undervisning som specifikt behandlar tekniker och verktyg för informationssökning eller informationssökning från ett mer kritiskt perspektiv, det som inledningsvis i denna rapport beskrivs som sökkritik eller flödeskritik. Det vill säga att enstaka källors ”sanningshalt” förstås utifrån deras plats i den samtida medieekologin, samt förmedlingen av en kritisk förståelse till varför vi möter de källor vi gör i sociala medier och sökmotorer. Sociala medier har hen berört, men ”[d]är har jag inte gjort jättemycket” (Intervju m. SO-lärare, 2). Läraren berättar att eleverna får ”väldigt mycket information från sociala medier över huvud taget” (Intervju m. SO-lärare, 2). Hen refererar bland annat till att eleverna hänvisar till alternativ fakta och främlingsfientliga artiklar, vilket hen tycker är svårt att hantera. Här framskymtar också en känsla av att det kan bli för mycket *kritik*: ”man är lite kritisk mot samhället och man är kritisk mot dom styrande och man är kritisk mot allt liksom” (Intervju m. SO-lärare, 2). Hen hänvisar samtidigt till en annan lärare som arbetar mycket med sociala medier i undervisningen så frågan är i detta fall kopplat till den individuella läraren.

Informationssökning versus källkritik

Något motsägelsefullt i relation till vad läraren säger angående uppgiften om att vara medveten samhällsmedborgare och konsument återkommer hen vid flera tillfällen i samtalet till att källkritik får förtur framför informationssökning:

> I: Men är det ofta så att du ger dem ett material eller får de söka efter materialet själva?
>
> L: Nej jag testar den källkritiska förmågan så brukar det vara att jag ger dom materialet och att jag har frågor till det. (Intervju m. SO-lärare, 1)

Argumentet som läraren framhåller, och som vi återkommer till nedan, är att det är lättare att bedöma och betygsätta källkritik. Lite längre fram i samma intervju återkommer frågan:

> I: Men det var vi lite inne på, för dom söker inte så mycket information i sitt skolarbete själva liksom utan
>
> L: Nej inte jättemycket. Utan det är mest att jag brukar rekommendera dom sidor mycket för att jag vill att dom ska komma igång och då ger jag dom sidor. (Intervju m. SO-lärare, 1)

Läraren upplever att det är svårt att veta hur mycket hen ska hjälpa eleverna att hitta information: ”är det ett mål att dom ska vara självständiga när dom söker eller ska dom inte vara det?” (Intervju m. SO-lärare, 1).

Kunskapskrav och bedömning

Som framgår av Skolverkets kommentarmaterial till läroplanen är det ”svenskämnena som har ansvar för att eleverna lär sig söka och sammanställa information” (Skolverket 2017b, s. 21). På skola 1 har ingen svensklärare intervjuats vilket får konsekvenser för den bild som rapporten kan förmedla av den undervisningen om informationssökning. Samtidigt krävs för godkänt betyg i samhällskunskap ”att

eleven kan söka information om samhället" (Skolverket 2017a, s. 224), vilket innebär att detta är en förmåga som även en SO-lärare behöver inkludera i sin bedömning. Genomgående för SO-lärarens resonemang är dock att hen upplever förmågan att söka information är svårare att bedöma än de källkritiska förmågorna.

> L: För nu när jag hade att jag bedömde förmågan i samhällskunskap – "söka information" – så tycker jag att den är svår att bedöma.
>
> I: Hur kommer det sig?
>
> L: Därför att jag har svårt att veta liksom. Om jag säger till dem: "kolla upp lönestatistik", så googlar dom lönestatistik och så kommer de in på Arbetsförmedlingen till exempel. Då måste jag nästan sitta bredvid dom och fråga: "Varför valde du arbetsförmedlingen?" "Vad är det som är bra med den här?" "Vet du vad Arbetsförmedlingen är för någonting?" "Nej det vet jag inte". "Nähä". Och så. Ok, då tänker jag: "jaha ska jag bedöma det som ett E då liksom, en enkel nivå?" "Ja fast det handlar ju inte om källan utan det handlar ju så här om att veta vad arbetsförmedlingen är". (Intervju m. SO-lärare, 1)

Svårigheten att bedöma förmågan att söka information tycks ha att göra med att informationssökning förstås som en enskild aktivitet som är svår att identifiera. Detta innebär att läraren ser det som svårt att skapa konkreta bedömningssituationer och ett tydligt bedömningsunderlag. Informationssökning kopplas således inte heller till mer kritiska förståelser och dimensioner av att interagera med den samtida medieekologin. Den pedagogiska modell som tillämpas på Skola 1, menar läraren, försvårar bedömningsmöjligheterna ytterligare "man [kan] jobba hemma och i sin egen takt och så. Och när dom jobbar hemma så ser man ju inte" (Intervju m. SO-lärare, 2).

Vidare anger läraren att hen anser att kunskapskraven avseende källkritik för ämnet historia är tydligare formulerade och därmed mer användbara jämfört med de kunskapskrav som gäller för samhällskunskapen.

> För styrdokumenten i historia så finns det mer skrivet på ett annat sätt. Jag tycker att det är mer utförligare skrivet i Skolverkets kunskapskrav. Och när det finns, och jag känner att jag tolkar dem bra, då är det lättare att skriva om dem till mina egna ord. /…/. I samhällskunskap så står det mer…. Det står inte riktigt på samma sätt, jag är inte riktigt bekväm med den … eller bekväm med det. (Intervju m. SO-lärare, 2)

En god källkritisk förmåga visas genom diskussioner om källors trovärdighet. I ett mer konkret exempel säger läraren:

> I: Om du skulle försöka beskriva då vad som skiljer en E-elev från en C-elev till en A-elev när det gäller just kring informationssökningar och källkritik? Hur skulle du beskriva dem skillnaderna?
>
> L: Skillnaderna? Ja, man brukar säga enkel utvecklad och väl utvecklad men det är så lätt också [skratt]. Nä men enkel är … tänk

> om man har sagt i alla fall minst två olika aspekter på det. Man /…/ kanske tar Aftonbladet och då har man sen beskrivit det. Ja men det är ju nyhetstidning och deras uppgift är att sprida information och dem ska inte vara subjektiva till exempel om man har typ nyhetsartikel. Så på den högre … alltså på den andra dem kanske har fått med det här att man har kollat flera källor och dem säger samma sak liksom. Och så på det högsta nivån så har man också fått med att Aftonbladet är ju politiskt färgad också, att man har gjort lite undersökning om källan liksom. Man kanske har tagit, ah men Aftonbladet och sen har man tagit Expressen också. (Intervju m. SO-lärare, 2)

Läraren lyfter också fram att hen menar att progressionen i källkritiken under högstadiet främst ligger i förmågan att kunna hantera tendens i källor.

Ett sätt för läraren att hantera vad hen uppfattar som otydliga kunskapskrav i samhällskunskap är att fokusera mer på kvantitativa bedömningskriterier som ett komplement till de kvalitativa. Ett exempel på detta är att utgå från antalet källor eleven använt som bedömningsgrund för hur pass väl denne hanterar källor i en uppgift. Till en uppgift om hur framtiden kommer att gestalta sig för eleverna har läraren en bedömningsmatris för betygen A-E. För betyget E gäller: ”Du berättar enkelt om hur ditt liv ser ut i framtiden, med enkla förklaringar och begrepp. Du motiverar dina val och du söker upp relevant information från minst tre källor”. För betyget A har kravet på källor stigit till åtta: ”Du berättar mycket utvecklat om hur ditt liv ser ut i framtiden, med mycket utvecklade förklaringar och begrepp. Du motiverar dina val mycket väl och söker upp relevant information från minst åtta källor”. De kvantitativa kriterierna blir ett sätt att konkretisera vad läraren anser vara en otydlig och svår bedömningssituation avseende den källkritiska förmågan i samhällskunskap, både för sig själv och för sina elever.

Sammanfattning

Även om läraren ser vinster med ämnesövergripande undervisning behandlas källkritik ofta som ett tämligen avgränsat kunskapsinnehåll, i form av förmedling och applicering av källkritiska kriterier, ofta inom ramen för historieämnet. Informationssökning kopplas i första hand till samhällskunskapen, dock främst som en fråga om att hitta. I intervjuerna framskymtar även att det kan bli för mycket av ”kritik” och eleverna upplever en viss trötthet i relation till källkritik. Vid bedömning och betygsättning är det källkritiken som kommer i förgrunden. Läraren använder sig av tydliga matriser där även kvantitativa inslag ingår. Sök- och flödeskritiska perspektiv är inte framträdande i undervisningen.

Skola 2

Skola 2 är en kommunal F–9 skola belägen i en medelstor stad. Skolan är indelad i en F–5 del med fritidshem och en 6–9 del. Vid tidpunkten för studien går sammanlagt cirka 520 elever på skolan, varav cirka 60 i årkurs 9. Utav dessa besvarade 57 elever enkäten. Läraren följer en årskull från årskurs 7 till 9, vilket betyder att samtliga elever i årskurs 9 undervisas av samma ämneslärare. Utöver elevenkäterna har två

enskilda intervjuer gjorts med den SO-lärare samt den svensklärare som undervisade i årkurs 9 vid tidpunkten för studiens genomförande. Också skolbibliotekarien har intervjuats.

Skolans informationsinfrastruktur

Även skola 2 tillämpar den så kallade en-till-en-modellen där varje elev tilldelas antingen en bärbar dator eller en surfplatta. Eleverna har också tillgång till trådlöst internet. Läromedel finns i första hand tillgängligt digitalt, via Gleerups. Vidare finns på skolan ett välutbyggt skolbibliotek, av informanterna kallat mediatek, genom vilket eleverna har tillgång till fack- och skönlitteratur, tidskrifter och uppslagsverk samt databaser, länksamlingar med mera. Därutöver visar elevenkäten att merparten av eleverna använder sökmotorer och Wikipedia för att söka efter information till skoluppgifter. På skolan finns en fackutbildad bibliotekarie samt en IKT-pedagog. Skolbiblioteksfunktionen är enligt de intervjuade integrerad i den pedagogiska verksamheten, och omfattar såväl läsfrämjande verksamhet och öppethållande av biblioteket som MIK-undervisning. Så här exemplifierar SO-läraren på skola 2 hur samarbetet med skolbiblioteksfunktionen kan se ut avseende informationsresurser och MIK:

> Ja då är det ju så att augustidagarna, det vill säga våra studiedagar innan varje läsår börjar, sitter jag, bibliotekarien, en svensklärare och en NO-lärare och diskuterar vilka ämnesområden det kan tänkas vara som vi ska ta upp detta läsåret där vi trycker extra på källkritiken. Vilken typ av länkar är vi ute efter då? Vad behöver uppdateras på bibliotekets hemsida? Och vilka tidningsartiklar ska vi ha? Och då har bibliotekarien på eget bevåg tagit på sig huvudansvaret att hitta artiklar. I främsta hand med bistånd av mig, men alla kan givetvis komma med tips till bibliotekarien. (Intervju m. SO-lärare, 1)

Skolbiblioteket har vid ett flertal tillfällen fått utmärkelser för sitt arbete.

Förhållningssätt och arbetssätt

Samarbete

Skolan har en tydlig ambition att arbeta ämnesövergripande och tematiskt, en ambition som enligt informanterna också i stor utsträckning realiseras. I synnerhet informationssökning och källkritik lyfts av lärarna fram som särskilt lämpat för att arbeta ämnesövergripande med ”eftersom det ingår i så många ämnen” (Intervju m. Svensklärare, 2). SO-läraren påpekar dock att det finns undervisningssituationer där informationssökning och källkritik behandlas mer ämnesspecifikt.

> /…/ det är svårt att ha det i ett isolerat ämne, visst det inträffar. Det … ett exempel som … som kan vara att är ju att som SO-lärare så har jag diskuterat nyheter varje vecka med eleverna. /…/. Och med tanke på vad som hände i USA förra året så .... så var det liksom hand i handsken. Och så granskar man nära. Och det blev ju mitt ämne, mer så att säga. Då är det inte svenska-läraren eller NO-

> läraren, eller vem det nu är som har det. /…/ Men i … det är allas ansvar att ha det här [undervisning om informationssökning och källkritik]. (Intervju m. SO-lärare, 2)

SO-lärarens avslutande kommentar, att undervisning om informationssökning och källkritik utgör ett gemensamt pedagogiskt ansvar, är ett framträdande förhållningssätt i skolans verksamhet. Undervisning om informationssökning och källkritik ges en framskjuten position i skolans arbetssätt och verksamheten har profilerat sig som att vara i framkant i fråga om undervisning om MIK. Arbetet följer en övergripande strategi, en MIK-plan, som utarbetats av skolbibliotekarie och IKT-pedagog i samarbete med lärare och med grund i Lgr 11. I planen uttrycks vad som ska behandlas avseende MIK i respektive årkurs, från F–9. SO-läraren beskriver samarbetet mellan lärare, bibliotekarie och IKT-pedagog som att

> /…/ vi har ett upplagt program i samarbete med bibliotek och IKT-ansvarig då. /…/. Då gick bibliotekarien och den ut i varje klass. Och då var dom där en gång på hösten och en gång på våren i varje årskurs. Och så var det olika saker man tog upp och sedan fick man bestämma vilket ämne skulle vara drivande på hösten, våren, hösten, våren, hösten. Oftast blev det SO, NO, svenska – dom tre ämnena. Och inte sällan en kombination. I sjuan börjar det då med att biblioteket kommer ut och visar bibliotekets hemsida, dom länkar vi har valt ut. Jag som SO-lärare, andra då som NO-lärare, andra svensklärare. [Länkar] som vi tycker är bra och allmänna länkar. Men också att dom får information om hur man får använda bilder, musik i sina redovisningar och så. Så då börjar vi rätt basic. Och det där får man återupprepa lite grand varje läsår faktiskt. Så det brukar vi göra. (Intervju m. SO-lärare, 1)

Enligt informanterna ska MIK-planen följas av samtliga lärare på skolan och arbetas med i samverkan mellan bibliotekarie och lärare. Skolbibliotekarien framstår som drivande i detta arbete. Svensklärarен beskriver bibliotekarien som ”spindeln i nätet vad det gäller källkritik” och att det finns också ett starkt engagemang från flertalet lärare för just denna fråga (Intervju m. svensk-lärare, 1). SO-läraren påpekar också att detta fokus och engagemang har gett resultat. ”Tittar man däremot då på dom nationella proven så ser man ju att det går jättebra för källkritiken för våra elever. Det går extremt bra” (Intervju m. SO-lärare, 2).

Lektionsinnehåll

Skolan arbetar efter en pedagogisk modell för lärande som karaktäriseras av portfoliometodik och av att stimulera elevernas reflektion kring det egna lärandet. Av det följer att ett lektionspass i veckan för varje klass vigs åt obligatorisk läxhjälp och ett lektionspass åt studieteknik. De intervjuade lärarna lyfter också fram skolans tydliga digitala profil, där de enligt en informant ”ligger i framkanten av digitaliseringen och använder digitala verktyg hela tiden” (Intervju m. svensklärare, 2). Bland annat var man tidigt ute med att använda bloggar som plattform för kommunikation med elever och föräldrar, ett verktyg som skolan fortfarande arbetar med på olika sätt.

Hur bedrivs då undervisning som berör källkritik och informationssökning? De båda lärarna ger gott om olika exempel där framförallt källkritik varit en viktig del.

> L: I sjuan brukar vi börja med att dom får läsa artiklar som vi plockar ut och då försöker man hitta saker som fångar dom
>
> I: Nyhetsartiklar?
>
> L: Nyhetsartiklar. Så förra gången vi hade artiklar, och då hade vi det i sjuan, åttan och nian här på skolan, då valde jag och bibliotekarien ut tre artiklar som handlade om tiggeri för det var så mycket diskussion i klasserna om tiggeri. Och dom var olika, vad ska vi säga, nyanserade och hur dom ställde sig kring det och vad var fakta, vilken tidning, vem var avsändaren. (Intervju m. SO-lärare, 1)

Här tar läraren en aktuell fråga som engagerar eleverna och för att diskutera källkritiska frågor, där eleverna ska tränas i att se vem som är avsändaren och hur tendensiös artikeln är. När lärare 2 beskriver vad källkritik är formuleras det som ”Alltså ja, källkritik är att vara skeptisk, kolla mer än en källa. /…/ Och dela inte!” (Intervju m. svensk-lärare, 1) Just det kritiska är det som lyfts fram vid källkritik. Ytterligare ett exempel är i nutidshistoria:

> Nu sist så hade vi en nutidshistoria med källkritik och då skulle dom, alla skulle göra. Man fick i uppgift och lånade in böcker och så med hjälp av bibliotekarien så var det massor med adresser utlagda på nätet så skulle dom välja en konflikt någonstans i världen efter 1945. Det behöver inte vara en väpnad konflikt, det kan vara en religiös konflikt eller politisk konflikt eller system som inte går ihop som man skulle redovisa enskilt och då var ju källkritiken en del av det hela. (Intervju m. SO-lärare, 1)

En gemensam satsning är de temaveckor om sociala medier som samtliga klasser har, antingen i årskurs 7 eller 8. Då behandlas frågor om hur nyhetsspridning och flöden i sociala medier fungerar, liksom juridiska aspekter, nätetik, nätkränkningar och faror på nätet. Även ”*fake news*” har varit ett tema.

> /…/ när dom går i sexan så har vi alltid temat fake news, och det blev innan det blev känt av den gode Trump så då ska dom fabricera ett nyhetsprogram där dom gör intervjuer med oss lärare och andra, där vi också då faktiskt då inte säger hela sanningen. (Intervju m. SO-lärare, 1)

Källkritik dominerar, men det finns också exempel på undervisning i informationssökning, som i genomgången av studieteknik i årskurs. Det kan handla om att hitta tillförlitliga källor, men också om nätetik ”och liksom det här med att dela” (Intervju svensklärare, 1). En fråga som båda informanterna lyfter fram som viktig. I samband med undervisningen om informationssökning bjuds ofta skolbibliotekarien in, som

> informerar lite om vilka resurser och artikelsök och sånt, det vet dom inte, dom bara googlar liksom så hittar dom någon artikel men

> artikelsök och sådana saker är [hen] ju expert på och hjälpa oss med och eh ja alltså det är, nu sist så pratar [hen] ju egentligen om två ord: trovärdighet och relevans det var ju dom två orden [hen] körde hela tiden i sina lektioner och då var det ju att hon hade liksom ett formulär där dom fick resonera om det här och det var också med i betygsunderlaget. (Intervju m. SO-lärare, 1)

Skolbibliotekarien tilldelas en mycket aktiv roll och hen låter sig inte enbart bjudas in utan tar själv egna initiativ.

> Men sedan är det också kraven på och hur långt dom ska gå i och jämföra källorna. I sjuan så kanske vi tar dagstidning kontra kvällstidning. Vi nämner givetvis att det finns dagstidningarna står olika politiskt men i deras första arbete så behöver som inte ta en dagstidning som står en på den sidan och en på den sidan. Och så. Men det kräver vi däremot när dom blir äldre. (Intervju m. SO-lärare, 1)

Skolbibliotekarien lyfter för egen del fram det faktum att en-till-en-modellen gör att eleverna inte kommer till biblioteket i lika stor utsträckning längre. Eleverna söker på sina surfplattor och för skolbibliotekarien betyder det att hen och/eller lärarna arbetar med deras informationssökning.

Informationssökning versus källkritik:

I intervjuerna är det, som med de andra informanterna, källkritik som tar det mesta utrymmet, men lärarna på skola 2 nämner en del aspekter som har med informationssökning att göra. På en direkt fråga berättar SO-läraren om hur undervisningen kring informationssökning främst är formativ: ”aha nu skrev dom in så där igen och får en miljard träffar. Så använder dom någon av dem översta /…/ som kan vara väldigt tendensiös eller ha ett visst syfte” (Intervju m. SO-lärare, 2). Informationssökning tycks, utöver när den kopplas till studieteknik i årskurs 7, främst stöttas i dialog med eleverna.

Informationssökning beskrivs som bredare än att bara hitta något, men fokus är ändå på källkritiken: ”/…/ vi skulle nog kunna bli lite bättre på det generellt, men vi försöker så ofta som möjligt att tänka på det. Det blir mer att vi tänker … vi ser nu mycket mer granska källor än informationssökning” (Intervju m. SO-lärare, 2). Svensklärarен har ett stort engagemang för hur sociala medier påverkar vad eleverna läser och tar upp fenomenet med så kallade filterbubblor. ”Att man hamnar i den här lilla bubblan som man … alltså om du tror på någonting och då söker du sådana artiklar så kommer flera sådana artiklar så kommer du inte att se hela bilden” (Intervju m. svensklärare, 2). Särskilt i ämnet samhällskunskap finns i läroplanen stöd för att ge utrymme åt att utveckla elevernas förmågor avseende informationssökningens och källkritikens infrastruktur (Skolverket 2017, s. 222). Lärarens svar på bubbelfenomenet är främst att vara kritisk och ifrågasättande till artiklarna som eleverna hittar.

Kunskapskrav och bedömning

Gällande examination framgår av intervjuerna att det finns en tydlig idé om hur de källkritiska förmågorna kan bedömas, där lärarna ger exempel på såväl skriftliga som

muntliga examinationsuppgifter och vad som utgör ett välutvecklat källkritiskt resonemang. Svensklärarен talar om hur källkritik kommer som en del av större skrivuppgifter:

> L: Och sen är det oftast ett tillägg då med det källkritiska resonemanget. Alltså självreferenser och källor och så, men det här källkritiska resonemanget blir ju liksom en uppgift till uppgiften.
>
> I: Just det.
>
> L: Så den kommer ju liksom … om man säger du skriver ett paper och så … men sen så får du även lämna in ditt källkritiska resonemang, varför har du valt dem här källorna? Varför valde du bort andra, va? Så den är ju inte själva del av skrivuppgiften utan det kommer som ett bihang. (Intervju m. svensklärare, 2)

Skillnaden mellan betygen har främst att göra med en kvalitativ kapacitet att granska källorna kritiskt, men också om antalet källor.

> [F]ör det första så har en A-elev alltid många olika källor. /…/ Självklart, och när den granskar källorna så… en A-elev hittar alltid /…/ vad som skulle göra den [källan] mindre trovärdig. /…/ … Den visar nästan alltid båda sidorna. (Intervju m. SO-lärare, 2)

Vid en diskussion om betygssättning beskriver svensklärarен att det som kan skilja ett A från ett C är att elever med det senare betyget har ”svårare att hitta negativa bitar hos källorna” (Intervju m. SO-lärare, 2).

Enligt informanterna behandlas informationssökning ofta i samband med undervisning om studieteknik och bedöms gärna löpande och formativt. Detta betyder att läraren följer med i elevens informationssökning och anpassar den fortsatta undervisningen efter vad denne behöver för att nå kunskapsmålen.

> Så det här med formativt det gör vi det hela tiden. Nu ska vi … nu ska du … och sen så söker dom. Så säger man, ja men är den bra? Hur gjorde du sökvägen när du fick dom här träffarna? Och ett sånt resonemang, det är det formativa. Men har jag haft nåt sånt, prov? Nja det har … alltså jag vet att jag… det var faktiskt rätt länge sen. Alltså då sa man ...ställer man en fråga i samband med nåt ämne ska det … vad är det här? Och så skulle dom förklara nånting och ange sina källor och varför dem har använt dom källorna och så. (Intervju m. svensklärare, 2)

Citatet illustrerar hur informationssökning är något som sällan bedöms separat utan hamnar i bakgrunden av de källkritiska förmågorna.

Sammanfattning

Lärarna ger uttryck för ett genomtänkt arbete med källkritik där undervisningen ges ämnesövergripande och där skolbibliotekarien är en aktiv medspelare. Skolan har en gemensam bild av att dessa frågor är viktiga och IKT-pedagog och skolbibliotekarie har tagit fram en MIK-plan. Samtalen i intervjuerna domineras av utsagor om källkritik, en förmåga som bedöms genom skriftliga och muntliga redovisningar där det kritiska förhållningssättet värdesätts. Undervisning i informationssökning ansvarar främst skolbibliotekarien för, vilket möjligen kan förklara den relativa osynligheten. Det finns en medvetenhet om infrastrukturens betydelse för vad eleverna möter i sociala medier och i sökmotorer, men utifrån intervjuerna går det inte att utläsa om denna undervisas om eller om kunskaperna bedöms. Förmågor i informationssökning bedöms främst formativt.

Skola 3

Skola 3 är en friskola belägen på en mindre ort. Verksamheten är inte del av någon större koncern och utgörs av en F–9-skola med cirka 540 elever. Av de cirka 50 elever som går i årskurs 9 deltog 47 stycken i studien. Utöver elevenkäterna har intervjuer gjorts med de lärare som undervisade eleverna i svenska vid tidpunkten för studien, liksom med skolans bibliotekarie. En av de intervjuade lärarna är dessutom förstelärare på skolan.

Skolans informationsinfrastruktur

Liksom skola 1 och 2 tillämpar skola 3 den så kallade en-till-en-modellen där varje elev tilldelas antingen en bärbar dator eller en surfplatta av skolan, samt har tillgång till fritt, trådlöst internet i skolans lokaler. På skola 3 finns ett prisbelönt skolbibliotek som är väl utbyggt avseende såväl tryckta som digitala resurser. Av elevenkäten framgår att även sökmotorer och Wikipedia i hög utsträckning används i skolarbetet. På skolans bibliotek arbetar en heltidsanställd fackutbildad bibliotekarie och en biblioteksassistent. Därutöver finns en deltidsarbetande IKT-pedagog samt en kurator som är engagerad i frågor rörande digital teknik. Bibliotekets verksamhet omfattar såväl läsfrämjande verksamhet och öppethållande av biblioteket som MIK-undervisning. Av intervjuerna framgår att samarbetet mellan skolbibliotekarie och lärare avseende MIK är väl utbyggt:

> Det är lite olika i olika årskurser men i årskurs 7 så börjar man då att arbeta med informationssökning. Vi har faktiskt ett, då brukar jag samarbeta med bibliotekarien. (Intervju m. svensk/förstelärare, 1)

Förhållningssätt och arbetssätt

Samarbete

På skolan arbetar man inte efter en generell pedagogisk modell och det finns inte heller ett gemensamt arbetssätt eller en strategi specifikt för undervisningen i

informationssökning och källkritik. Däremot har skolbibliotekarie och kurator utarbetat ett program som behandlar frågor om ungas nätvanor, vilket är ett område som kan anses vara ett av skolans profilområden. Även om undervisningen om säker internetanvändning inte tar upp samma saker som undervisningen om informationssökning och källkritik finns beröringspunkter mellan dessa, vilket lyfts fram av de intervjuade lärarna. ”Det tangerar ju både, ja informationssökning och källkritik på ett sätt och framförallt hur man, fast snarare då kanske egentligen ungas vanor och beteenden på internet och så där va” (Intervju m. svensk/förstelärare 1).

Gemensamt för de intervjuade lärarnas arbetssätt är att skolbibliotekarien ges ett stort utrymme och förtroende i MIK-undervisningen.

> [J]ag är jätteglad att ha [bibliotekarien] i klassrummet, det gör så himla mycket att dom inte bara hör detta från mig. Det är lite så att eleverna /…/ att det ibland är det så att när jag säger någonting på svenska och sen går dom in på SO därefter då tar dom inte med sig vad jag har sagt för det var ju svenska. Att dom eleverna har svårt och tänka ämnesövergripande så därför tycker jag det är skönt också att [bibliotekarien] kommer så att det inte bara blir [lärarens namn] på svenskan som säger nåt utan det kommer någon annan som säger det också. (Intervju m. svensklärare, 2)

Skolbibliotekarien berättar å sin sida hur hen uppmanar lärarna att boka in bibliotekarien vid behov, men poängterar under intervjun att de borde ”kunna klara det utan mig också tycker jag eftersom det står i deras uppdrag”. Längre fram i intervjun säger skolbibliotekarien att lärarna ”har förstått att det är viktigt. Däremot så tycker jag de är lite för rädda själva. Alltså för att sätta sig in mer i ämnet.” (Intervju m. skolbibliotekarie, skola 3).

På skolan befinner man sig i startgroparna för att börja arbeta mer ämnesövergripande och tematiskt. Svensk/försteläraren lyfter fram att efterföljande av läroplanen kräver detta arbetssätt för att samtliga delar av ämnenas centrala innehåll ska beröras.

> I: Men ni är på väg in i att börja jobba mer ämnesövergripande kan man säga?
>
> L: Ja det är ju en förhoppning alltså. Ja dom nya kursplanerna sen Lgr 11 dom liksom kräver att man gör det för att man ska hinna med allt centralt innehåll och så. Så att jag tror att ofrånkomligen måste man göra det /... / (Intervju m. svensk/förstelärare 2)

Liksom flera lärare i studien påpekar informanten här det som särskilt fördelaktigt att arbeta ämnesövergripande med källkritik, till följd av kunskapskravens snarlika formuleringar i flera ämnen. Olika tyngdpunkt läggs på informationssökning respektive källkritik.

Lektionsinnehåll

När det gäller informationssökning är det som framkommit ovan något som skolbibliotekarien ges stort ansvar för och en insats som främst verkar ske i årskurs 7.

> [Skolbibliotekarien] brukar vara förbi och hålla en liten redovisning om, eller ett föredrag om, hur olika sökmotorer och så och hur man

> kan… och vad det finns för olika databaser att använda sig av till exempel så här en författardatabas som heter ALEX. Så finns det olika databaser. Google hur det fungerar, hur man kan söka /…/ (Intervju m. svensk/förstelärare, 1)

Även när det gäller källkritik bjuds skolbibliotekarien in till klassen i årskurs 7.

> [S]en med källkritik har det varit lite liknande tror jag med sjuorna att jag också att jag tagit hjälp av bibliotekarien där ja. Hon har hållit ett litet föredrag kring det och sen har vi då återigen har vi olika uppgifter, att dom få till exempel gå in för den här länken och så ska du så fylla i, då kommer man till en sida så Mozart minns jag att det var så kan dom så diskutera det. Varför är den här källkritiskt trovärdig eller inte trovärdig. Ja det finns ingen utgivare och det står inte när den är uppdaterad här är konstiga stavfel det verkar inte så här.
>
> I: men är det då någonting som bibliotekarien har tipsat om att det är sådana saker som dom ska titta efter?
>
> L: Just precis ja. Dom har ett första där dom går igenom så här källkritiska lite så här grunder då va. Vad dom bör tänka på och sen får dom öva sig i det. (Intervju m. svensk/förstelärare, 1)

Undervisningen som behandlar källkritik och informationssökning hanteras sålunda främst genom att skolbibliotekarien bjuds in till klassen för en genomgång. Samtidigt ger en av lärarna ett exempel på en ämnesövergripande uppgift som behandlar informationssökning och källkritik:

> Jo. Då är det en uppgift jag har arbetat med i årskurs 7 i samhällskunskap och svenska då där jag har, vad ska man säga jobbat ämnesövergripande med mig själv och den föregås av att vi liksom diskuterar källkritik och nyheter och framförallt källkritik på internet och så. Och sen är då gör man en övningsuppgift där vi då jämför tre olika källor som diskuterar, eller som behandlar, Jehovas vittnen liksom. Då har vi precis läst religion också så, så passar vi på och köra in det och då var det liksom en övning som sen ledde fram till den här bedömningsuppgiften som var snarlik /…/ Så först är vi då tillsammans i klassrummet och diskuterar de här tre källornas beskrivning av Jehovas vittnen och sen så är uppgiften sen att göra något liknande, att dom ska hitta en nyhet eller så som beskrivs i två eller tre olika källor och då ska man försöka ta så olikartade källor som möjligt va, kanske en blogg också kanske en liksom Wikipedia och en SVT, eller någonting sånt. Och så ska dom liksom jämföra dom, eller hur nyheten framställs, om det är några skillnader och beskriva det. Så här, vilken källa är mest trovärdig och varför skiljer dom sig. Se vad dom olika källorna lyfter fram och, vad heter motsatsen? Inte lyfter fram, så här, förtiger, eller något sånt. (Intervju m. svensk/förstelärare, 2)

I slutet av citatet är det tendenskriteriet som kommer fram. Progressionen i undervisningen beskrivs som att de källkritiska aspekterna diskuteras mer under den senare delen av högstadiet, medan informationssökning introduceras i årskurs 7.

> Så i årskurs 7 är det mest informationssökning och kanske i lite ifrågasättande. Sen ökar det lite i år för år, så i årskurs 8 kanske man diskuterar … har mer diskussioner om innehåll och vem som lägger upp sidor och vilka sidor man kan lita på, vilka man inte kan lita på. Sen i årskurs 9 så har vi med att dom skriver en rapport där man ska kunna göra källkritik och diskutera källors relevans och så. (Intervju m. svensk/förstelärare, 2)

Citatet kan tolkas som att källkritik i högre grad ses som en analytisk förmåga jämfört med informationssökning, varför den också bättre tränas ju äldre eleverna är.

Sociala medier ingår i undervisningen och återigen hänvisar lärarna till bibliotekariens engagemang i frågan. ”Till exempel redan då i årskurs sju har [skolbibliotekarien] pratat om när man ska trycka … vilka frågor man ska ställa sig innan man trycker på dela-knappen” (Intervju m. svensklärare, 2). Det är sålunda bibliotekarien som står för de inslag som berör den digitala infrastrukturen, men det tycks samtidigt ligga delvis skilt från ordinarie undervisning. Skolbibliotekarien tyckte som framgick ovan att informationssökning och källkritik borde vara kompetenser som lärarna själva kan undervisa i.

Informationssökning versus källkritik:

Eleverna tränas visserligen i informationssökning redan i årskurs 7, men självständig informationssökning är enligt lärarna överlag inte det som betonas främst i undervisningen: ”vi har egentligen bara det i svenska årskurs 9, annars så har de inte så mycket sådant, söka själv, i svenska” (Intervju m. svensklärare, 1). Trots att informationssökning som undervisningsinnehåll introduceras i årskurs 7 verkar det av citatet att döma som att de faktiska kraven på att självständigt söka information främst kommer i årskurs 9: ”så att det är definitivt så ja att man är mer, servar dom mer i sjuan än i nian” (Intervju m. svensk/förstelärare, 1). På en fråga vad informationssökning är svarar en av lärarna att ”informationssökning är liksom lite mer tillvägagångssättet på något sätt, att du hittar information, och sedan när du börjar värdera informationen då blir det källkritik. Så tänker jag.” (Intervju m. svensklärare, 2). Lärarna ger inga kritiska perspektiv på informationssökning utan det är enbart en fråga om att hitta information. Möjligen kan lärarnas låga intresse för informationssökning förklaras med att de tror att eleverna redan har en hög förmåga: ”man är ju alltid steget efter dom känns det som” (Intervju m. svensklärare, 1).

Samtidigt tycks det som att informationssökningen delvis har försvunnit som undervisningsinnehåll med digitaliseringen av de pedagogiska resurserna: ”Vi hade faktiskt ett tag som när vi höll på med när man skulle slå upp i lexikon och så, men det fick vi lägga ner /…/” (Intervju m. Svensklärare, 2). Läraren har uppenbara problem att formulera vad kunskap om informationssökning skulle kunna vara, ”informationssökningen ingår liksom lite granna i begreppet källkritik” (Intervju m. Svensklärare, 2). Bibliotekarien, som lärarna ofta hänvisar till, menar på ett liknande sätt att eleverna behövde mer hjälp förr med informationssökning, men att i och med en-till-en lösningen så kommer eleverna i mindre utsträckning till biblioteket och ber

om hjälp. Det verkar alltså som att komplexiteten i informationssökning blivit mer dold när den gått från analog till digital form. Bibliotekarien bjuds in till undervisningen i årskurs 7, men hen önskar att ”det var mycket mer knutet till den reella undervisningen” (Intervju m. skolbibliotekarie).

Kunskapskrav och bedömning

Den ena läraren beskriver hur källkritik kan bedömas:

> [I] samband med att dom gör skriftliga inlämningsuppgifter, arbeten om någonting, så har dom fått diskutera olika källor i sitt arbete och vi har pratat om att nu ska ni skriva om det här, Napoleon kanske. Ok, vad finns det då för källor. Ja då har vi NE, vi har Wikipedia, vi har SO-rummet. Ok hm så diskuterar, har vi då pratat om det så vad finns det för fördelar och nackdelar med dessa olika källor och sen så har dom fått redogöra för som i sina arbeten och så har dom haft ett litet stycke så källkritik där dom får lyfta fram fördelar och nackdelar med varje sån källa. (Intervju m. svensklärare/förstelärare, 1)

Vidare poängterar informanten att gemensamma examinationer utgör en vinst i och med att kunskapskraven gällande källkritik och informationssökning är snarlikt formulerade i SO och svenska. På frågan om vad som bedöms svarar hen så här:

> L: Nej men då är det, då handlar det väl om hur pass mycket belägg man kan ha när man ska underbygga sina resonemang är ju det som jag har för mig att det är skrivet i kunskapskraven iallafall. Säger man då bara att det, den här källan är bra för att det är en tidning så det kanske inte så jätteväl underbyggt för då har man mer gjort en liten kommentar då skulle ju det peka mot att man inte uppnår dom högre kunskapskraven liksom. Men desto mer man då kan förklara eller belägga varför man tycker olika saker, i det här fallet då, när man då jämför källorna så blir det ju enkelt att visa hur man bedömer trovärdigheten, vilket ju är det man ska göra. Man ska ju bedöma trovärdigheten i källor om man jämför dom så är det ju lättare att göra det. Den här är mer trovärdig än den här eftersom och SVT är mer, vad heter det, pålitlig eftersom så här och så här och så här. Då kan man liksom…så att jag tror att jag har nog bedömt det utifrån relevanta jämförelser källorna emellan och vad man kan ge för belägg så här. Jag tycker att SVT är pålitlig eftersom det här, det är public service, det är det här, det är det här. Då når man högre, har jag nog resonerat ja.
>
> I: Så då visar man på nåt vis att man har, då har man också förstått lite grand varför en viss källa är mer pålitlig än en annan kanske?
>
> L: Ja, just precis. Det var det som man ville försöka nå med den här uppgiften, den här gången ja, och det är väl det man också vill komma åt i kunskapskraven vad jag förstår alltså (Intervju m. svensk/förstelärare, 2)

I citatet uttrycks lärarens tolkning av kunskapskraven rörande källkritik och hur uppgiften hjälper hen att se om eleverna uppnått dessa krav. På frågan om vad som skiljer betyget A från C svarar en av lärarna: ”Det är oftast att dom är mer välutvecklade i sina resonemang om källan. Att en C-elev har väl mer tänkt till ’ja, men det är väl Nationalencyklopedin’ och sedan har hon letat lite information om den så har hon kanske inte riktigt förstått hela vägen ändå.” (Intervju m. svensklärare, 2)

Informationssökningsdelen kommenteras däremot i mindre utsträckning i samband med bedömning. En lärare beskriver balansen mellan informationssökning och källkritik i bedömningssituationen som följer:

> L: Ja det blir ju nog betoning på källkritiken ja, precis. Det är det ju, så är det ju absolut. I och för sig var det ju så här när jag tänker efter att vissa elever hade vissa svårigheter med att hitta då egentligen källor, eller man tog bara vissa källor som var rätt snarlika så då blev liksom inte den källkritiska diskussionen lika, fick inte samma djup kanske. Hmm, men ja det var ju snarare så att dom berättade om olika. Det var inte så här att så här många olika källor, vi valde dom här eftersom eller vad det nu kan vara för någonting med informationssökning utan det var fokus på att dom fick källkritiskt granska dom, dom hade valt ut och ja så var det ju verkligen alltså. Det var nog inte så mycket tal om informationssökning så, faktiskt.
>
> I: Men i allmänhet, hur kommer man åt dom här informationssökningsförmågorna i bedömningen så att säga?
>
> L: Ja, det är ju en rimlig fråga. Nu ska vi se här…Nej, jag har nog inte kommit åt det. I det här fallet har jag nog släppt det. För då får man liksom fram så här, då har någon använt så här Mimers brunn va och då kan det bli en intressant diskussion men det är ju i källkritiskt hänseende. Så att jag tror inte att, jag har faktiskt inte tänkt så mycket på den första halvan av det här kunskapskravet utan det har nog… Jag vet inte vad det är man egentligen är ute efter där alltså. Man kan söka och sätta ihop, det visar man ju när man diskuterar källkritiskt att då har jag hittat dom här källorna och jag har hittat information från dom så dom jag har nog inte separerat det riktigt i bedömningen, så kan man säga. (Intervju m. svensk/förstelärare, 2)

Även i detta citat tenderar informationssökningsförmågan att bli relativt osynlig i bedömningssituationen, då läraren ser svårigheter med att separera informationssökning från källkritik. Istället kan resonemanget tolkas som att förmågorna kan sambedömas, då eleven genom att ha hittat trovärdiga källor också kan sägas uppvisa förmåga att söka information. Förmågan att söka information synliggörs av informationssökningens resultat snarare än dess process. Läraren upplever också svårigheter med att tolka kunskapskravet avseende informationssökning, vilket kan jämföras med hens tidigare mer utvecklade tankegångar om tolkningen av kunskapskraven avseende källkritik. På samma sätt uttrycker den andra läraren att informationssökning kommer i skymundan:

I: Vilket utrymme får informationssökningen?

L: Ja, den får lite. Källkritiken tar nog mer (Intervju m. svensklärare, 2)

Sammanfattning

Det fanns vid tillfället för intervjuerna ingen ämnesövergripande plan för undervisning i källkritik eller informationssökning. Skolbibliotekarien tilldelas en viktig roll av lärarna i undervisningen, men skolbibliotekarien själv önskar att lärarna tar ett större ansvar för frågan själva. Källkritiken dominerar vid kunskapsbedömningen, medan informationssökning snarast behandlas som en problemfri teknik för att ta fram de källor som sedan ska bedömas. Det tycks som att fokus på informationssökning har minskat sedan skolan infört en-till-en för alla elever. Sociala medier diskuteras i skolan, men även här tycks det vara skolbibliotekarien (tillsammans med kurator) som får ansvaret och kopplingen görs främst till nätetikett.

Skola 4

Skola 4 är en kommunal 6–9-skola, belägen i en förort till en större stad. På skolan går cirka 600 elever, varav cirka 130 stycken i årskurs 9. Av dessa deltog 94 elever i studien. Utöver elevenkäterna har intervjuer gjorts med en svensklärare och en SO-lärare, vilka båda undervisade årskurs 9 vid tidpunkten för studien. Svenskläraren är också förstelärare med fokus på kunskapsutveckling. Även skolans bibliotekarie har deltagit i en intervju.

Skolans informationsinfrastruktur

På Skola 4 används en lokalt anpassad version av *Gsuite*, en samling tjänster anpassade för informationshantering och kommunikation som tillhandahålls av Google. Därtill används Google klassrum, en tjänst som är specifikt riktad mot skolverksamhet. Det innebär att eleverna, med enstaka undantag, tilldelas Googles surfplatta Chromebook av skolan. Med Gsuite och klassrum görs mycket av såväl elevernas som lärarnas arbete digitalt, något som också omfattar undervisningen om källkritik, vilket beskrivs av den intervjuade svenskläraren på följande sätt:

> Det gör ju att vi jobbar väldigt digitalt, vi är helt digitaliserade. Öh… och när jag ger uppgifter så jobbar jag i Google Klassrum då ju, vilket är väldigt lätt för mig. Precis som din nu, jag la upp den länken där, i Klassrum direkt. /…/ Allting, inlämningar, jag lägger upp alla uppgifter och sedan bedömer jag inte dem i Klassrummet, jag bedömer dem i InfoMentor. För det är ett slutet system. Så att allt läggs upp, planering och så här i Klassrum. Och så när de skriver uppsatser så kan jag följa dem och ge feedback direkt. Och kritisera källor som de har och ”hur tänkte du här?” och så vidare. Det är smidigt! Man får en helt annan insikt som lärare (om) hur de jobbar framåt… (Intervju m. svensk- och förstelärare, 1)

Även skolans läromedel tillhandahålls digitalt i de flesta ämnen, via Gleerups, vilket utgör ytterligare ett exempel på den satsning på digitalt lärande och digital kompetens som pågår på skola 4. Skolan har även tillgång till NE.se och en skolbibliotekarietjänst på heltid har inrättats. Den nyanställda bibliotekarien har i samarbete med en digitaliseringspedagog uppdraget att arbeta för att stärka såväl elevers som lärares digitala kompetens. I detta arbete ingår att ta fram en digitaliserings- och MIK-strategi med utgångspunkt i Skolverkets nationella IT-strategi och Lgr 11. I strategin anges hur skolan ska arbeta med digitala verktyg för att uppnå vissa förmågor samt olika funktioners uppdrag och roller i arbetet med att ge elever och lärare ”adekvat digital kompetens”. Vid tidpunkten för studien var detta arbete nyligen påbörjat och strategin hade därför ännu inte implementerats i verksamheten.

Förhållningssätt och arbetssätt

Samarbete

Gällande samarbete och samsyn kring undervisning om informationssökning och källkritik framhåller SO-läraren vikten av den dialog som förs i ämneslagen.

> Vi är ju ett väldigt sammansatt SO-lag på skolan. Vi har jobbat många år tillsammans allihop så vi har ju en, fått en förståelse och en kommunikation därigenom, men inte övergripande på skolan. Det har vi inte (Intervju m. SO-lärare, 1)

Läraren ser också ämneslagen som ett forum för kompetensutveckling gällande undervisning om informationssökning och källkritik. Enligt SO-läraren är det främst i tematiska ämnesövergripande arbeten som källkritik behandlas, detta företrädesvis av tidsmässiga och praktiska skäl

> L: I undervisningen så har vi jobbat framförallt när dom ska ha presentationer. I informationssökning så har vi jobbat källkritiskt. Ja det är framförallt där som vi har satsat på det i undervisningen. Vi har fått kombinera många ämnen med varandra. Alltså göra tematiska SO-arbeten för att vi ska få det att gå ihop överhuvudtaget
>
> I: Ok. För att det ska, för att tiden ska räcka till eller?
>
> L: Ja. Tiden. Vi har ju fyra ämnen som vi ska ha alla fyra ämnen är vi ålagda att ha per termin och för att få det och funka så här kvalitetsmässigt överhuvudtaget så måste vi kombinera ämnen. Så det är framförallt där som vi har gått in och kollat på källkritik. (Intervju m. SO-lärare, 1)

Svensk- och försteläraren lyfter fram ämnesövergripande arbete som samarbetsform, vilket hen beskriver som att ”[v]i ska jobba så, vi har direktiv uppifrån att vi ska jobba ämnesövergripande hela tiden” (Intervju m. svensk- och förstelärare, 1). Hen beskriver vidare hur undervisning om informationssökning och källkritik utgör givna delar i dessa arbeten. Skolbibliotekarien var nyanställd vid tiden för intervjuerna och hade därför ännu inte hunnit påverka undervisningen i någon större utsträckning.

Skolbibliotekarien understryker sin ambition att undervisningen i källkritik ska vara integrerad och inte något som lärarna lägger över på biblioteket. Istället vill skolbibliotekarien ”snarare kanske fungera som en lärarfortbildare” (Intervju m. skolbibliotekarie, 1).

Lektionsinnehåll

Som ett exempel på hur en lektion kan se ut berättar svenskläraren följande:

> L: Ehh…det kan ju vara vad som helst…. det kan vara att man börjar prata om någon nyhet… Jag bara spånar lite!
>
> I: Jaja, absolut!
>
> L: Det kan var någon nyhet… så säger man ”Kan det här verkligen vara sant?”, ”Kan vi kolla lite?”. Och då kan det vara att man ger dem i uppdrag att leta efter information på nätet. /…/ Hur kan det vara? Vem är avsändare? Varför skriver de så? Är det en vanlig person eller är det någon professor som har sagt det? Och hur vet vi att det är en professor? Vem som helst kan kalla sig för professor. Då kan man ju kolla, var jobbar hen? Vilken skola? OK, Lunds universitet. Mm, och det kan man kolla på hemsidan att det stämmer. Okej, då har du lite mer att gå på. Så de får liksom kolla …vem står bakom? (Intervju m. svensk- och förstelärare, 1)

Läraren understryker flera gånger betydelsen av att synliggöra för eleverna att alla påståenden har en avsändare och att allt måste ifrågasättas. Läraren beskriver ett elevarbete: ”Ja, det kan vara en elev börjar direkt i sin text ’enligt ne.se. så kom jiddisch till Sverige på det här viset, men enligt den här så var det på det här viset och då har de ju helt plötsligt två olika källor som säger olika saker /…/’ (Intervju m. svensk- och förstelärare, 1). I intervjun framhåller läraren avsändarens betydelse och vikten av ett kritiskt ifrågasättande, men inte hur värderingen av källorna ska gå till.

SO-läraren lyfter fram ett tema där alla SO-ämnen var inkluderade:

> Temat för ett sådant arbete skulle kunna vara vuxenlivet. Att klara sig, lägga upp en budget, kolla över hur det ser ut i samhället och få sitt liv och fungera efter skolan. Så dom börjar planera lite grand därigenom. Och då måste man ju ta fram framförallt statistik som är rimlig, det kan vara ett steg. Men framförallt att dom själva får leta efter det och själva får resonera tillsammans med mig, är det här rimligt? Kan det här fungera överhuvudtaget? (Intervju m. SO-lärare, 1)

I båda exemplen är informationssökning och källkritik integrerade i övrig undervisning. Det ämnesövergripande arbetssättet lyser tydligast igenom i det andra exemplet. Sociala medier och sökmotorer tycks inte vara en del av undervisningen. På en fråga om sociala medier och sökmotorer diskuteras kritiskt i undervisningen svarar svenskläraren: ”Jag har inte gjort det så jättemycket faktiskt, inte så här planerat”, men hen menar att det är en bra idé (Intervju m. svensk- och förstelärare, 2). SO-läraren beskriver hur de bland annat har tagit upp sociala medier i relation till det

amerikanska valet, men utifrån intervjuerna går det inte att se att de arbetat med uppgifter eller bedömts inom detta område.

Svenskläraren beskriver hur dialogen kring elevernas sökprocess brukar se ut i början av ett arbete:

> I: Men det är som så att eleverna söker fritt att söka på Google och sen får du se vad de hittar eller…?
>
> L: I början låter jag dem leta lite till faktiskt, för jag tycker att det ska vara lite så, öppet. Och sedan kanske någon frågar mig, ”Vad tycker du om det här?”, ”Och, jaaa, Wikipedia *kan* du ju använda men du måste dubbelkolla någon annanstans, eftersom vem som helst kan skriva det, säger jag. Jag själv kan gå in och skriva en text, har jag tur ligger det kvar en vecka, har jag otur ligger det kvar en timme eller en halvtimma men vem som helst kan uppdatera. Så du kan inte bara utgå från den. Du kan ha den som en del av källan, men absolut inte hela. (Intervju m. svensk- och förstelärare, 1)

Läraren beskriver här en slags handledning vid informationssökning och källkritik där läraren följer med och diskuterar själva valet av källa.

Informationssökningens versus källkritik

De två lärarna förhåller sig lite olika till informationssökningens roll och relation till källkritik. SO-läraren beskriver hur hen ofta styr elevernas informationssökning genom att inledningsvis i ett arbete presentera källor de bör använda:

> Ja men det kan jag tycka att i början … och självklart så skulle man kunna söka själv från början men känner att tiden inte räcker till för att arbeta formativt på det sättet. Det hade ju självklart funnits en poäng i det att det här kanske vi ska kolla upp med någon annan del och gå in och styra men det är rätt stort internet (Intervju m. SO-lärare, 1)

Om de får söka själva åtföljs detta av gemensamma genomgångar.

> [O]m vi backar tillbaks igen till [tematiskt arbetsområde] så där hade vi att dom fick söka själva men då hade vi föreläsningar först i lite grand så här basic vad som gäller i samhället och sen att vi hade gemensamt, var kan man söka, vad är det vi behöver tänka på när vi söker och hur vet vi att det överhuvudtaget är rimligt? Och framförallt också kolla vem är det som har skrivit det. Så det har vi haft där. (Intervju m. SO-lärare, 1)

Progressionen kan med lärarens ord beskrivas som att ”vi har presenterat för dom och sen så har utifrån dom källorna som vi har använt då att dom har fått leta själva där och sen så släppt dom mer och mer fria under tiden” (Intervju m. svensk- och förstelärare, 1). Läraren berättar också hur hen rekommenderar vissa källor:

> L: Ja, ja. Sedan försöker jag styra lite och sedan efter att de har varit igång ett tag brukar jag lägga upp några källor som jag anser vara

> bra. Som nu när vi hade svenska så språkochfolkminne.se och minoritet.se är ganska bra, så där, det finns några sidor.
>
> I: Mmm, så får de lite riktning....
>
> L: Ja, lite så, och ne.se har jag sagt till dem att den kan ni lita på och lärare har jag sagt att ni kan lita på när det gäller det jag säger, men ni ska ändå vara kritiska till det jag säger för att jag är ändå bara lärare, jag är ingen professor. (Intervju m. svensk- och förstelärare, 1)

I slutet av citatet kommer, trots att hen rekommenderar vissa källor, läraren in på att källkritik ska gälla allt, även för läraren själv. Längre fram i intervjun beskriver läraren vad källkritik är på följande vis: ”Att man inte ska lita på det man ser eller hör. Det är det första, tänker jag. Lita inte på det någon säger eller skriver. Det är det första man ska prata om när det gäller källkritik.” (Intervju m. svensk- och förstelärare, 1). Längre fram i intervjun återkommer frågan om tillit när läraren lyfter fram betydelsen av att ifrågasätta och summerar resonemanget med: ”Ja, man kan inte lita på någon längre” (Intervju m. svensk- och förstelärare, 1).

Det finns alltså exempel på undervisning på skola 4 där informationssökning utgör såväl mål som medel, det vill säga både som ett medel att lära sig något annat och som ett kunskapsmål i sig själv. Samtidigt är det ett tydligt fokus på källkritiken hos båda lärarna.

Kunskapskrav och bedömning

Båda de intervjuade lärarna lyfter på olika sätt fram betydelsen av att informationssökning och källkritik omfattas av läroplanens kunskapskrav. För svenskläraren gör det att detta kunskapsinnehåll blir en självklar del av svensk-undervisningen.

> I: Du nämnde det innan att det var bra att läroplanen också, att det finns…
>
> L: Ja, det är jättebra! /…/ den gamla läroplanen jobbade jag inte alls med ju. Alltså det fanns ingen anledning. För jag, jag jobbar alltid när jag jobbar med elever, så jobbar jag väldigt målstyrt. Det är det här de ska lära sig för det står i läroplanen, det har Skolverket bestämt och de bestämmer, jag kan inte ha egna idéer. Det är klart att jag kan men det är det de ska kunna, det är det jag ska betygsätta och då måste jag ju köra med det… Och där fanns inte med någonting då, på den tiden och då fanns det ingen anledning att prata om det, faktiskt. Sedan när det kom, så direkt började jag tänka ”Ah, källor, oj!” (Intervju m. svensk- och förstelärare, 2)

SO-läraren menar sig se en förändring när källkritik kommit in i många av läroplanens ämnen, att undervisningen i denna och informationssökning inte längre kan ”dumpas över på vissa ämnen”. Tidigare har han upplevt att ”några ämnen tidigare inte alls berört källkritik utan litat mer på SO” (Intervju m. SO-lärare, 1). Utöver formuleringarna i Lgr 11 lyfter SO-läraren fram de nationella proven som ett viktigt riktmärke för hur förmågorna informationssökning och källkritik bedöms, för

”där ser man vad Skolverket kräver på olika resonemangsnivåer” (Intervju m. SO-lärare, 2).

Just förmågan att resonera kring och argumentera för sina val av källor är något som båda lärarna beskriver som viktiga kriterier i bedömningssituationen. SO-läraren beskriver hur eleverna ”fick presentera det skriftligt och dom fick presentera det muntligt i form av inspelning när de diskuterar det. Så att där kunde vi gå in och bedöma hur de resonerar kring källornas trovärdighet, det var en del av det.” (Intervju m. SO-lärare, 1). SO-läraren tar utgångspunkt i de fyra kriterierna som brukar användas för källkritik:

> L: E resonemang alltså om vi tittar på det så … så bör det kunna förklara dem fyra delarna i det. Med nöd och näppe ta dig igenom äkthet, tid, beroende … kan du liksom .... Du har ett svagt hum om vad det är och du har väldigt svårt att beskriva det. Då har man inte nått upp till dem högre nivå. Då får kanske man ett hjälpligt E. I så fall. Men kan man däremot använda dem … kan du förstå dem begreppen, kan du resonera kring begreppen. Så resonemangsförmågan … och kan du argumentera med dem också. Då har du nått väldigt långt. Så det är en tydlig skillnad om vi säger på högsta och … från E till A nivån. (Intervju m. SO-lärare, 2)

Svensklärarен lyfter fram förmågan att relatera och jämföra källor med varandra.

> I: Mm. Vad är det du, vad har du liksom, vad har du tryckt på eller vad har du…
>
> L: Just att de ska inte bara ange källan.
>
> I: Nä.
>
> L: Utan det ska också jämföra. Vad säger de och vad säger de. Inte bara ange utan… Ange, det är för enkelt, det kan vem som helst göra. Och vissa kanske skriver en kort text och så en källa och så en kort text och en källa. Det räcker inte heller. Det räcker för godkänd-nivå, du har ju faktiskt haft källor. Men om du ska högre upp där det står i kunskapskraven att du ska faktiskt kunna relatera och jämföra så måste du göra jämförelse. Och det påpekar jag hela tiden. (Intervju m. svensk- och förstelärare, 1)

SO-läraren beskriver också att ”i examination har dom fått redovisa sina resultat men det [är] hela tiden formativt arbete så vi är med dom hela vägen” (Intervju m. SO-lärare, 1).

I intervjuerna med lärarna framgår det att informationssökningsdelen är mer osynlig i bedömningssituationen. Svensklärarен menar ändå att hen kan bedöma det genom elevernas arbeten: ”/…/ jag kan se det i deras … hur dom beskriver hur dom har tänkt” (Intervju m. svensk- och förstelärare, 2). När hen ombeds att resonera vad informationssökning är svarar hen ”Alltså bara informationssökning, det är att söka information och säger man bara det utan att ha … då är det bara det att söka information att hitta svar.” (Intervju m. svensk- och förstelärare, 1). Informationssökning definieras här snävt som en fråga om att hitta ett svar. SO-

läraren resonerar på en fråga om varför informationssökningen verkar ges mindre betydelse i både undervisning och bedömning att eleverna är,

> L: /…/ infödda med datorer. Så för dem så sker det rätt så naturligt men om det är informationssökning som är bra eller inte det är … det direkt kan jag inte svara på.
>
> I. Nej.
>
> L: Men jag tror det är lättare att ta på källkritiken. Och för många tror jag det känns tryggare att undervisa på hur det ska gå till. (Intervju m. SO-lärare, 2)

Detta kan relateras till skolbibliotekarien vid samma skola som beskriver hur hen eftersträvar en förståelse för ett kritiskt perspektiv även på informationssökning. Skolbibliotekarien menar också att det finns en osäkerhet i beskrivningarna av vad källkritik är:

> Ja men också att det här att man har olika syn på vad är källkritik egentligen? /…/ för att få godkänt, E, så ska eleven kan söka, välja ut och sammanställa information på ett avgränsat urval av källor. Om jag skulle säga vad det är, och då skulle det bli lika många olika svar som lärare. (Intervju m. skolbibliotekarie)

Sammanfattning

Skola 4 har ett uttalat ämnesövergripande arbetssätt som lärarna menar passar undervisning i informationssökning och källkritik väl. De vill integrera informationssökning och källkritik i annan undervisning, vilket är ett synsätt som också bibliotekarien ger uttryck för. Den ena läraren understryker särskilt behovet av att förmedla en grundinställning i att vara kritisk till alla påståenden. Lärarna förhåller sig lite olika till informationssökningens roll, källkritik ges mer utrymme än informationssökning i så väl undervisning som i bedömning. De knyter an till kunskapskraven i sin undervisning och argumenterar för att utförliga resonemang om källor leder till ett högre betyg. Informationssökning ses av lärarna som en enkel metod att hitta information, men en så snäv definition problematiseras av skolbibliotekarien.

Skola 5

Skola 5 är en kommunal F–9-skola, belägen i mellanstor stad. På skolan går cirka 850 elever. Utav de cirka 90 eleverna i årskurs 9 deltog 27 i studien. Utöver elevenkäter har intervjuer gjorts med en lärare som vid tidpunkten för studien undervisade två niondeklasser i SO och en i svenska.

Skolans informationsinfrastruktur

På skola 5 får alla elever från årskurs 6 och uppåt en personlig dator eller surfplatta av skolan och samtliga elever har tillgång till trådlöst internet. Även här används Googles utbildningsanpassade tjänster, liksom en lärportal där betygsättning görs. På

skolan finns ett skolbibliotek genom vilket eleverna har tillgång till fack- och skönlitteratur, tidskrifter och uppslagsverk samt databaser, länksamlingar med mera. Därutöver visar elevenkäten att merparten av eleverna använder sökmotorer och Wikipedia för att söka efter information till skoluppgifter. Skolan har en fackutbildad bibliotekarie, samt två IKT-pedagoger. På frågan om läraren samarbetat med skolbibliotekarien i frågor om informationssökning och källkritik svarar denne:

> Nja, kanske inte specifikt i de här frågorna men vi samarbetar ju kring att hitta bra böcker till eleverna. Så det vanliga biblioteksarbetet så att säga, knutet till svenskan. Det är så vi har arbetat. Vi arbetar mycket ihop om sådana saker men inte just i frågan om källkritik, faktiskt. Det hade nog känts naturligare att vända sig till IKT-killarna som gärna så att säga pratar om de här sakerna. Det kan mer än jag i alla fall om unga människors medievanor. (Intervju m. svensk- och SO-lärare, 1)

Från den intervjuade lärarens perspektiv finns det alltså stödfunktioner för frågor och undervisning om MIK att tillgå på skolan, då i första hand i form av IKT-personal med specifik kompetens om ungdomar och digital teknik.

Förhållningssätt och arbetssätt

Samarbete

Vid intervjun med läraren menar hen att det inte finns någon gemensam strategi för hur skolan generellt arbetar med undervisning om informationssökning och källkritik. Däremot arbetar man strategiskt med kritiska perspektiv på sociala medier.

> /…/ [O]ch något som skolan har som strategi och något som vi ofta pratar om när vi har mentorstid med våra klasser och sådär. Det är hur vi hanterar … alltså att de ska vara kritiskt granskande i sina sociala medier. Därför att det är ett flöde av länkar hit och länkar dit, det är bilder, det kommer bildmontage med någon skojig kommentar. Men den kan ju mycket väl ha en avsikt. Det finns skämt – politiska skämt till exempel – som kan komma från de yttersta kanterna på den politiska skalan och då måste vi ju lära eleverna att försöka se det. ”Vad är det man ska skratta åt i den här bilden som du har fått nu i ett flöde här?”, ”Du måste veta att du ska skratta åt den personen. Och det är ett rasistiskt skämt” till exempel, eller så. Så det finns ju, i hela skolans strategi. (Intervju m. svensk- och SO-lärare, 1)

Läraren beskriver också hur ”nätikett” – som hen menar utgör ett angränsande tema – utgör en del av skolans likabehandlingsarbete. Vi ser här hur frågor om en kritisk granskning av sociala medier finns men att de tycks hamna utanför undervisningen i källkritik. Frågan frikopplas därmed enskilda ämnen och görs till något ämnesövergripande.

Vidare beskriver läraren hur källkritiska perspektiv ofta behandlas ämnesövergripande i de fyra SO-ämnena, även om undervisningen historieämnet har en delvis annan karaktär.

> Alltså traditionellt sett så har ju historieämnet varit källkritikämnet och det lever väl kvar lite grann. Det är där vi kan syssla med så att säga färdiga källor som är väldokumenterade, som finns. Det kan vara skrifter det kan vara om man pratar om antiken, så kan det vara statyer, ”Vad berättar den?”, ”Vad är det här för urkund?”, ”Vad ville den som skrev med det här?” Och då finns det, och då kan man göra ganska enkla, färdiga övningar. (Intervju m. svensk- och SO-lärare, 1)

Samtidigt menar läraren att källkritik är mer än så och att den även bör knytas till samtiden.

> Källkritik är ju för mig också att, i samhällskunskap till exempel, försöka genomlysa vad politiker ägnar sig år. Vi tittar på debatten ”Vad har sagts nu?” Och då är det ju mer flytande för då har vi ju inga färdiga resultat så att säga, utan då gör vi ju ett källkritiskt arbete av något som är levande. (Intervju m. svensk- och SO-lärare, 2)

Lärarens utsaga kan tolkas som att det är enklare att ringa in källkritik som ett avgränsat undervisningsinnehåll i historieämnet, medan det blir flytande och mer en integrerad aspekt av nyhetsdiskussioner och mediers roll i övriga SO-ämnen. Gällande svenska ser läraren inte att källkritik har en framträdande position i undervisningen inom ämnet.

> Det är ju en annorlunda typ av arbete i svenska. Där är det ju mycket mer att man hämtar kreativiteten hos eleverna och de får jobba med sitt skrivande, med sin läsning av skönlitteratur och det som inte erbjuds i de andra ämnena, det är det vi gör. /…/ Så där har vi faktiskt inte jobbat så mycket med källkritik. (Intervju m. svensk- och SO-lärare, 1)

Att Skolverket i sina kommentarer till läroplanen i svenska (2017b) formulerar det som att just svenskämnet ansvarar för informationssökning får inget genomslag i intervjun. Läraren uttrycker berättar också hur hen ibland är lite obekväm med själva begreppet källkritik.

> Så att bara ordet källkritik, det är ju inte helt självklart att man förstår som yngre. /…/ Men när jag ska presentera källkritik för de yngre eleverna så skulle jag gärna ha ett språkbruk som var mer knutet till det jag antar att de gör när de tar del av källor. (Intervju m. svensk- och SO-lärare, 1)

Här framskymtar en kritik mot källkritik som begrepp med argumentet att det inte är en del av elevernas sätt att tala.

Lektionsinnehåll

Läraren på skola 5 beskriver att undervisning i källkritik dels görs genom ordinarie läromedel. ”I vissa ämnen så finns det med ganska tydligt i olika läromedel man använder, till exempel i ämnet historia så är ju källkritik något som finns inbyggt i olika övningar och i uppgifter i böckerna.” (Intervju m. svensk- och SO-lärare, 1). I

SO-ämnena berättar läraren hur hen försöker inkludera aktuella händelser i undervisningen: ”På det stora hela så går det ut på att jag presenterar; detta har hänt, detta är nyheten, vad kan vi hitta bakom nyheten? Hur ska vi tolka det som skrivs beroende på vem som … var nyheten kommer ifrån.” (Intervju m. svensk- och SO-lärare, 1) Undervisningsinnehållet fokuserar, tycks det som, främst på att identifiera avsändare och tendens.

Läraren beskriver hur kritiska diskussioner om nyhetsflödet i sociala medier, liksom kritisk granskning av nyheter i andra kanaler, är något som återkommande tas upp under SO-lektionerna. Dock är det sällan i form av ett planerat och avgränsat undervisningsinnehåll, utan snarare som en integrerad aspekt av andra teman och initierat av dagsaktuella händelser.

> Jag har inte tagit ut och gjort några kurser av det eller något tema eller ämne som vi har jobbat med en period, därför att de har så många… Om man skulle sätta etikett på allting vi lär oss så skulle de skulle uppfatta det som ett skolämne till att lära sig och därmed en viss stress. Därför så är det här så att säga en del av SO-ämnet /…/ Men mycket genom att prata faktiskt! Diskussioner! Så att de själva får berätta vad de har stött på och liksom så. (Intervju m. svensk- och SO-lärare, 1)

Läraren ger uttryck för en medvetenhet kring sociala mediers roll för unga:

> Att det här lite, jag kanske har en lite så här, lite hård ingång att jag säger att ”Ni bestämmer inte mycket själva, det är ni väl medvetna om?” och sedan får de försöka bevisa motsatsen. Jag vill ju inte underkänna deras sätt att vara oberoende individer men jag vill ändå att de ska liksom vakna till lite och tänka att ”När du senast sökte på det, kommer du ihåg sedan vad som hände i ditt flöde, en timme senare?” (Intervju m. svensk- och SO-lärare, 2)

Sociala medier utgör ett undervisningsinnehåll för läraren, men utifrån intervjuerna stannar undervisningen vid att påtala några av konsekvenserna av sociala mediers sätt att försöka styra människors uppmärksamhet. Hur detta görs tycks inte identifieras som en del av undervisningen. Därmed faller det som vi beskriver som sökkritik eller flödeskritik utanför innehållet i undervisningen.

Läraren beskriver även hur det källkritiska förhållningssättet under högstadiets gång blir en integrerad del av elevernas sätt att rapportera.

> I: Men så du har årskurs sju och så har du årskurs nio. Om du skulle tänka kring progressionen i undervisningen om informationssökning och källkritik under högstadiet så att säga, hur skulle du vilja beskriva den?
>
> L: /…/ Jag ser att det blir en del av deras sätt att söka information. Att om jag glömmer instruera dem att uppge källor, då påminner de mig. ”Ska vi inte uppge källor?” ”Jojo, såklart!”. Så att de har det liksom, de skulle aldrig skriva något, en faktatext, utan att skriva var det har hämtat den. /…/

> I: Så att det är någonting som blir mer och mer integrerat och inarbetat på något vis, gradvis under
>
> L: Ja! (Intervju m. svensk- och SO-lärare, 1)

Informationssökning versus källkritik

Liksom i övriga skolor ses inte informationssökning av läraren som något eget undervisningsinnehåll, eller för den delen något som ska bedömas. Reflektioner om och beskrivningar av undervisning om informationssökning får, i jämförelse med källkritik, mindre utrymme i lärarens utsagor och är ett undervisningsinnehåll som han företrädesvis förknippar med SO-ämnena, snarare än med svenskämnet. Det ska jämföras med att Skolverkets kommentarsmaterial till svenskämnet beskriver att det just är detta som ansvarar för undervisningen i informationssökning (Skolverket 2017b). Informationssökning omtalas som något ”vi initialt pratar om innan vi börjar ett arbete” (Intervju m. svensk- och SO-lärare, 2). Utifrån lärarens beskrivning tenderar dock genomgången av informationssökning i hög grad att behandla olika källor och deras tillförlitlighet.

> Men innan vi sätter igång med någonting så presenterar jag ju - här finns källor som vi använder i skolan och det är allt från NE till, vad vi menar är – och det är kanske en smaksak, men så - etablerad dagspress, om det är något sådant dagsaktuellt ämne. Det finns olika grader av tillförlitlighet i den myriad av källor som finns att använda, eller informationsplatser, eller vad jag ska säga. Och då presenterar jag de som jag tycker är, ”De här kan ni använda. Har ni något annat så måste vi liksom…” Så pratar vi om hur man redogör för källan och så där, hur man ska ha exakta länkar och att man ska referera till dem så att det är tydligt att det är dem man refererar till. Så att det är liksom där, där början man ju. (Intervju m. svensk- och SO-lärare, 2)

Lärarens utsaga illustrerar svårigheten att särskilja undervisning om informationssökning från den om källkritik, vilket också blir påtagligt i bedömningssituationen. Däremot visar läraren på vilka källor som denne anser vara trovärdiga, till exempel NE. Det är ett slags undervisningsinslag som snarare betonar vilka källor som bör användas än tränar elevernas kritiska blick genom att förmedla redskap för att kritisera en källas trovärdighet.

Kunskapskrav och bedömning

Vid intervjutillfällena framkommer hur läraren – snarare än att se informationssökning och källkritik som ett avgränsat kunskapsinnehåll som bedöms specifikt – behandlar dessa förmågor som en aspekt av annat innehåll, vilken utgör en del av en mer övergripande bedömning av elevernas uppgifter.

> Jo, min förhoppning alltid med min undervisning är ju att det här ska bli… att jag ska se resultatet av det. Att det blir en del av deras… det blir en förmåga som de internaliserar liksom under ett läsårs gång till exempel och som plötsligt finns där och då ser jag det, jag ser reflektionerna, det fördjupar deras möjligheter att

> reflektera när de skriver någonting. Och det är ju vad jag hoppas. Och jag ser det ibland och då blir man lite så där ”Yes! Den här eleven var med på noterna”. För att jag VET också att om jag gör en ren uppgift av det, då kommer den här – det är speciellt att jobba på den skolan – då kommer den här tyngden på deras axlar. Man måste ta bort, man måste lätta på den tyngden ibland. (Intervju m. svensk- och SO-lärare, 2)

Skola 5 kännetecknas av goda studieresultat och hög måluppfyllelse. Vid intervjuerna med läraren framkommer det att flertalet elever ställer höga krav på sig själva avseende studieprestationer och betyg. Detta förhållande är något som läraren menar påverkar hur hen väljer att förhålla sig till och konstruera bedömningen av elevernas förmågor avseende informationssökning och källkritik.

> Jag ser inte det riktigt som… Jag skulle kunna göra en uppgift om det… [informationssökning och källkritik] det skulle jag. Men jag har inte gjort det. Jag vill ändå… Det är så som jag har sett min lärarroll också…. Det ska finnas mycket tid på lektionerna för ett…… för diskussioner och samtal som inte nödvändigtvis måste matchas mot kraven. För att det får eleverna att släppa loss lite grann. Då vågar fler yttra sig. Och de är ju till och med sådana att de frågar ”Blir vi bedömda på det här?” Och då säger jag ”Nej, det här är kul” och då räcker de genast upp och säger någonting. Då släpper nervositeten. Det är den verklighet vi lärare har på en sådan skola, att vi måste frigöra eleverna också ibland, från den här snitslade banan till betyg så att det får med sig mer. Den snitslade banan kan vara rätt smal, nämligen… (Intervju m. svensk- och SO-lärare, 2)

Resonemanget visar hur de lokala förutsättningarna på skola 5 påverkar sättet som läraren väljer att behandla undervisning om informationssökning och källkritik. Även om så givetvis är fallet i olika utsträckning även på övriga skolor i studien utgör undervisningen på skola 5 det mest påtagliga och uttalade exemplet på ett sådant förhållningssätt. Skolan tillämpar en digital lärplattform där kunskapskraven kan synliggöras för eleverna genom att de kopplas till läroplanen. Läraren har möjlighet att välja ut kunskapskrav kopplade till en specifik uppgift:

> I: Har du valt att lyfta fram just de kunskapskraven som rör källkritik och informationssökning i [den digitala lärplattformen]?
>
> L: Mmm, återigen det har hänt i historieuppgifter. När det har varit tydligt kopplat till analys av en bild till exempel.
>
> I: Men i SO-ämnet så är det sådant som kommer i diskussionssammanhang snarare?
>
> L: Ja, för min del är det det, absolut. (Intervju m. svensk- och SO-lärare, 2)

Källkritik har varit lättare att synliggöra som kunskapskrav och därmed som underlag för summativ bedömning underlag för i historia, medan hen i SO-ämnena snarare har hanterat källkritik formativt.

Sammanfattning

Sammantaget uppvisar resonemanget hos läraren på skola 5 en förståelse av informationssökning och källkritik som förmågor som bäst kommuniceras och lärs ut till eleverna om de inte behandlas som ett avgränsat kunskapsinnehåll. Istället bör eleverna uppmuntras till kritiskt tänkande och kritiska förhållningssätt till det samtida medielandskapet i återkommande diskussioner om exempelvis nyheter och dagsaktuella händelser. Det förs en argumentation för att inte dessa diskussioner tydligt kopplas till kunskapskraven i läroplanen. Informationssökning är mindre synligt.

Vad säger eleverna?

Verktyg och tjänster för informationssökning i skolan

Samtliga skolor i föreliggande studie erbjuder alltså en personlig lånedator eller surfplatta till elever i årskurs 7–9. Detta ligger i linje med resultaten som redovisas i Skolverkets rapport *IT-användning och IT-kompetens i skolan,* vilka visar på fortsatt ökad tillgång till digitala verktyg för såväl personal som elever i grundskolan (Skolverket 2016). I rapporten noteras vidare att informationssökning är också det vanligaste användningsområdet för IT i åk 7–9 och att elever som har fått låna en dator av skolan i högre grad upplever att de är duktiga på att hitta information.

I föreliggande studie tillfrågades eleverna om *vilka verktyg de brukar använda för att söka på nätet efter nyheter, fakta och information, när de arbetar med skoluppgifter.* 74,1 procent av eleverna som deltagit i studien svarar att de använder en laptop som de fått låna av skolan, 13,4 procent anger att de använder en surfplatta som de fått låna av skolan. Det är också vanligt att använda en förälders eller egen telefon (49,4 procent), liksom att en förälders eller egen laptop används (47,3 procent). Endast 2,5 procent anger att de brukar använda en stationär dator placerad i klassrummet eller i skolbiblioteket. Mobiltelefonens roll för informationssökning är alltså påtagligt stor.

Tabell 2: Angivna verktyg för informationssökning i samband med skoluppgifter.

	Antal	**Procent**
Egen telefon	118	49,4
Egen surfplatta	45	18,8
Egen laptop/dator	113	47,3
Surfplatta som jag fått låna av skolan	32	13,4
Laptop/dator som jag fått låna av skolan	177	74,1
Stationär dator i	6	2,5

klassrum/bibliotek/datorsal		
Annat	11	4,6
Ej svar	0	0

Eleverna tillfrågades också om vilka tjänster de brukar använda för att söka på nätet efter nyheter, fakta och information, när de arbetar med skoluppgifter. Här toppas listan av Wikipedia (80.8 procent), tätt följt av sökmotorer som Google och Bing (80,3 procent) och på tredje plats NE.se (65,7 procent). Även forum på nätet, så som Flashback, används till viss del (15,1 procent). Däremot sociala medier, så som Facebook, Instagram och Snapchat, nämns i liten utsträckning, med undantag för Youtube som används av 38,1 procent. Av de tillfrågade eleverna anger 7,1 procent att de även använder andra tjänster. De elever som har specificerat vilka dessa är nämner exempelvis SO-rummet.

Tabell 3: Angivna tjänster för informationssökning i samband med skoluppgifter.

	Antal	**Procent**
Google, Bing eller annan sökmotor	192	80,3
NE.se	157	65,7
Wikipedia	193	80,8
Instagram	5	2,1
Facebook	13	5,4
Youtube	91	38,1
Twitter	6	2,5
Snapchat	7	2,9
Dags- eller kvällstidningar på nätet	114	47,7
Forum på nätet	36	15,1

Annat	17	7,1
Ej svar	0	0

Eleverna som besvarat enkäten har också givits möjlighet att motivera varför respektive varför de inte väljer att använda vissa tjänster för att söka information till skoluppgifter. Långt ifrån alla elever har valt att motivera sina svar. Likaså skiljer sig svaren avseende resonemangens utvecklingsgrad betydligt, dels mellan olika elever och dels mellan olika skolor. Flertalet respondenter från skola 2 och 5 har valt att motivera sina svar, i synnerhet är svaren från skola 2 mycket välutvecklade och reflekterande. Även på skola 1 och 3 har flera respondenter motiverat sina svar, dock förkommer inte här samma grad av utvecklande resonemang. Respondenterna från skola 4 har i liten utsträckning valt att motivera sina svar och i de fall det förekommer är svaren mycket kortfattade. Skillnaderna mellan skolorna kan naturligtvis bero på flera orsaker, exempelvis omständigheterna som rådde vid besvarandet av enkäten, attityder till deltagandet i studien etc. Samtidigt kan skillnader i respondenternas resonemang också ge en indikation på elevernas vana vid att reflektera kring informationssökning och källkritik. Med en sådan utgångspunkt är det inte förvånande att det är just elever från skola 2, som lägger stort fokus på undervisning om informationssökning och källkritik, som generellt för de mest utvecklande resonemangen.

I elevernas motiveringar framträder en mer komplex bild av deras förståelse av informationssökning och källkritik än vad enbart svaren från ifyllnadsfrågorna ger vid handen. Som anges ovan uppger en hög andel att eleverna att de använder Wikipedia för informationssökning till skoluppgifter. För vissa verkar skälet till detta i första hand vara enkelhet och bekvämlighet: ”Wikipedia är lätt att hitta fakta på snabbt, även om det inte alltid stämmer” (Elev, skola 1) eller ”På Wikipedia finns det bra om information och använder den för mesta till mina arbeten” (Elev, skola 3). Tidigare forskning visar hur människor tenderar att oftast välja det som kommer överst i resultatlistan (Pan 2009) och att överst kommer i regel Wikipedia (Höchstötter & Lewandowski 2009). Utöver dessa mer praktiska motiveringar förekommer ett flertal resonemang där elever uppvisar en god förståelse för vad Wikipedia är för typ av tjänst och hur denna tjänst fungerar. En elev uttrycker sig på följande sätt:

> Wikipedia får oftast stor kritik för att vara opålitligt, då vem som helst kan ändra och lägga till information. Jag påstår dock att det är en bra och säker källa. Ändringar som görs måste först modereras och kontrolleras innan de publiceras, och med hundratals kritiska ögon går ett misstag sällan omärkt, utan det blir genast åtgärdat. (Elev, skola 2)

Många elever beskriver också strategier som de använder för att undersöka trovärdigheten hos information som de hämtat från Wikipedia: ”Wikipedia är inte alltid trovärdig enligt mig, men jag brukar jämföra olika sidor för att komma fram till något riktigt” (Elev, skola 3). Kommentaren knyter an till det källkritiska kriteriet beroende. Vanligen görs jämförelsen med NE.se:

> Wikipedia är kanske inte en sida som är 100 % säker men nästan all fakta du får där är sann och sidan har blivit säkrare på senare år. Det finns de lärare som är väldigt emot att använda Wikipedia men jag tycker att det är en väldigt bra sida eftersom man får väldigt mycket bra fakta och för det mesta är det lättläst. Men för att vara säker ska man alltid jämföra faktan med andra sidor som t ex NE.se /…/ (Elev, skola 2)

Flertalet elever framhåller just NE.se som en mycket trovärdig och pålitlig källa som deras lärare rekommenderar dem att använda. Det förekommer således få kritiska och problematiserande diskussioner i samband med NE.se. Dock för flera elever resonemang om hur de kompletterar och samanvänder NE.se med olika källor som har olika egenskaper och kvaliteter. Så här uttrycker sig en elev:

> NE är en erkänd och trovärdig källa som har ordentlig information inom många områden. Wikipedia kan ses som en lite mindre trovärdig källa som vem som helst kan redigera där men har mycket trovärdig information och fakta om fler områden än NE. Dessutom har Wikipedia fler språk man kan välja på vilket kan var användbart (Elev, skola 5)

En annan elev skriver så här:

> Jag brukar använda NE.se eftersom hemsidan är väldigt pålitlig och vi har blivit rekommenderade att kunna använda oss av den källan. Själv så använder jag också Wikipedia eftersom plattformen är så pass stor och oftast när man söker på någon information så kommer alltid Wikipedia upp som första alternativ. Ifall jag ej hittar så mycket information försöker jag ta information från hemsidor som är lite mindre. Även ifall jag inte är så garanterat säker på ifall hemsidan är pålitlig. Som till exempel Flashback. Men så länge som jag försöker jämföra med olika källor och ser det som står på sidan är relevant så kan jag ta del av den informationen. (Elev, skola 2)

Elevens beskrivning av sina strategier för informationssökning och källkritik ger en viss inblick i hur forum, så som Flashback, används för skoluppgifter. Även om den här typen av kritisk och reflexiv användning inte kan sägas vara giltig för hela den andel som angett att de använder dessa tjänster, återkommer liknande beskrivningarna hos flera elever:

> Jag har blivit rekommenderad NE.se av mina lärare och vet att det är en pålitlig källa. Men det är inte alltid NE har de svar jag behöver, och ibland kan dessutom texterna vara för komplicerade. Jag vänder mig faktiskt till Flashback om jag vill ha svar på något snabbt, eller om det handlar om något jag inte riktigt förstått mig på då den hemsidan kan bekräfta information eller förklara med andra ord. Men jag vet att jag inte kan grunda mig på Flashbacks fakta, utan några andra källor. (Elev, skola 5)

Flera skriver också att de använder just Flashback när de ska hitta olika ståndpunkter för argumenterande texter, vilket tyder på en förståelse för forumets karaktär och

egenskaper som informationskälla. En liknande förståelse uttrycks också i relation till sociala medier, som endast fåtalet anger att de använder för informationssökning i relation till skoluppgifter.

> De resterande sidorna är bara sociala plattformar där exakt vem som helst kan lägga in något. Där finns det verkligen ingen som helst källgranskning och eftersom så pass många människor använder t. ex. Instagram och Facebook har jag med tiden lärt mig att man inte ska lita på vad folk lägger in där eftersom många utnyttjar sidorna som ett sätt att sprida falska nyheter. (Elev, skola 5)

En medvetenhet om risken att mötas av så kallade falska nyheter och utsättas för påverkan i sociala medier uttrycks av flera elever. Om detta beror på att frågan aktualiserats i undervisningen, att eleverna tagit del av en pågående samhällsdiskussion om just falska nyheter, eller av egen erfarenhet, är dock omöjligt att utröna. Så här uttrycker sig en elev:

> Jag använder inte t.ex. Snapchat eller Facebook. Varför är eftersom på de sociala medierna så kan personer vilja få fram sin åsikt, och påverka andra. Det är viktigt att kolla på en källa som inte vill påverka någons åsikter angående ämnet. Sedan vet man ju inte vart de kan ha fått sin fakta ifrån. Ifall någon gör en video på t.ex. Snapchat så kan de ha hittat på falsk fakta för att de vill påverka andras åsikter. (Elev, skola 4)

Vidare skriver flertalet elever att användningen av sociala medier har ett annat syfte och användningsområde och att de därför inte är användbara för informationssökning i relation till skoluppgifter. ”Alla dom andra tjänsterna är typ bara sociala medier där man lägger upp bilder på en själv och andra. Man kan inte direkt söka fakta där man lägger upp och kollar på andras bilder.” (Elev, skola 4)

Den sociala medietjänst som avviker från resonemangen ovan är Youtube som många elever anger att de använder för att söka information om skoluppgifter. De elever som motiverar detta i fritextsvaren lyfter fram fördelen med att ta del av information i form av tal och rörliga bilder. Som en elev uttrycker det: ”[o]m jag använder Youtube för att hitta fakta /…/ så kan man hitta lärare som pratar om den saken du är ute efter” (Elev, skola 3). Andra påtalar att Youtube inte är den tjänst där sökningen inleds utan en plattform dit man leds via länkar.

> Användningen av Youtube för informationshämtning är ofta inte att man går in på själva Yotube (sic!) och söker efter den information man vill ha. Istället är det ofta så att man är inne på en sida (SO-rummet) som sedan har länkat en video med information om det ämnet man söker. Det gäller ju självklart att man kontrollerar vem som har lagt upp denna video och vad för bakgrund personen har till ämnet. (Elev, skola 2)

Youtube är alltså inte en tjänst som kategoriskt avfärdas. Snarare visar många elever på en medvetenhet om tjänstens diversitet. ”Youtube brukar jag kanske inte använda mig av men ibland hittar jag bra filmer som handlar om det ämnet jag jobbar med, det

finns många Youtubekanaler som berättar fakta om det jag jobbar med.” (Elev, skola 2)

Resonemangen om användningen av Youtube visar hur många elever förhåller sig tämligen reflexivt till hur olika tjänster kan användas. I fritextsvaren förkommer också utvecklade kritiska resonemang i relation till merparten av de tjänster som eleverna använder. Undantagen är, som tidigare nämnts NE.se, och därutöver sökmotorer. För de flesta av eleverna är användningen av sökmotorer likställt med att googla. Liksom i fallet med övriga tjänster motiveras användningen av Google utifrån praktiska skäl, t ex att det är snabbt och enkelt.

> Google används för att hitta de andra tjänsterna, eftersom den lata tonåringen inte har tid med att memorera ett URL för, till exempel NE.se, istället kan man skriva NE i sökfältet och så tar Google fram det åt en. Snabbt och simpelt. (Elev, skola 5)

Men även utbudet motiverar valet av Google. Exempelvis uttrycker en elev att ”Google är en stor sökmotor, söker man något där vet man att man kommer hitta något bra. Den är stor och väldigt lätt att komma åt och det går snabbt” (Elev, skola 3), en annan skriver ”/…/ att just Google har ett sådant bra utbud när det kommer till om man vill söka upp någonting är det jättemycket information” (Elev, skola 3). Ytterligare en elev sammanfattar de resonemang som återkommer genomgående i fritextsvaren: ”/…/ på Google finns allt man vill veta” (Elev, skola 1). Många beskriver också hur utbudet gör Google till en viktig del av deras sökstrategier där källkritikens kriterium om beroende blir framträdande: ”[G]enom att söka på Google får jag upp många sidor som jag kan kolla runt bland och se vad som är troligt” (Elev, skola 4) eller ”Google är bra för att hitta många länkar så att man kan dubbelkolla olika källor mot varandra” (Elev, skola 5).

Till skillnad från exempelvis Wikipedia, som nämns i motsvarande utsträckning av eleverna, förkommer få resonemang om trovärdighet, funktion och produktionsförhållanden i relation till sökmotorer i fritextsvaren. När så sker saknas ofta en kritisk dimension och istället uttrycks en stor tilltro till Google och tjänstens förmåga att tillhandahålla information.

> Google är i sig inte en informationskälla utan en sökmotor. Man kan med hjälp av Google hitta källor enklare. Ofta brukar Google automatiskt sortera och ordna sidor och länkar så att de mest relevanta kommer längst upp, och när det handlar om ett ämne där information ändras ofta eller nyheter kanske kommer upp, ser Google till att visa det mest relevanta, för att underlätta sökandet. Om ett företag eller en sida har betalat Google för att få visas högre upp på sidan (vilket gynnar båda sidorna, Google & företaget) så står detta utskrivet, så risken att få icke relevant information, utan man vet om det, är låg. (Elev, skola 2)

Det finns anledning att utifrån svaren på enkäten anta att kritiska diskussioner och undervisning om hur sökmotorer fungerar inte förkommer i någon högre utsträckning på skolorna, då så få elever tar upp detta ämne i sina fritextsvar. En sådan tolkning understöds också av resultaten från intervjuerna, där det framkommer att just en problematisering av informationssökning har en undanskymd plats i undervisningen. Ett undantag förtjänar dock att lyftas fram. Så här skriver en elev:

> DuckDuckGo gäller inte bara skoluppgifter för mig utan den är även min huvudsökmotor oavsett vad jag söker. Jag använder den för att den inte skall spåra mig. Dessutom betalar inte människor som driver söksidor DuckDuckGo för att deras resultat skall hamna högst på listan. Detta anser jag gör sökmotorn mer pålitlig. Dessutom anpassar DuckDuckGo inte sina sökresultat efter min sökhistorik, något som andra stora sökmotorer gör, till exempel Google. Jag har ställt in så att jag inte kan söka i adressfältet eftersom jag anser att adressfältet är till för att skriva in adresser och inte för att ett privat företag skall gissa vad jag vill läsa om. (Elev, skola 5)

Sammanfattningsvis visar enkätsvaren att många elever ger uttryck för ett utvecklat kritiskt förhållningssätt till många av de tjänster de använder för informationssökning i skolan. De luckor som går att identifiera rör de tjänster som av olika skäl inte ifrågasätts och problematiseras i någon högre utsträckning av deras lärare. När det gäller NE.se följer denna en vedertagen modell för publicering och granskning av fakta som många lärare kan antas vara väl bekanta och trygga med. Detta kan antas vara ett bakomliggande skäl till att tjänsten och dess produktionsförhållanden inte problematiseras på samma sätt som exempelvis Wikipedia. När det gäller sökmotorer kan bristen på ett kritiskt förhållningssätt antas ha rakt motsatta skäl. En tjänst som Google ordnar information efter nya principer som, för att genomlysas, kräver kunskap och medvetenhet om exempelvis algoritmisk styrning och hantering av personliga data. Detta är nya aspekter av medie- och informationskunnighet som många lärare kanske ännu inte besitter, vilket kan förklara frånvaron av denna typ av resonemang och diskussioner i undervisningen.

Elevernas självupplevda förmåga

En övervägande majoritet av eleverna i studien (90,4 procent) upplever att de är bra eller jättebra på att söka efter nyheter, fakta och information till skoluppgifter på nätet. De elever som svarat att de är inte är särskilt eller alls bra på att söka information till skoluppgifter på nätet är alltså få och inte fokuserade till en särskild klass eller skola.

Tabell 4: Tycker du att du är bra på att söka efter nyheter, fakta och information till skoluppgifter på nätet?

	Antal	Procent
Ja, jättebra	101	42,3
Ja, helt ok	115	48,1
Varken bra eller mindre bra	12	5,0
Nej, inte		

särskilt bra	6	2,5
Nej, inte alls bra	3	1,3
Ej svar	2	0,8
Total	239	100,00

Elevernas svar stämmer väl överens med resultat från andra undersökningar där snarlika frågor om självupplevd förmåga ställts, dock inte alltid med specifikt fokus på informationssökning i relation till skoluppgifter. I skolverkets rapport *IT-användning och IT-kompetens i skolan* (Skolverket, 2016) konstateras att nio av tio elever i årskurs 7–9 upplever att de är duktiga på att hitta information på nätet. Enligt undersökningen *Svenskarna och internet* instämmer 60 procent av 12 till 15-åringarna med att det är enkelt att hitta bra sökord när de ska söka information på nätet på med 4 eller 5 på en femgradig skala, för 16- till 25-åringar är motsvarande siffra 93 procent (Finndahl 2017). Även i undersökningen *Unga och medier* svarar majoriteten av de tillfrågade i åldern 13–16 att de antingen är mycket bra (42 procent) eller ganska bra (47 procent) på att hitta information på internet (Statens medieråd 2017).

Eleverna tillfrågades också om sin förmåga att vara källkritiska till information de hittar på nätet. Även här skattar majoriteten av eleverna sin förmåga som god. Dock är det färre elever som väljer omdömet ”jättebra” om sin källkritiska förmåga, jämfört med självskattningen av förmågan att söka information. De elever som skattar sin förmåga som inte särskilt eller alls bra är få och inte fokuserade till en särskild klass eller skola.

Tabell 5: Tycker du att du är bra på att avgöra om du kan lita på nyheter, fakta och information som du hittar på nätet?

	Antal	**Procent**
Ja, jättebra	62	25,9
Ja, helt ok	139	58,2
Varken bra eller mindre bra	32	13,4
Nej, inte särskilt bra	3	1,3
Nej, inte alls bra	1	0,4
Ej svar	2	0,8
Total	239	100,00

Även i denna fråga stämmer elevernas svar väl överens med resultat från andra undersökningar. I ovan nämnda rapport från skolverket angav knappt åtta av tio elever att de är duktiga på att vara källkritiska till information på nätet (Skolverket 2016). I undersökningen *Unga och medier* svarade 20 procent av 13- till 16-åringarna

att de är mycket bra på att avgöra om information på internet är sann eller falsk medan 45 procent såg sig själva som ganska bra (Statens medieråd 2017).

Ett fåtal elever har också valt att kommentera sina svar. Att vara bra på att söka information framstår för vissa av dessa elever som att kunna hitta vad man letar efter. ”Har sällan problem med att hitta fakta till mina uppgifter och bedömer därför mig själv som helt okej på att söka information på nätet”, skriver en elev (skola 2). Några hänvisar också till internetvana ”Eftersom vi jobbar digitalt hela tiden i skolan är jag väldigt van vid att navigera bland information på internet” (Elev, skola 2). Det finns även exempel på att mer söktekniska aspekter omfattas ”Jag har lätt att veta vad för något jag ska skriva in för att den information jag är ute efter” (Elev, skola 3).

Vad som dock framkommer tydligast av kommentarerna är att förmågan att söka information – liksom i intervjustudien – är underordnad den källkritiska förmågan. Att vara en god informationssökare likställs ofta med att vara källkritisk. Så här skriver en elev i kommentarsfältet till frågan: ”Tycker du att du är bra på att söka efter nyheter, fakta och information till skoluppgifter på nätet?”.

> Är inte världsbäst. Men det funkar bra eftersom jag ställer mig själv frågor som visar om källan/källorna har sanna teorier eller inte. De frågorna är alltså till exempel vem är ägaren till källan, kan man nå honom, har många andra källor skrivit liknande, finns det någon koppling mellan källorna, varför har källan skapats. NÄR har källan skapats är nästan alltid det viktigaste, är det en öppen källa (vem som helst kan ändra och skriva in text) eller är det kanske så att källan är en blogg eller liknade där många kan säga sina åsikter. (Elev, skola 2)

Kopplingen mellan förmågan att söka information och att vara källkritisk blir också tydlig då elever väljer att kommentera frågan rörande källkritisk förmåga med att hänvisa tillbaka till sina kommentarer i relation till förmågan att söka information. Det går således att anta att de, liksom de intervjuade lärarna, ser det som att informationssökning associeras till källkritik. Samtidigt visar resultaten från ifyllnadsfrågorna på en viss skillnad i den självupplevda förmågan mellan aktiviteterna. I kommentarsfältet förkommer exempel på elever som uttrycker att de ser svårigheter med att vara källkritiska. Ett skäl till detta kan vara en upplevd brist på ämneskunskap:

> Ibland kan jag tycka att det är svårt att veta om informationen jag läser går att lita på eller ej, speciellt om det handlar om något jag inte vet någonting om, och om det är inom t.ex. ett naturvetenskapligt ämne där det är ren fakta som radas upp och inte några åsikter. (Elev, skola 5)

Källkritisk förmåga har även att göra med ämneskunskap. För andra elever handlar det om att ge uttryck för viss självkritik där källkritikens kriterium om tendens skymtar fram:

> En del skribenter är ju fruktansvärt bra på att linda in det så man verkligen tror på det som står är sant. Jag är bra på att läsa rätt sidor, men lite sämre på att verkligen se vad skribenten har för anledning att skriva om ämnet. Det är dock bra att vi övar på sådant

> i skolan, för man behöver verkligen kunna sådant här i vår generation. (Elev, skola 2)

Här är det källkritiska kriteriet om äkthet, eller vem upphovsmannen är, lätt att identifiera. En annan elev uttrycker sig så här:

> Jag anser mig själv vara kritisk till det jag läser, på grund av att jag har sett så mycket felaktig fakta på internet. Min svaghet är folk jag ser upp till som jag lätt hade trott på oavsett vad de än säger och när jag bara ska söka upp småsaker så kan det bli första bästa sidan. (Elev, skola 3)

Den här typen av självkritiskt förhållningssätt uttrycks inte i relation till förmågan att söka information, vilket, sammantaget med resultaten från ifyllnadsfrågorna, indikerar att eleverna upplever att de är bra på att söka information. Dock kan det också tyda på att eleverna inte är lika medvetna om denna aktivitets svårigheter och kritiska dimensioner.

Elevernas bild av undervisningen

I Skolverkets rapport *IT-användning och IT-kompetens i skolan* (Skolverket, 2016), uppger 9 av 10 elever i årkurs 7–9 att de har fått lära sig att vara källkritiska till information som de hittar på nätet. Samtidigt anger en fjärdedel av lärarna att de inte alls arbetar med att utveckla elevernas förmåga att källkritiskt granska information på internet. Detta är anmärkningsvärt då källkritik ingår i betydligt fler ämnen än i svenska och samhällskunskap. Av eleverna i föreliggande studie anger merparten att de har fått undervisning om källkritik och hur man kan söka efter information. Endast 2,9 procent, vilket motsvaras av 7 elever, menar att de inte har fått någon sådan undervisning. Utav dessa elever går alla utom en på skola 4.

Tabell 6: Har du, som du minns det, fått någon undervisning om källkritik och hur man kan söka efter information under din högstadietid?

	Antal	**Procent**
Ja	124	51,9
Ja, men inte särskilt mycket	80	33,5
Varken mycket eller lite	18	7,5
Nej, inte alls	7	2,9
Vet ej	7	2,9
Ej svar	3	1,3
Total	239	100,00

I fritextfrågor ombads sedan de elever som menar att de fått undervisning om informationssökning och källkritik, att berätta om hur den gick till, vad den innehöll samt viktiga saker de lärt sig av undervisningen. Svaren varierar. Flera anger att de inte kommer ihåg hur undervisningen har varit upplagd eller vad den innehöll medan andra gör mer omfattande beskrivningar som kan vara mer eller mindre detaljerade till sin karaktär.

> I skolan har vi haft källkritik lite då och då. Någon gång hade vi ett prov i SO där vi skulle granska en källa och skriva om vi tyckte den var relevant eller inte. Vi har också lärt oss allmänt om källkritik och lärt oss att det är väldigt viktigt att granska de källorna vi använder. Ibland när vi gör uppgifter i SO och NO måste vi dessutom göra en källkritisk granskning på de källorna vi använt. (Elev, skola 2)

> När vi jobbat med källkritik har vi jobbat med två olika delar. Det första har varit att lära sig vad som kännetecknar en säker källa. Vi har fått titta på exempel på dessa och sett motsatser för att lära oss vad vi letar efter. Den andra delen har varit att vi har fått uppgifter att skriva om olika saker och fått som en de av uppgiften att motivera våra val av källor. (Elev, skola 2)

I det sista citatet lyfter eleven fram tillitssidan av källkritik. Källkritik innebär inte enbart att vara kritisk utan också att kunna identifiera vilka källor som går att lita på.

Den övervägande majoriteten av eleverna som besvarat fritextfrågan beskriver att de har fått undervisning om hur man värderar en källas trovärdighet medan endast ett fåtal beskriver att de har fått undervisning om informationssökning. En elev redogör för undervisningen om informationssökning som att hen fick lära sig ”[h]ur man söker fakta och information på lättast sätt. Med hjälp av att söka stödord och hur man filtrerar svaren” (Elev, skola 2). En annan elev skriver att hen har fått lära sig ”hur man söker på Google för att hitta vad man letar efter, till exempel genom att ta bort vissa ord man inte vill ha med etc.” (Elev, skola 1).

När eleverna mer specifikt får redogöra för vad de har lärt sig återkommer vissa saker frekvent, till exempel att alltid jämföra olika källor, att vara kritisk mot forum på nätet och sociala medier och istället använda NE.se, samt att vara medveten om upphovspersonens avsikt med att skriva texten. Genomgående i svaren förekommer checklistor i olika form med frågor som påminner om de klassiska källkritiska kriterierna äkthet, tid, beroende och tendens:

> Vem skriver texten? Varför skrivs texten? När skrivs texten? t ex språk, seriositet. Finns det fler källor som säger samma sak? (Elev, skola 5)

> Vem har skrivit det? Är det en privatperson, en sökmotor, uppslagsverk, professor? Hur gammal är faktan? Vad är syftet med hemsidan? Vad för typ av information är det? (Elev, skola 3)

Sammanfattningsvis ger fritextsvaren ett intryck av att eleverna har en mer eller mindre vag bild av innehållet i den undervisning om informationssökning och källkritik som de fått under sin högstadietid. Dock har de som svarat en ganska klar

bild av vad de har lärt sig, vilket till stor del uttrycks i form av checklistor eller frågebatterier för källkritisk värdering av texter. En stor majoritet av eleverna, 79,9 procent, tycker att de har användning för vad de har lärt sig om informationssökning och källkritik när de arbetar med skoluppgifter.

Tabell 7: Om du har fått undervisning, tycker du att du har fått användning för det du har lärt om källkritik och informationssökning när du arbetar med skoluppgifter?

	Antal	Procent
Ja, alltid	94	39,3
Ja, ibland	97	40,6
Nej, sällan	20	8,4
Nej, inte alls	5	2,1
Vet ej	19	7,9
Ej svar	4	1,7
Total	239	100,00

Det finns dock olika skäl till att man finner det man lärt sig användbart. Några ser kunskapen som viktig eftersom skoluppgifter kräver trovärdiga fakta och information. En elev uttrycker att ”[v]id varje skrivuppgift som kräver att man har relevant och korrekt fakta använder jag mig av de olika metoder jag lärt mig i skolan för att hitta trovärdig fakta” (Elev, skola 5). Andra hänvisar till att källkritik är en del av betygsunderlaget. ”Jag har användning för undervisningen eftersom vi blir bedömda på vår källkritik så är det viktigt att veta hur man gör” (Elev, skola 2). För ytterligare några framstår undervisningen som överflödig. ”Det mesta som jag har lärt mig under undervisningen i källkritik faller, enligt mig, in under ’common sense’” (Elev, skola 5).

Vilken roll spelar skolans undervisning på fritiden?

Ungdomars ökade användning av digitala verktyg och tjänster har medfört att de får tillgång till information på nya sätt även utanför skolan. I undersökningen *Unga och medier* påvisas att av ungdomar i åldern 13–16 tar 40 procent dagligen del av nyheter via mobiltelefonen och ytterligare 30 procent gör så någon gång i veckan (Statens medieråd, 2017). Samtidigt visar Nygrens och Brounéus (2018) studie Nyhetsgranskaren att flertalet svenska gymnasieelever trots allt tar del av nyheter genom att gå direkt till webbplatsen, snarare än att nå nyheter genom sociala medier.

Även sökmotorn Google används för att söka information såväl utanför som i skolan och sociala medier är ständigt närvarande i många ungdomars liv (jmf Andersson, 2017). Enligt undersökningen *Unga och medier* anger inte mindre än 92 procent av ungdomarna mellan 13–16 att de använder sociala medier (Statens medieråd, 2017), vilket innebär att dessa tjänster kan sägas utgöra centrala vägar till information för många ungdomar. När eleverna i föreliggande studie tillfrågades om vilka verktyg de brukar använda på fritiden angav majoriteten att de använder den egna telefonen. Många anger också att de använder en egen dator och/eller surfplatta.

Tabell 8: Vilket av följande verktyg brukar du använda på fritiden? Du kan kryssa för flera alternativ.

	Antal	Procent
Egen telefon	214	89,5
Egen surfplatta	62	25,9
Egen laptop/dator	151	63,2
Surfplatta som jag fått låna av kompis/förälder/annan	13	5,4
Laptop/dator som jag fått låna av kompis/förälder/annan	41	17.2
Stationär dator som jag fått låna av kompis/förälder/annan	6	2,5
Familjens gemensamma dator	22	9,2
Annat	18	7,5
Ej svar	3	1,3

Mobiltelefonen är för de flesta elever det viktigaste verktyget. När eleverna tillfrågades om tjänster de använder på fritiden ligger sociala medier och sökmotorer i topp.

Tabell 9: Vilka av följande tjänster brukar du använda på fritiden? Du kan kryssa för flera alternativ.

	Antal	Procent

Google, Bing eller annan sökmotor	178	74,5
NE.se	43	18,0
Wikipedia	113	47,3
Instagram	155	64,9
Facebook	138	57,7
Youtube	194	81,2
Twitter	46	19,2
Snapchat	160	66,9
Dags- eller kvällstidningar på nätet	80	33,5
Forum på nätet	55	23,0
Annat	14	5,9
Ej svar	3	1,3

Föga överraskande ligger Youtube i topp, följt av i fallande grad Google, Snapchat, Instagram och Facebook. Det är anmärkningsvärt att NE.se uppges användas så mycket på fritiden. Den relativt sett höga siffran kan möjligen vara ett uttryck för att enkäten fylldes i av eleverna i en skolsituation.

I en fritextfråga ombads eleverna berätta om vad de gör när de använder de tjänsterna de kryssat för. Svaren visar att olika tjänster används för olika ändamål, vilka grovt kan delas in i fyra kategorier: underhållning (Youtube), att umgås med och hålla kontakt med släkt och vänner (Snapchat, Facebook, Instagram) söka efter information och fakta (Google, Wikipedia, forum på nätet), samt hålla sig uppdaterad (dags- och kvällstidningar på nätet, Snapchat, Facebook, Instagram). En elev skriver så här:

> De sociala medier jag använder mig av är mest för att kolla på inlägg om vardagliga saker som mina vänner lägger upp. Snapchat

> använder jag för att prata med mina kompisar. Youtube använder jag för underhållning och ibland information. Ifall jag vill ta reda på något speciellt använder jag mig av Google och Wikipedia. (Elev, skola 2)

En annan elev uttrycker sig på följande sätt:

> Jag kryssade nästan bara i sociala medier då de är tjänster jag använder mycket under fritiden för att ha kontakt med vänner och familj. Att googla saker är något man gör varje dag, om det är för att hitta något eller om det är för att man är uttråkad. När jag använder Facebook är det för att chatta med andra människor, det finns många länkar till artiklar på Facebook men de flesta är orimliga ”clickbait” för att få läsare. Youtube använder jag för att titta på videor för underhållning. Jag brukar gå in på olika forum, ännu en gång mest för underhållning. (Elev, skola 5)

I citaten ovan synliggörs även att det inte går att på ett enkelt sätt associera vissa tjänster med vissa aktiviteter. Även om Youtube ofta används för underhållning kan tjänsten också användas för skoluppgifter. På samma sätt används Google främst i skolan, men sökmotorn kan också användas bara för att ”man är uttråkad”. Sökmotorer, Wikipedia och Youtube är de tjänster som används i stor utsträckning både i skola och på fritiden (jmf tabell 9).

Många elever för kritiska resonemang om den information de tar del av på fritiden. Mer än hälften (66,5 procent) av de tillfrågade eleverna uppger att de alltid eller ibland stöter på nyheter, fakta eller annan information som de funderar över om de kan lita på när de använder de tjänster som de kryssat för. Det kan, som i fallet ovan, gälla nyheter och reklam som de möter på Facebook, Instagram och Twitter, i kvällstidningar eller forum.

> Ofta på Facebook och Twitter kommer det upp artiklar i väldigt partiska tidningar som skriver helt orimliga saker som dessutom bara erkänns av specifika politiska grupper. Detta gör att informationen inte är nära till att vara saklig och verkligen inte på sin plats att använda för att bilda sig en vettig uppfattning om något. (Elev, skola 2)

I citatet ovan uttrycker eleven att det är relativt lätt att avgöra att informationen inte är trovärdig. Andra lyfter fram att det kan vara mer svårbedömt.

> När jag tittar igenom om Instagram och det kommer upp inlägg som privatpersoner gjort angående olika saker, t ex nyheter som cirkulerar lokalt eller i världen. Det finns alltid olika åsikter och jag kan ibland tydligt se om personen är objektiv och ibland är det mindre tydligt. Om personen är subjektiv, men på ett diskret sätt är det svårt för mig att lita på det som personen skrivit, samtidigt som jag tror att personen varit väldigt objektiv. Därför är jag alltid uppmärksam och litar sällan på Instagram om det handlar om någon lite större och viktigare sak, händelse eller nyhet. (Elev, skola 2)

Flera elever uttrycker även att de förhåller sig kritiskt till innehållet i diskussioner med vänner och bekantskapskrets på till exempel Snapchat.

> På snapchat kan man inte tro på allt man hör, eller vad folk vill att man ska tro (t ex att våldtäktsoffer ljuger och att dömda våldtäktsman är oskyldiga). Jag är alltid källkritisk när det kommer till information folk lägger upp på snapchat, och jag försöker ständigt få så mycket information som möjligt, från båda parter, när det t ex är någon dispyt eller slagsmål omtalas. (Elev, skola 2)

I citatet ovan berättar eleven om hur hen applicerar de metoder för att källkritiskt granska fakta som skolan lär ut, för att också granska information och ryktesspridning i sociala medier på fritiden. Detta indikerar att skolans undervisning om källkritik kan få genomslag även utanför klassrummet. En annan elev uttrycker detta än mer tydligt.

> Jag använder mig dagligen av sociala medier som Instagram och twitter och där får man mycket information, jag litar oftast blint på det som står men har på senare tid och pga det arbete vi gjort i skolan blivit mer kritisk mot allt jag läser där. Jag vet att det är sällan som informationen är granskad och att det är lätt att ljuga på sociala medier. (Elev, skola 2)

I enkäten ställdes explicit frågan till eleverna om de upplever att skolans undervisning om informationssökning och källkritik är användbar för dem även på fritiden (tabell 9). Över hälften anger att så fallet i någon utsträckning. Det går inte att se någon skillnad mellan olika klasser eller skolor i denna fråga.

Tabell 9: Upplever du att du har användning för det som du har lärt dig i skolans undervisning om källkritik och informationssökning när du använder nätet på olika sätt på fritiden, exempelvis när du googlar eller använder sociala medier?

	Antal	Procent
Ja, alltid	50	20,9
Ja, ibland	103	43,1
Nej, sällan	47	19,7
Nej, inte alls	14	5,9
Vet ej	17	7,1
Ej svar	8	3,3
Total	239	100,00

Sammanfattningsvis ger flertalet elever som deltagit i studien uttryck för att skolans undervisning om källkritik ger visst avtryck i deras användning av internet och sociala medier på fritiden. Detta avspeglas i svaren på de enkätfrågor som explicit behandlar området, men är också synligt i elevernas utsagor om vad de gör när de använder nätet på fritiden. I fritextsvaren kommenterar däremot inte någon elev, varken explicit eller implicit användbarheten hos undervisningen om informationssökning.

Elevernas lärande utanför skolan

I den årliga rapporten *Svenskarna och internet* (Finndahl 2017) anger merparten av 12–15- åringarna (97 procent) att skolan har stått för den utbildning och information som de har fått om hur de ska värdera information på nätet. Endast en fjärdedel (23 procent) i samma åldersgrupp anger att de fått någon form av utbildning eller information från föräldrarna (Finndahl 2017, s. 82). Eleverna i föreliggande studie fick i fritextsvar berätta om de lärt sig att värdera information de möter på nätet på andra sätt än genom skolans undervisning. I likhet med resultaten från *Svenskarna och internet* 2017 skriver dock flertalet att de endast lärt sig just genom skolans undervisning.

> Alla tekniker jag kan har jag lärt mig i skolan. Innan jag gick igenom källkritik så trodde jag allt som stod på nätet, även om det var helt absurt. Jag trodde att om man skrev något så måste det vara sant. (Elev, skola 2)

Källkritik som begrepp associeras med skolan. De andra möjliga strategier som används är troligen svåra att synliggöra med en enkät som denna. De som anger alternativ lyfter fram att de lärt sig av råd från föräldrar, eller andra familjemedlemmar, samt vänner. Så här skriver en elev:

> Jag har till exempel lärt mig från mina föräldrar vilka sidor man ska vara försiktig med och vilka som går att använda. Ibland har vi diskussioner hemma om saker som någon har sagt som man inte kan lita på och varför man inte kan lita på det. Där lär man sig faktiskt väldigt mycket. Man lär sig i takt med att allting på nätet utvecklas och när man ser att till exempel 60 % av allt Donald Trump säger är sant att det är väldigt viktigt att inte lyssna och ta till sig allting man hör utan istället granska och försöka avgöra om man kan använda sig av källan eller inte. (Elev, skola 2)

I citatet ovan lyfter eleven fram hur hen också har lärt sig att vara kritisk genom egna erfarenheter av att möta falsk information på nätet. Det finns ytterligare exempel på elever som berättar om hur de dragit lärdom av liknande händelser. ”Jag gjorde ett misstag en gång och trodde det var sant men läste två veckor senare att det var falskt sen dess har jag varit väldigt kritisk” (Elev, skola 3). I övrigt finns det enstaka exempel på elever som lyfter fram till exempel Viralgranskaren eller tidningen Bamse som alternativ kunskapskälla till skolans undervisning om källkritik på nätet.

Eleverna fick också frågan om de lärt sig ”knep” utanför skolan som de använder för att avgöra om de kan lita på information de möter på nätet. De vanligast

förekommande svaren handlar om att undersöka vem som ligger bakom exempelvis en sida eller ett inlägg samt att jämföra olika källor. En elev beskriver sitt ”knep” så här:

> Som jag tidigare nämnde så är frågan ”hur vet du det?” väldigt bra att använda. Om svaret på frågan är ”för att det stod på Flashback” vet jag att jag måste överväga trovärdigheten. Men om svaret utvecklats till ”För att det stod på Flashback och jag sedan såg det på TV-nyheterna” har informationen genast blivit mer trovärdig. (Elev, skola 2)

Det som sammantaget kan utläsas av fritextsvaren är att skolans undervisning är central för elevernas utveckling av en källkritisk blick på information och fakta som de möter på nätet. För de elever som har föräldrar som lyfter dessa frågor spelar även denna mer informella utbildning en viktig roll. Dock är det långt ifrån alla som anger att de har detta stöd hemifrån.

Diskussion och slutsatser

En första del av syftet med föreliggande studie är att skapa en fördjupad förståelse för de olika sätt att undervisa i informationssökning och källkritik som idag praktiseras i grundskolan. I våra möten med elever, lärare och bibliotekarier från fem olika skolor har vi stött på såväl gemensamma förhållningssätt som skilda inställningar till, och metoder för att undervisa om informationssökning och källkritik i grundskolan. En andra del av studiens syfte är att skapa en fördjupad förståelse för hur olika undervisningssätt kan bidra till att förbereda elever för informationssamhällets utmaningar, så som de kommer till uttryck i elevers skolgång liksom vardag. Nedan belyser vi detta genom att koppla till styrdokument och tidigare forskning för att kunna uttala oss om vad som utelämnas av elever och/eller lärare. Det blir därför i vissa fall en analys av det som inte sägs lika mycket som det som sägs. Vi vill inledningsvis understryka att vi på många sätt är imponerade av såväl de intervjuades många erfarenheter och insikter som av elevernas i många fall mycket reflekterande förhållningssätt. Vår avsikt nedan är inte att kritisera vare sig skolor, lärare eller elever, utan främst att visa på hur olika sätt det går att närma sig informationssökning och källkritik. Samtidigt vill vi försöka bidra till att synliggöra hur dessa sätt skulle kunna utvecklas och kompletteras.

Olika sätt att undervisa om sök- och källkritik i grundskolan

I vår analys väljer vi att syntetisera de gemensamma och skilda erfarenheter och förhållningssätt som den pedagogiska personalen ger uttryck för i relation till informationssökning och källkritik i grundskolan i form av tre typer. Dessa typer skall inte förstås som direkt korresponderande till arbetssättet på en viss skola eller hos en specifik lärare. Vi menar heller inte att elevenkäterna visar att en viss undervisningstyp har fått genomslag i en klass eller på en skola. Istället menar vi att samtliga typer förekommer i olika utsträckning på alla fem skolor och att samtliga lärare anknyter till de tre typerna i olika grad i sin undervisning. Vi har valt att benämna dessa typer för *informationssökning och källkritik som isolerat kunskapsinnehåll*, *informationssökning och källkritik som integrerat kunskapsinnehåll*, samt *informationssökning och källkritik som aspekt på kunskapsinnehåll*.

Informationssökning och källkritik som isolerat kunskapsinnehåll

I Lgr 11 beskrivs varje ämnes centrala kunskapsinnehåll på olika stadier. Som framkommer redan i inledningskapitlet innehåller inte minst svenska och samhällskunskap (samt övriga SO-ämnen) skrivningar som tydligt knyter an till informationssökning och källkritik. Om informationssökning och källkritik behandlas

som isolerat kunskapsinnehåll kommer dessa frågor främst behandlas avgränsat i respektive ämne. Ett sådant förhållningssätt torde vara vanligare om det saknas ett uttalat gemensamt förhållningssätt. I vår studie ser vi det tydligast i skola 1. En fördel kan dock vara att förmågorna säkert behandlas i undervisningen samt att informationssökning och källkritik, när undervisningen fungerar väl, integreras i ämnet. Nackdelarna riskerar att bli flera. Bland andra riskerar undervisning för informationssökning och källkritik att upprepas i ämne efter ämne utan att ett skolövergripande resonemang om innehåll och progression förs. Den enskilda läraren riskerar dessutom att bli isolerad med uppgiften. Möjligen riskerar även bedömningen av förmågorna att bli förenklad då läraren behöver en tydlig ram för att kunna betygsätta. Där skolor har ett skolbibliotek med en fackutbildad bibliotekarie som kan agera för att ge uppmärksamhet åt informationssökning och källkritik kan det motverka isolerande tendenser och lyfta de frågor som för många lärare är osynliga – inte minst informationssökning.

Informationssökning och källkritik som integrerat kunskapsinnehåll

I vårt material finns det åtskilliga exempel på hur informationssökning och källkritik behandlas ämnesövergripande, ibland rent av med en gemensam plan för hela skolan. Ett sådant förhållningssätt möjliggör, när det fungerar, samarbete mellan lärare och – där sådan finns – mellan lärare och skolbibliotekarie. Det finns inte någon självklar koppling, men det är rimligt att tänka sig att om informationssökning och källkritik behandlas som ett integrerat kunskapsinnehåll så kan samarbetet mellan pedagoger göra att förutsättningarna blir bättre så att innehåll, former och bedömning utvecklas. Skolbibliotekariens roll är komplex. Å ena sidan möjliggör den en stärkt kvalitet i undervisning då bibliotekarien har informationssökning och källkritik som en professionell expertis, men samtidigt riskerar en utlokalisering av framför allt informationssökningsdelen till en skolbibliotekarie att integreringen i övrig undervisning försämras och att bedömningen av förmågan tappas bort. En av skolbibliotekarierna i studien var tydlig med att hen eftersträvade att främst vara en resurs för att utveckla lärarnas förmåga, snarare än att vara en extralärare för eleverna.

Informationssökning och källkritik som aspekt på kunskapsinnehåll

Den tredje typen av förhållningssätt till informationssökning och källkritik som vi finner i vårt material är att informationssökning och källkritik utgör en aspekt på ett kunskapsinnehåll snarare än att ses som ett undervisningsinnehåll i sig. I vårt material ser vi det komma till uttryck främst i skola 5. Här återger läraren hur det inte finns en tydlig lektionsplanering utan frågorna aktualiseras vid exempelvis en särskild nyhetshändelse. Även bedömningsformerna blir otydligare då informationssökning och källkritik som separata fenomen tonas ned. Läraren talar rent av om att det kan vara bra att undvika kopplingen till kunskapskraven då frågan annars riskerar att behandlas rent instrumentell av eleverna. Fördelen med detta förhållningssätt är att informationssökning och källkritik behandlas på ett sätt som känns relevant för både undervisningssituationen och för eleverna genom integrering med annat kunskapsstoff, utan att för den sakens skull själva begreppen ges en framträdande roll. Det blir till en fråga om kritiskt tänkande på ett vidare plan snarare än instrumentella tekniker för att bedöma källor. Nackdelen med att se på informationssökning och

källkritik som aspekt av kunskapsinnehåll är att de riskerar att glömmas bort eller att de inte behandlas på djupet. Om sociala medier inte planeras in i undervisningen bygger det på att det finns en flexibilitet hos läraren för att detta ska tas upp. På skola 5 har läraren inget utvecklat samarbete med skolbibliotekarien kring informationssökning och källkritik och det är möjligt att ett förhållningssätt som kännetecknas av en aspekt av annat innehåll gör det svårare att se när en bibliotekarie skulle kunna bidra till undervisningen.

Genomgående tendenser

I synnerhet två aspekter av undervisningen kan ses som genomgående tendenser för samtliga undervisningstyper. Dels att källkritik, särskilt en traditionell förståelse av denna, lyfts fram i undervisning och bedömning, dels att informationssökning som undervisningsinnehåll tenderar att bli tämligen osynligt.

Den synliga källkritiken

Att källkritik är ett centralt kunskapsinnehåll i ämnena svenska och samhällskunskap har inte någon missat. Lärarna ger gott om exempel på hur de undervisar om källkritik, samarbetet med andra lärare, i de fall det finns, och hur de ska bedöma elevernas källkritik. De traditionella källkritiska kriterierna utgör utgångspunkt för mycket av lärarnas undervisning och bedömning. Det handlar om vem som är upphovsmannen (äkthet), när källan är ifrån (tid), jämförelse med andra källor (beroende) samt i vilken utsträckning de finns mer eller mindre dolda agendor hos en källa (tendens). Tid är det kriterium som syns minst i vårt material, medan de övriga tre ständigt återkommer i vårt empiriska material. Beroende översätts många gånger till en metod för att fastställa en källas trovärdighet som kan jämföras med den jämförande metod som Wineburg och McGrew (2017) menar karaktäriserar goda ”faktakollare”. Det sista kriteriet, tendens, tycks i många fall beskrivas av flera lärare som det viktigaste, men också det som är svårast för eleverna att hantera. I termer av progression är det jämförelsen mellan olika källor avseende deras tendens som ofta lyfts fram av flera som ett kännetecken för en utveckling av den källkritiska förmågan. I många av lärarnas exempel tilldelas elever olika källor som de ska relatera till varandra. Eleverna förhåller sig till källkritik i fritextsvaren såsom de har lärt sig det, det vill säga genom att lyfta fram äkthet, tid, beroende och tendens. De uppger att de har användning av undervisningen även utanför skolan och studien ger lite inblick i alternativa vägar för att agera kritiskt och medvetet i sina sociala medieflöden.

Lärarna tycks inte uppleva några större problem att bedöma källkritisk förmåga, även om deras utsagor delvis skiljer sig åt. En god källkritisk förmåga bedöms alltså på olika sätt, men några kvaliteter återkommer:

- *Kvantitet:* Förmåga att ta fram olika källor där flera källor som säger samma sak oberoende av varandra är positivt. I de tydligaste exemplen används matriser för att kunna särskilja betygen från varandra där ett visst betyg kräver ett visst antal källor.
- *Kvalitet:* Förmågan att argumentera för de olika källorna. I de flesta exempel som lärarna lyfter fram vill de att eleverna ska kunna reflektera över och

argumentera för källor de valt. Den typen av källkritisk argumentation kan följa med som en bilaga till en uppgift. Ofta lyfts tendenskriteriet som viktigast för det högsta betyget.

- *Kritik:* I regel lyfts förmåga till kritik fram mer än förmåga till att argumentera positivt i relation till valda källor. Med det avses att det finns fler fall där lärarna i relation till källkritik understryker elevernas förmåga att vara kritisk och färre fall där de understryker elevernas förmåga att argumentera för varför en källa är bättre än en annan.

Det finns en korrespondens mellan vad lärarnas erfarenheter och förhållningssätt till informationssökning och källkritik. I elevernas enkätsvar återkommer mycket av det vi fångat i intervjuerna med lärare och bibliotekarier.

I rapportens forskningsöversikt visar vi på betydelsen av en kontextualiserad källkritik som även inkluderar ett kritiskt förhållningssätt till informationssökning och hur våra flöden formas (se även Haider & Sundin 2017). De senaste årens alarmerande varningar för algoritmernas inflytande på vad vi tar del av tycks endast i liten utsträckning ha kommit att påverka våra informanter. När ”fejknyheter” diskuteras görs det främst utifrån en källkritik av innehållet, det som Wineburg & McGrew (2017) kallar vertikal läsning (jmf Sundin & Carlsson 2016; Taraborelli 2009). Utöver den laterala läsning som Wineburg och McGrew efterlyser, där innehållet jämförs med innehåll från andra webbplatser (beroendekriteriet), vill vi lyfta fram betydelsen av förståelse för den medieekologi som bygger upp sociala mediers funktionalitet. Samtidigt, i det ideal som de källkritiska resonemangen kring valda källor i rapporter som elever skriver i skolan är svårt att överföra till vardagen utanför skolan. Unga liksom gamla ger sig ofta helt enkelt inte tid till att bedriva källkritik i vardagen på samma sätt som i skolan (Sundin et al. 2017). Många elever i vårt material anger trots det att den källkritik de lärt sig i skolan spelar roll även under fritiden, om än inte lika stor roll som i skolan.

Den osynliga informationssökningen

Ett tydligt resultat från studien är den nedtonade roll som informationssökning har i såväl undervisning som bedömning, trots att informationssökning av de flesta framhålls som en viktig aktivitet i undervisningen. Vi har i vår tidigare forskning synliggjort hur svårt lärare har att tala om informationssökning som ett undervisningsinnehåll (Sundin & Carlsson 2016; se även Limberg & Folkesson 2006). Inte heller ges något egentligt stöd för ett sådant förhållningssätt i läroplanen (Sundin 2015). Informationssökning som undervisningsinnehåll är i läroplanen lokaliserat till ämnet svenska (Skolverket 2017b). Det kan tyda på att det med informationssökning främst avses intertextuell informationssökning, det vill säga sökning efter information inom en på förhand given text (Sundin 2015). Skillnaden mellan intertextuell och intratextuell informationssökning kan relateras till vertikal respektive jämförande läsning (Wineburg & McGrew 2017). Det ena begreppsparet tar utgångspunkt i informationssökning, medan det andra tar utgångspunkt i läsning. Våra tidigare iakttagelser bekräftas här – informationssökning är en å ena sidan absolut central aktivitet i skolan men å andra sidan en aktivitet som inte i någon större utsträckning problematiseras. Det ligger i linje med den forskning som visar att människor i praktiken litar på den relevansbedömning som Google gör (Pan et al. 2009). I regel är det troligen ett förtroende som tilldelas oreflekterat då människors

reflekterande över algoritmernas roll i vardagen ofta är frånvarande (Sundin et al. 2017). Det finns exempel i studien på hur lärare berättar att de följer elevernas arbete och stöttar informationssökningen genom dialog. I ytterligare exempel är det skolbibliotekarien som ges rollen att stötta elevernas informationssökningsförmåga.

Elevernas enkätsvar stämmer ganska väl överens med vad vi vet sedan tidigare (Finndahl 2017; Skolverket 2016; Statens medieråd 2017). Vi kan i vårt material se att de uppfattar sin egen förmåga till framförallt informationssökning, men även till källkritik, som mycket god. Avseende informationssökning kan elevernas självuppfattning tyckas samspela med lärarnas svårigheter att göra informationssökning till undervisningsinnehåll, och framförallt till ett underlag för bedömning och betygssättning. Vare sig lärare eller elever verkar i någon större utsträckning problematisera informationssökning som aktivitet eller de resurser som utgör en så central roll i denna aktivitet. Här avses framför allt Google, men också exempelvis Youtube. Om det verkar vara svårt att göra informationssökning till ett meningsfullt undervisningsinnehåll, verkar det vara ännu svårare att bedöma och examinera denna förmåga. De flesta lärare har svårt att svara på hur de ser på informationssökning som ett underlag för bedömning och examination. I vissa fall ser vi att det främst är resultatet av informationssökningen som behandlas. Informationssökning ses då som en del av källkritiken som att välja mellan källor. I andra fall blir det till en formativ bedömning där läraren följer elevernas arbetsprocess. Det är förstås svårt, som en lärare beskriver, att bedöma en aktivitet som med en-till-en-modellen långt ifrån alltid är synlig för läraren som ett resultat. Det som, enligt oss, till stor del saknas i lärarnas berättelser är ett större fokus på sökmotorers funktionalitet, deras roll som medieaktör i samhället och en förståelse för samspelet mellan användargenererad data och algoritmer. För att eleverna ska få det som lärarna tycker är bra källor att jämföra med fördelas informationskällorna många gånger av lärarna snarare än sökas på egen hand av eleverna. Sammanfattningsvis är informationssökning som en reflekterad aktivitet i mångt och mycket osynligt i vårt material.

Slutsatser och vidare frågor

De viktigaste slutsatserna från studien kan sammanfattas med fem punkter:

- Undervisning i källkritik har betydelse för elevernas skolgång och för hur de interagerar med information på fritiden. Med källkritik avses i skolan främst de fyra kriterierna äkthet, tid, beroende och tendens.

Gemensamt för de tre typer av förhållningsätt till undervisning om informationssökning och källkritik som vi ser i vårt material är ett synsätt på källkritik som tar sin utgångspunkt i de fyra kriterierna äkthet, tid, tendens och beroende. Mer än hälften av eleverna uppger att de har användning av det de lärt sig i skolan om källkritik även om det också framkommer att de ändå främst ser källkritik som en skolaktivitet. Samtidigt uppger en stor del av eleverna att de regelbundet stöter på saker i sociala medier som de funderat över om de kan lita på. En annan typ av studie hade kunnat gå mer på djupet i förståelsen av hur eleverna faktiskt resonerar. Här menar vi att en etnografisk studie där ett mindre antal ungdomar följs under en längre tid hade kunnat göra det möjligt. Andersson (2017) bidrar just med en etnografisk studie om sökning i ungdomars vardag och skola och hennes resultat visar

exempelvis på hur elever ibland medvetet döljer vad de gör på nätet för att de vet att det inte anses vara en i skolan legitimt sätt att arbeta. Det kan handla om Wikipedia som källa, vilket en del lärare inte accepterar, eller om att de vet med sig att andra lärare inte vill att de ska använda Google. Vi tror att det finns fortsatt behov av att följa människor mer djupgående för att se hur de navigerar och förhåller sig till de algoritmer som utgör så viktiga roller i de tjänster de använder. I projektet ”Algoritmer och källkritik: Ungas förståelser och samhällets förväntningar” (finansierat av Vetenskapsrådet) som påbörjas 2018 av Jutta Haider och Olof Sundin kommer detta att utvecklas.

- En kontextualiserad källkritik – där även förståelse för nätets infrastruktur, användargenererad data och algoritmers betydelse och funktion ingår – är sällsynt.

Även om källkritik tycks ges ganska stort utrymme av de deltagande lärarna är det i regel en ganska traditionell syn på källkritik som ges (äkthet, tid, beroende och tendens). Även eleverna ger oftast uttryck för en sådan syn på källkritik i sina utsagor. En sådan är inte fel eller onödig, tvärtom, men vi menar att den behöver kompletteras med en förståelse av den infrastruktur, inte minst i form av sociala medier och sökmotorer, som förser oss med källor att bedöma. Liksom under nedanstående punkt behöver vi utveckla undervisningsformer för att skapa en bättre förståelse för algoritmer, data och hur de samspelar i sociala medier. Ett sådant undervisningsinnehåll behöver, menar vi, knytas till annan undervisning och inte enbart ligga som extra insatser, utanför ordinarie undervisning. De nya läroplanernas skrivningar, som i Samhällskunskap där programmering kopplas till exempelvis etnicitet och representation, kan här tjäna som inspiration.

- Informationssökning som undervisningsinnehåll får stå tillbaka för källkritiken och som bedömningsunderlag är förmågan att söka information i det närmaste frånvarande.

Lika lätt som lärare och elever har att tala om källkritik, lika svårt har de att föra en diskussion om informationssökning. Detta är giltigt för alla de tre typer av förhållningsätt till undervisning om informationssökning och källkritik som vi ser i vårt material. Informationssökning och källkritik behandlas ofta som par i läroplanen, men i klassrummet tenderar informationssökning att bli osynlig. Informationssökning problematiseras inte utan behandlas enbart som en fråga om att kunna hitta information. En problematisering av informationssökning – en sökkritik – är i stort sett frånvarande när lärarna talar om sin undervisning. Lika frånvarande är en sådan kritik i elevernas utsagor. Än mer osynligt är informationssökning när lärarna talar om bedömning. Informationssökning är helt uppenbart svårare för lärarna att hantera än källkritik. Här finns det tydliga behov av att utveckla vad informationssökning kan vara som undervisningsinnehåll och hur den kan lyftas fram och bedömas. Skolbibliotekarien lyfts fram som den resurs som bistår läraren avseende framförallt informationssökning, men det riskerar samtidigt att bli en signal till eleverna om att detta inte är lika viktigt som annat undervisningsinnehåll. Begreppet som kan här vara användbart *källtillit* (Sundin & Haider 2018). Det försöker fånga betydelsen av att komplettera ett ensidigt fokus på kritik när källor diskuteras med en rimlig tillit till samhällets etablerade kunskapsproducerande institutioner.

- Det behövs en diskussion om vad som avses med informationssökning och källkritik, inklusive en diskussion kring källkritikens gränser.

En fråga som endast indirekt antyds i intervjumaterialet, men som vi tror kan få betydelse framöver är gränserna för källkritik. Finns det tillfällen där skolan borde fokusera mindre på källkritik, eller där kritikdelen av källkritik till och med kan bli till ett problem? Det framskymtar i studien hur en radikal källkritik riskerar leda till ett ifrågasättande av alla källor. Den som inte litar på någon källa kan lika gärna uppvärdera spännande konspirationsteorier framför professionell men torr nyhetsförmedling – alla källor går ju att kritisera så varför ska den ena vara sämre än den andra? Samtidigt finns det andra exempel på hur lärare förmedlar sin syn på vilka källor som är trovärdiga. Denna slags positiva källkritik är lika viktig som den kritiska källkritiken. I någon mån bör den utveckla en förståelse av källor som även präglas av tillit. Har det rent av blivit för mycket *kritik* i källkritik? Kanske borde skolan vara bättre på att förmedla varför vissa källor trots allt är trovärdigare än andra (och varför) och något mindre fastna i ett resonemang att ”man kan inte lita på någon”?

- Den roll som skolbibliotekarier har i relation till undervisning om och bedömning av informationssökning och källkritik behöver förtydligas.

Skolbibliotekets och skolbibliotekariens roll understryks av Skolverket och Skolinspektionen, men det råder fortfarande en osäkerhet kring vad lärare kan förvänta sig av skolbibliotekarier. Vår kvalitativa studie visar på hur skolbibliotekarier kan ta (och ges) olika roller – alltifrån en roll som främst associeras med skönlitteratur till en roll som bibliotekarien blir en MIK-pedagog för elever och/eller lärare. Som författare till denna rapport menar vi att skolbibliotekarien bör ses som en viktig pedagogisk resurs som kan stödja lärare i frågor som rör informationssökning och källkritik. Samtidigt är det viktigt, menar vi, att inte detta undervisningsinnehåll frikopplas från annan ämnesundervisning genom att det endast löst kopplas till övrig undervisning och bedömning. Det finns uppenbara risker att det då ses som mindre viktigt av eleverna och lärarna. Skolbibliotekariefunktionen har troligen störst potential som en pedagogisk resurs för lärarnas kompetensutveckling, även om en skolbibliotekarie som även möter elever I en pedagogisk roll definitivt är viktig.

Hur skapas ett balanserat källkritiskt förhållningssätt som också ger utrymme åt informationssökning som både undervisningsinnehåll och bedömningsgrund? Vi tror det är nödvändigt att kommentarmaterialet till svenska, samhällskunskap – liksom övriga ämnen där informationssökning och källkritik utgör en del – synliggör vad informationssökning och källkritik kan vara. I denna studie finns det gott om goda exempel på både undervisning och bedömning, samtidigt skiljer sig lärarnas erfarenheter och förhållningssätt mycket åt. Där vissa ägnar mycket tid åt dessa frågor har de en mer nedtonad roll för andra. Informationssökning och källkritik utgör en grund för skolan liksom för det demokratiska samhället i övrigt. Den viktigaste slutsatsen från denna studie är att vi måste gå från att enbart tala om hur viktigt det är med informationssökning och källkritik till att också diskutera vad det faktiskt kan vara, hur det ska undervisas om och bedömas.

Källförteckning

Alexandersson, K. (2016). *Källkritik på internet*. Stockholm: Internetstiftelsen. https://iis.se/docs/Kallkritik-pa-Internet.pdf [2018-04-25]

Alexandersson, M. & Limberg, L. (2012). Changing conditions for information use and learning in Swedish schools: A synthesis of research. *Human IT*, 11(2), s. 131–154.

Andersson, C. (2017). The front and backstage: pupils' information activities in secondary school. *Information Research*, 22(1), CoLIS paper 1604. http://InformationR.net/ir/22-1/colis/colis1604.html [2018-04-25]

Carlsson, H. & Sundin, O. (2017). Searching for delegated knowledge in elementary schools. In Proceedings of ISIC, the Information Behaviour Conference, Zadar, Croatia, 20-23 September, 2016: Part 2. *Information Research,* 22(1), (paper isic1618). http://InformationR.net/ir/22-1/isic/isic1618.html [2018-04-30]

Finndahl, O. (2017). *Svenskarna och internet: En årlig studie av svenska folkets internetvanor*. Stockholm: Internetstiftelsen. https://www.iis.se/docs/Svenskarna_och_internet_2017.pdf [2018-04-25]

Francke, H. & Sundin, O. (2016). *Del 4: Källkritik och nya publiceringsformer. Modul: Kritisk användning av nätet*. Stockholm: Skolverket. https://larportalen.skolverket.se/webcenter/larportal/api-v2/document/path/larportalen/material/inriktningar/0-digitalisering/Grundskola/200_Kritisk_anvandning_av_natet/del_04/Material/Flik/Del_04_MomentA/Artiklar/D3_1-gy_04A_02_kallkritikinya.docx [2018-04-30]

Gärdén, C. (2016). Skolbibliotekets roll för elevers lärande: En forsknings- och kunskapsöversikt år 2010–2015. Stockholm: Kungliga Biblioteket.

Halápi, M., Lindberg, H. & Thorslund, E. (2017). ”Svenska elever måste få bättre utbildning i källkritik”, *Dagens Nyheter*, 4 februari, A 6.

Höchstötter, N. & Levandowski, D. (2009). What users see: Structures in search engine results pages. *Information Sciences*, 179(12), s. 1796–1812.

Lankes, R. D. (2008). Trusting the Internet: New approaches to credibility tools. I M. J. Metzger & A. J. Flanagin (red.), *Digital media, youth and credibility*. Cambridge, MA: MIT Press, s. 101–122.

Lgr 11 (2017). Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet. 4:e uppl. Stockholm: Skolverket.

Lewandowski, D., Kerkmann, F., Ruemmele, S. & Suenkler, S. (2018). An Empirical Investigation on Search Engine ad Disclosure. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 69(3), s. 420-437.

Liberg, C., Folkeryd, J. W. & af Geijerstam (2013). God läsförmåga - hur fångas den? I S. Bagga-Gupta, A-C. Evaldsson, C. Liberg & R. Säljö (red.), *Literacy-praktiker i och utanför skolan*. Malmö: Gleerups, s. 87–106.

Limberg, L. & Folkesson, L. (2006). Undervisning i informationssökning: Slutrapport från projektet Informationssökning, didaktik och lärande (IDOL). Borås: Valfrid.

Nygren, T, & Brounéus, F. (2018). *Nyhetsvärderaren: Forskarfredags massexperiment 2017*. VA-Rapport 2018:2. Stockholm: Vetenskap & Allmänhet. https://www.forskarfredag.se/filer/ff2017-nyhetsvarderaren-slutrapport.pdf[2018-04-30]

Pan, B., Hembrooke, H., Joachims, T., Lorigo, L., Gay, G. & Granka, L. (2007). In Google we trust: Users' decisions on rank, position, and relevance. *Journal of Computer Mediated Communication*, 12(3), s. 801–823.

Skolinspektionen (2013). *Undervisning i SO-ämnen år 7-9. Mycket kunskapande men för lite kritisk granskning*. Skolverket, Stockholm. https://www.skolinspektionen.se/globalassets/publikationssok/granskningsrapporter/kvalitetsgranskningar/2013/so/kvalgr-sam-slutrapport.pdf [2018-04-30]

Skolinspektionen (2015). *Undervisningen i historia*. Skolverket, Stockholm. https://www.skolinspektionen.se/globalassets/publikationssok/granskningsrapporter/kvalitetsgranskningar/2015/historia-grundskolan/k-15-08-historia-rapport.pdf [2018-04-30]

Skolverket (2016). *IT-användning och IT-kompetens i skolan.* Skolverkets IT-uppföljning 2015. Stockholm: Skolverket. https://www.iis.se/docs/it-anvandning-skolverket-2015.pdf [2018-04-30]

Skolverket (2017a). Läroplan för grundskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet. Rev. uppl. Stockholm: Skolverket.

Skolverket (2017b). *Kommentarmaterial till kursplanen i svenska* (reviderad 2017). Stockholm: Skolverket.

Statens medieråd (2017). *Ungar & medier 2017*. Stockholm: Statens medieråd.

Sundin, O. (2015). Invisible search: Information literacy in the Swedish curriculum for Compulsory schools. *Nordic Journal of Digital Literacy*, 10(4), s. 193–209.

Sundin, O. & Carlsson, H. (2016). Outsourcing trust to the information infrastructure in schools: how search engines order knowledge in education practices. *Journal of Documentation*, 72(6), s. 990–1007.

Sundin, O. & Haider, J. (2017). *Algoritmer: IIS internetguide*. Stockholm: Internetstiftelsen. https://www.iis.se/docs/Algoritmer.pdf [2018-04-25]

Sundin, O. & Haider, J. (2018 in press). Källkritik, självkritik och källtillit. I U. Carlsson (red.), *Medie- och informationskunnighet (MIK) i den digitala tidsåldern - en demokratifråga. Kartläggning, analyser, reflektioner*. Göteborg: Nordicom.

Sundin, O., Haider, J., Andersson, C., Carlsson, H. & Kjellberg, S. (2017). The search-ification of everyday life and the mundane-ification of search. *Journal of Documentation*, 73(2), s. 224–243.

Rogers, R. (2013). *Digital Methods*. Cambridge, MA.: The MIT Press.

Sundin, O. & Haider, J. (2016). *Del 4: Sökkritik och algoritmers synlighet. Modul: Kritisk användning av nätet.* Stockholm: Skolverket. https://larportalen.skolverket.se/webcenter/larportal/api-v2/document/path/larportalen/material/inriktningar/0-digitalisering/Grundskola/200_Kritisk_anvandning_av_natet/del_02/Material/Flik/Del_02_MomentA/Artiklar/D3_1-gy_02A_02_sokkritik.docx [2018-04-30]

Taraborelli, D. (2008). How the Web is changing the way we trust. I A. Briggle, K.Waelbers, P. A. E. Brey (red.), *Current Issues in Computing and Philosophy*. Amsterdam: IOS Press, s. 194–204.

Utbildningsdepartementet (2017). *Nationell strategi för skolans digitalisering*. Stockholm.

Wineburg, S. & McGrew, S. (2017). *Lateral Reading: Reading Less and Learning More When Evaluating Digital Information*. Working Paper No 2017.A1/Stanford History Education Group. https://ssrn.com/abstract=3048994 [2018-04-25]

Wineburg, S., McGrew, S., Breakstone, J. & Ortega, T. (2016). *Evaluating Information: The Cornerstone of Civic Online Reasoning: Executive Summary*. Stanford History Education Group. https://stacks.stanford.edu/file/druid:fv751yt5934/SHEG%20Evaluating%20Information%20Online.pdf [2018-04-25]

Yin, R. K. (2009). *Fallstudier: design och genomförande*. Malmö: Liber.

Bilaga 1

LUNDS UNIVERSITET

Institutionen för kulturvetenskaper

2017-02-15

Inbjudan att delta i forskningsstudie om källkritik i skolan

Vi söker skolor som vill delta i vår undersökning om hur lärare i Svenska och Samhällskunskap arbetar med informationssökning och källkritik i årskurs 9.

Barn och unga måste dagligen förhålla sig till påståenden och uppgifter i sociala medier, genom sökmotorer och på internet i stort. Samtidigt uppmärksammas filterbubblor och faktaresistens som allt större samhällsproblem. I projektet *Käll- och sökkritik i skolan* utforskar vi under 2017 olika sätt att undervisa i informationssökning och källkritik samt hur denna undervisning bidrar till att förbereda elever för både privatlivet och den kommande gymnasieskolan. Projektet är finansierat av Internetstiftelsen (https://www.iis.se).

Medverkan i projektet innebär att vi gör en kortare intervju med en eller två lärare om hur denna arbetar med källkritik och informationssökning i undervisningen (tidsåtgång 30-45 min) samt att eleverna i deras klasser svarar på en kortare enkät i februari-mars (tidsåtgång 30-45 min). Därtill vill vi kunna följa upp detta med en intervju med samma lärare i augusti om bedömningar av elevernas kunskaper i källkritik och informationssökning och hur de eventuellt kommer till uttryck i betygssättning (tidsåtgång ca 2-3 timmar). Vi vill understryka att projektet inte syftar till att utvärdera skolor, enskilda lärare eller elever. Vi följer givetvis Vetenskapsrådet riktlinjer om god forskningssed, vilket bl a innebär konfidentialitet för deltagarna samt krav på informerat samtycke av målsman till eleverna.

Vi hoppas att en medverkan i vårt projekt kan fungera som kompetensutveckling för de lärare som deltar i studien. Vi ställer dessutom gärna upp efter studiens genomförande och presenterar resultaten för skolan.

Vänliga hälsningar

Hanna Carlsson,
Forskare
hanna.carlsson@kultur.lu.se
046-2223134

Olof Sundin,
Forskningsledare
olof.sundin@kultur.lu.se
046-2220966

Bilaga 2

LUNDS UNIVERSITET

2017-04-07

Information till föräldrar med elever i åk 9 på XX-skolan

Under 2017 genomför Lunds universitet en forskningsstudie om källkritik och informationssökning i skolan. Syftet med projektet är att skapa en fördjupad förståelse för olika sätt att undervisa om informationssökning och källkritik i grundskolan. Studien vill också ta reda på om och hur olika undervisningssätt kan bidra till att förbereda elever för informationssamhällets utmaningar, så som de kommer till uttryck i grundskolan och i elevers vardag. Forskningsprojektet har beviljats forskningsmedel från Internetstiftelsen.

I projektet får elever i årskurs 9 svara på en enkät under lektionstid. I enkäten ställs frågor om elevernas erfarenhet av informationssökning och källkritik i undervisning, i skolan i övrigt och på fritiden. Det insamlade materialet kommer att användas i en forskningsrapport och i andra vetenskapliga arbeten och presentationer. Vi som arbetar i forskningsprojektet är Olof Sundin och Hanna Carlsson. Vi är verksamma forskare vid Lunds universitet. Uppgifter om både elevernas deltagande och vilka skolor de kommer ifrån kommer att behandlas konfidentiellt. Det innebär att elevens namn inte kommer att framgå i några rapporter eller sammanställningar.

Vi vill med detta brev informera alla föräldrar och vårdnadshavare om undersökningen. Om du/ni har några frågor om undersökningen, kontakta någon av oss inom projektet. Om ni *inte* vill att ert barn svarar på enkäten är det bara att fylla i den blankett som följer med. Ge blanketten till barnens lärare. Det går också bra att maila eller ringa oss.

Vänliga hälsningar,

Olof Sundin, professor och projektansvarig

0707-314549
olof.sundin@kultur.lu.se

Hanna Carlsson, fil. dr. och forskare

073-8060308
hanna.carlsson@kultur.lu.se

Postadress Box 192, 221 00 LUND *Besöksadress* LUX Helgonav. 3, hus C, 222 62 LUND *Telefon 046-222 09 66*, 046-222 31 34, 046-222 00 00 *E-post* Olof.sundin@kultur.lu.se, hanna.carlsson@kultur.lu.se *Webbadress* http://www.kultur.lu.se/person/OlofSundin/, http://www.kultur.lu.se/person/HannaCarlsson/

LUNDS UNIVERSITET

2017-02-08

NEJ, jag/vi tillåter INTE att mitt/vårt barn

……
(Barnets namn)

deltar i studien genom att fylla i en enkät

……
Datum

……Tel:……
(Målsmans underskrift)

Postadress xxxx *Besöksadress* xxxx *Telefon* xxxx, 046-222 00 00 *Fax* xxxx *E-post* xxxx *Webbadress* xxxx